

E. HODOȘ

O viață de luptă,
suferință
și nădejde

BCU Cluj / Central University Library Cluj

= Insemnări biografice =

SIBIU

Tipografia Oct. L. Vestemean

1940

E. HODOȘ

249

O viață de luptă, suferință și nădejde

BCU Cluj / Central University Library Cluj

= Insemnări biografice =

BCU Cluj-Napoca

RBCFG201401043

SIBIU

Tipografia Oct. L. Vestemean

3651

... „ca să-ți redobândești drepturile, să sfărâmi fierele serviei și lanțurile provincialismului, nu este destul să suspini după libertate, ci trebuie s'o simți, s'o iubești, să fii cu dânsa un trup și un suflet, să fii erou sau jertfă, și s'o aperi cu cugetul, cu energia, cu curajul, cu virtutea și perseveranța cea mai deplină”.

C. A. ROSETTI

BIBL. UNIV. CLUJ-SIBIU
 Nr. 4100 -1941
 Exemplar legal

*Datele biografice, așternute pe paginile
ce urmează, încearcă a înfățișa, din acte,
documente și aduceri aminte, viața și lucra-
rea luptătorului politic național*

Josif Hodoș

*fost deputat, și conducătorul de fapt al
Comitatului Zarand între anii 1861 și 1876.*

IOSIF HODOȘ
în 1866

1. In Bandul de Câmpie

Ținutul, foarte roditor, deluros, între Someș, Arieș și Murăș, *Câmpia* din mijlocul Ardealului, cu o suprafață de 5600 km² face parte din mai multe județe și e locuită, aproape în totalitate, de români, — în partea către Târgu-Murăș găsim și unguri, în număr puțin însemnat.

Mănoasele moșii de pe Câmpie aparțineau, după legile vremii, nobilimii maghiare; ear țărăni români, tot în puterea acelor legi, aveau datoria, ca „iobagi“, d'a le lucra pentru stăpâni.

Dispare dela o vreme „iobăgia“ și omul nu mai e legat de glie; rămâne însă starea de mizerie a celor mulți, și îmbuibarea celor puțini. De ce?

Inaltele stăpâniri, străine de popor, nu se puteau hotărâ să hărăzească bunătățile propășirii și să dea puțința unui trai civilizat unor locuitori de altă limbă, de altă „lege“, și de alte datini.

Câmpia transilvană, Munții Apuseni, și toate ținuturile curat românești, formau copiii vitregi

de totdeauna ai celor atotputernici, cari căutau, de o parte prin *alcoolizare*, de altă parte lăsând ca drumurile de *comunicație*, pentru desfacerea produselor țărănești, să rămâie, pe sute de kilometri, în stare primitivă. Astfel poporul, refractar desnaționalizării, să se sbată în sărăcie și întunec. Aceasta se chema, între nemeși, — „înțelepciune” de-a governa țara.

În dragostea nesfârșită, pentru credință și limbă, țărani din Câmpie aveau și ei înțelepciunea lor: răbdând, și muncind, și cruțând să jertfească mereu din obolul, crunt dobândit, și să clădească în sate: școale și biserițe, de lemn, mărișoare sau smerite, în nădejdea *învierii*, ce trebuie să urmeze, cum îi binevestește, an de an, învățătura lui Hristos.

Ctitor — al unei încăpătoare și solide biserici, de lemn, în frunțașă comună Bandul de Câmpie, în județul Turda, — era părintele sufletesc al satului, *Vasile Hodoș*.

Aici, la Band, a văzut lumina zilei, în 29 Octomvrie 1829, *Iosif Hodoș*, fiul lui *Vasile* și al *Teodorei* născută *Tell*, din neam de plugari din sat.

Vasile și *Teodora* au avut 5 băeți. Cel mai mic era *Iosif*, frate gemen cu *Zachei*.*)

*) Dintr'o scrisoare, cu data de Brașov 22 Martie 1897, primită în Caransebeș, reproduc următoarele cuvinte scrise de *Axentie Severu*: Tatăl strămoșului nostru, popa *Ioan Popovici* poreclit *Hodoș* din Bandul de pe Câmpie, a avut 2 feciori și trei fete. Primul fecior *Vasile* i-a urmat în scaunul din parohia Band; al doilea a fost preot în Mo-

Pătura intelectuală a românilor din Transilvania o alcătuiau preoții. Slujbe civile, pentru românii cari nu se lăpădau de „lege” ca să treacă la catolici sau la calvini, nu se acordau. Preoția ajunge astfel unicul teren de muncă intelectuală pentru cărturarii, cari nu-și renegau neamul, ear mănăstirile moldovene și muntene loc de refugiu pentru monahii alungați din locașurile sfinte, secularizate sau dărâmate, ale Ardealului ortodox.

2. La Tg. Murăș, Blaj și Cluj

La școalele, cu limbă latină și maghiară, în orașul Târgu-Murăș, au învățat mai întâi carte frații gemeni *Iosif* și *Zachei*, în vârstă de 7 ani. Toate obiectele de învățământ, din școalele orașului locuit de săcui, se propuneau ungurește și latinește. Școlarii români întâmpinau negreșit mari greutăți, la limba *maghiară*, o limbă lipsită în mare grad, — o spun ungurii înșiși — de potriveală pentru urechea străinului. Așa e

lomfalău, numit „popa Iovu”; prima fată, măritată în Mădăraș, — moașa mea — (a lui Axentie); a doua măritată în Berghia preuteasă; a treia măritată în Budăi, mama lui Papiu Ilarianu. Popa Vasile, moșul vostru (al copiilor lui Iosif Hodoș), și unchiul nostru după mamă, a avut 5 feciori: 1. Simeon, preot unit Giula; 2. Novic, preot ortodox în Iceland; 3. Ioan, preot în Band (după Vasile, tatăl său), 4 și 5. Doi gemeni: Iosif și Zachei. Acest din urmă răposat în Cluj în 1847 ca student în drept...

explicabilă oftarea școlarului Iosif când zicea : „Doamne*), *dar români nu sânt pe pământ*“ ? Școlarii români totuși izbuteau să ajungă între cei distinși, întrecând în hărnicie pe mulți colegi neromâni, cărora dl dascăl ungar le puneà în vedere pilda puilor de valahi.

Sfârșind școala primară și cinci clase gimnaziale la Tg. Murăș, părinții lui Iosif și Zachei, înfruntând greutățile de întreținere, și-au dus copiii la Blaj, unde Simeon Bărnăț ținea unele cursuri în limba *română*. În timp de doi ani au terminat cele două clase „de filosofie“ și au părăsit Blajul în urma procesului ivit între episcopul Lemenyi și profesori. Acești din urmă, destituiți, părăsesc Blajul — împreună cu studenții aderenți.

În toamna din 1845 Iosif Hodoș era înscris la liceul crăiesc din Cluj. Aici a făcut cursul de studii juridice, tot de doi ani, obținând certificatul de „Absolutorium“ în 24 Iunie 1848, semnat de directorul suprem al institutelor reg. cat., de directorul școlaei și de cinci profesori. Certificatul conține note de toată lauda atât din ramura științelor juridice, cât și din economia politică și națională ș. a. (Barit).

În Cluj, Iosif a pierdut prin moarte neașteptată, pe fratele său Zachei, tocmai în zilele izbucnirii revoluției maghiare.

Când, în toamna anului 1848, începea organizarea de luptă a românilor ardeleni, în legiuni

*) „Familia“, 1866, Nr. 10, pag. 110.

de gardiști naționali, cu prefecți, tribuni și centurioni, lui Iosif Hodoș — tinăr de 19 ani — i s'a dat o viceprefectură.

3. In revoluție și după revoluție

Generalul polon Iosef Bem, venit din Viena și intrat în serviciul armatei maghiare, a izbutit să înfrângă oștirile austriace. Generalul polon, iscusit conducător militar și om care osândește cruzimile războiului, n'avea cu toate acestea destulă trecere la comandanții unguri și săcui cari, în toată vremea revoluției, au dat foc sateelor românești, au chinuit, au spânzurat, au împușcat nenumărați români, țărani și cărturari, în deosebi preoți și tineri gardiști.

Cei scăpați de urgie au trecut peste munți și nu s'au înapoiat până în Iulie 1849, când trupele rusești au biruit cu totul pe honvezii revoluției.

După dezastru se introduc și în Ardeal, în locul legilor feudale transilvane, legile austriace (redactate după model francez).

Atunci Iosif Hodoș și vărul său Papiu Ilarianu, împreună cu fostul profesor dela Blaj, Simeon Bărnauț, se hotărăsc să-și continue studiile la Universitatea din Viena, cu o bursă de 300 florini m. c. pe an din fundația *Simeon Ramonțianu*, administrată de Consistorul din Blaj.

4. Ramonțianu

Momente din viața lui *Ramonțianu* sau *Ramonțai*, ne dă *Bariț* (*Observatorul*, Nr. 71 din 1881), unde se arată că *Simeon Ramonțianu*, de origine din comunele *Desmir* și *Copand* (lângă *Turda*), e născut din familie de nobili, înrudită cu familiile *Lemenyi* și *Balint*. A luat doctoratul în medicină la *Viena*, a practicat în *Brașov* și l-a părăsit în urma intoleranței medicilor neromâni. Trecând, pe la 1816 în *Moldova*, fu bine primit.

După războiul ruso-turc, din 1828—29, *Ramonțianu*, cuprins de dorul *Ardealului* său, s'a

G. BARIȚ
1812—1893

statorit la *Cluj*, sprijinind, cu vorba și fapta, tinerimea școlară din acel oraș. S'a mutat apoi la *Viena*, unde în *August 1839* a fost cercetat de *G. Bariț*, care a aflat cu acest prilej, că *Ramonțianu* făcuse un *testament* în favoarea studenților români din *Transilvania*. Pe cât își aduce aminte *Bariț*, era vorbă în testa-

ment de 54 mii fl. m. c., ca fond și fundație, ale cărei venite anuale să formeze burse pentru studenți români fără deosebire de confesiune religioasă, *Guvernul* din *Cluj* și *Cancelaria* transilvană din *Viena* n'au aprobat ultima voință a generosului doctor, ci de repetite ori i-au refuzat cererea, spunându-i că bursele din fondurile sale să fie

date la tineri din Transilvania, fără distincție de naționalitate, va să zică și sașilor, și ungarilor, de orice confesiune, — deși toți aceștia își aveau fondurile lor, de unde românii erau excluși.

Cu multă durere sufletească, bătrânul testator, slăbit de boală, își schimbă testamentul, așa cum îi cerea guvernul dela Cluj, și-l înaintează spre aprobare. Dar în curând, părându-i rău de schimbarea făcută, anulează al doilea testament și face un *al treilea*, restabilind textul din primul testament. Executor al ultimei sale voințe numește pe Capitulul bisericii Catedrale din Blaj. După moartea testatorului, guvernul atacă testamentul ultim și cere ca numai *al doilea* testament să aibă valoare legală. Procesul, pornit între guvern și Blaj, durează până după revoluție, fără a se da sentință definitivă.

Blajul, în situația politică schimbată, n'a mai așteptat, ci a început să împartă burse ramonțiane și să îngrijească și de sporirea capitalului, care de nu mă înșel — scrie Bariț — trece astăzi (în 1881) peste 100.000 florini val. austr.

Cu ajutorul bursei ramonțiane, cu bani trimiși de acasă și dela *Simeon Balint*, și-a terminat Hodoș studiile universitare.

În Ianuar 1854 (constată un act, al colegiului profesoral din Viena, dela 9 Ian. 1854 Nr. 312)

SIMEON BALINT
1810—1880

li s'a numărat dintr'odată, lui Papiu și Hodoș, câte 375 fl. m. c. ca burse ramonțiane. (Barit).

Un decret al guvernatorului Transilvaniei din 11 Nov. 1853 Nr. 23.888 sistase, din ordin mai înalt, bursele celor doi studenți, pe cât timp ei stau la universitatea din Padua, și anume din 1 Nov. 1852, până la întoarcerea lor la Viena.

5. Student în Viena

Iosif Hodoș s'a înscris la facultatea juridică a universității vieneze în 5 April 1850, în sem. II al anului 1849—50 la trei cursuri: Legile penale, cu prof. Dr. Hye; Codicele civil austriac, prof. Dr. Grasl, și Dreptul comercial, prof. Dr. Leeb. În alte trei semestre a urmat zece cursuri la 7 profesori, între cari Stubenrauch și Lichtenfels.

IOSIF HODOȘ
1829—1880

6. Student în Padua

Un act, semnat de preotul Vasile Hodoș și întărit cu sigilul parohiei Band și cu subscrierea notarului Adam Székely, declară că bătrânul preot se obligă să ajute, pe fiul său Iosif, cu sumele necesare, până va termina studiile juridice la universitatea din Padua. Actul e datat din 11/23 Decemvrie 1852.

Mergerea la învățătură în Italia, era cât se poate de rău văzută la poliția vieneză. *)

În 27 April 1853 „Giuseppe Hodosiu”, după multe formalități și greutăți, este înscris la universitatea din Padua, ca student în anul al patrulea al facultății de drept dela această înaltă școală, care de altfel, ca și cea din Pavia, era austriacă.

Examenele le-a trecut în 10 și 13 Mai 1853. Diploma de doctor e dată în 10 Ianuar 1854, ca și diploma lui *Al. Papiu Ilarianu*.

Motivele pentru care cei trei studenți, Bărnuț, Papiu și Hodoș, s'au hotărât să-și urmeze studiile în Italia și nu în Viena, ar fi — după Bariț — „nespusa greutate” de a face examenele rigoroase în limba germană, precum și „neastâmpărata dorință” de a cunoaște vechea patrie mamă a românilor.

AL. P. ILARIANU
1827—1877

Alt motiv, — poate cel principal, — era atitudinea luată de Papiu împotriva decorației împărătești dela 1850, acordată persoanelor marcante românești în mișcarea revoluționară abea trecută. În urma acestei atitudini, studenții români, „compromiși”, cu greu ar mai fi putut sta la Viena.

*) Motivele plecării din Viena la Padua erau mai multe. Vezi și Al. Marcu, Bărnuț... Pag. 21 și urm.

7. Inapoiat acasă

În 1854, vara, Hodoș revine în Ardeal. Tatăl său și mama sa, părinții cari mult au jertfit pentru el, își dormeau somnul de veci în cimitirul satului. —

Pe vremea absolutismului austriac, 1849-1860, ca și mai târziu, în anii dualismului austro-ungar, slujbele statului se acordau celor cunoscuți pentru sentimentele lor naționale cât mai incolore.

Ceice îndrăzneau să facă politică națională, fie și moderată, nu mai aveau, ca persoane „primejdioase”, intrare în funcțiunile împărăției austriace, decât, cel mult ca smeriți practicanți sau copiiști, acolo, în provincie, pe undeva. (Bariț).

Bărnăț și Papiu primesc invitația făcută din Moldova, și pleacă la Iași pentru a ocupa catedre de profesori.

Hodoș nu se putea hotărâ să părăsească Ardealul, ci a socotit să stea acolo și să-și deschidă cancelarie de avocat, cu toate că și această profesiune era legată de grele condiții. Numărul avocaților era limitat pentru fiecare tribunal; candidaților li se cerea practică de *trei* ani în cancelaria unui avocat „recunoscut”.

Hodoș a intrat astfel, în ziua de 10 Dec. 1855, ca practicant, la avocatul Ladislau Elekes în Abrud, notificând faptul la înalta curte din Sibiu. Trece aproape un an, când în 8 Dec.

1856 i se comunică, în sfârșit, că se va lua act despre starea lui de practicant de advocatură.

În 24 August 1857 Hodoș se adresează ministrului de justiție din Viena și, pe temeiul diplomei sale din Italia și al unui certificat dat de avocatul Elekes, cere să fie scutit de cele zece luni cât mai avea de făcut ca practicant și să fie admis la depunerea examenului de avocat. Cererea — este respinsă.

În 3 Noembrie 1857 Iosif Hodoș se căsătorește cu Ana Balint, fiica protopopului Simeon Balint din Roșia Montană.

Cererea lui din Septembrie 1858, de a i se permite să deschidă cancelărie de notar public în Abrud sau Alba Iulia, este earăș refuzată (în 22 August 1859, Nr. 4681) pentru motivul că locurile erau „ocupate”. („Minciună!” scrie Hodoș pe actul rezoluției).

După trăgănări obișnuite și după ce făcuse, în loc de 3 ani, peste 4 ani de practică advocațională, Hodoș este admis la examen de avocat în 16 August 1860, pe care îl depune, cu cel mai bun rezultat, la Curtea de Apel din Sibiu.

În țara, cu numărul limitat al advocaților, Hodoș ceru, întemeiat pe tari documente, să i se încuviințeze deschiderea unei cancelării de avocat în Târgu Murășului. La petiția sa, din 22 Oct. 1860, i se răspunde (în 11 Februar 1861, Nr. 10.962), că locul cerut s'a dat *altuia*. Respins și aici, Hodoș înseamnă pe rezoluție cuvântul „minciună”...

Trebuia ca însuși sistemul absolutismului, cu metehnele sale, să slăbească *prin mijloace înafară de țară*, — atunci ar începe, poate, o nouă viață politică și pentru românii spionați și asupriți.

8. In țara Zarandului

Zarandul, în forma sa de *comitat* dela anul 1876, se mărginea :

La răsărit: de comitatele Alba inf. și Hunedoara ;

La sud : de comitatele Hunedoara și Arad ;

La apus : de comitatul Arad ;

La nord : de comitatele Bihor și Alba inferioară, cum se numea atunci.

În timpuri mai vechi Zarandul, care începea dela stânca Vulcanului vecin cu hotarul Abrudului, se întindea departe spre apus până la comitatul Bichiș.

Patru *districte* avea comitatul Zarand al veacului al 18-lea, și adecă :

1. Districtul *Zarand*, dela comuna*) cu acelaș nume de Zarand ;

2. *Ineul* ;

3. *Hălmajul* ;

4. *Bradul*.

Apartțineau comitatului Zarand localități însemnate ca : Șiria, Șimandul, Socodorul, Otlaca,

*) „Zarand“, comună rurală, în comit. Arad, cu 3168 locuitori români; în apropiere urmele unui vechi castel. Encicl. Rom. Sibiu, 1904, pag. 1265.

Curticiul, Pâncota, Magheratul ș. a., precum și Boroșineul, Șicula, Bocsigul, Butenii, Hodoșul, Minișul, Șilindia, Gurahonțul, Șoimuș, Iosașii, Iosășelul, Moneasa, Dezna ș. a.

La „Măru-Roșu”

O tradiție locală povestește felul cum au ajuns *turcii*, prietenii principelui Ioan Zápolya sau Zapolski, al Transilvaniei, (1487—1540), să ocupe, din întinsul Zarandului, părțile cele mai roditoare ale teritoriului său.

Comitatul Zarand, spre răsărit, e despărțit de al Albei și printr'un delușor numit „*Măru-Roșu*”, semn de hotar situat nu departe de drumul ce duce spre *Zlatna*. Marele vizir, care ocupase pe atunci *Șiria*, *Ineu* ș. a., a trimis oaste, poruncind comandantului să ocupe Zarandul până la „*Măru-Roșu*”. Comandantul, cu oastea sa, a pătruns repede până la *Baiadecriș* și, îndreptându-se spre poporul adunat, a întrebat :

— „Unde este *Măru-Roșu* ?”

Oamenii, — cu intenție, sau fără, nu se știe, — au arătat un pom bătrân, zicându-i „*Măru-Roșu*”, din hotarul comunelor *Tebea* și *Mestecăn*, pe drumul către apropiatul *Brad*, la câțiva kilometri de *Baiadecriș*. Turcul, mulțumit, s'a oprit, și-a împlântat lancea în pământ, declarând că : teritoriul din sus, spre răsărit, este al *Ardealului* (al lui Zápolya), iar cel din jos, spre apus, al Sultanului *Soliman al II-lea*...

Se va fi petrecut lucrul așa sau altcum — rămâne adevărat, că Bradul a scăpat, ear apropiata Baiadecriș, și celalalt teritor, au suportat stăpânirea turcească, timp de 44 de ani*)

În 1746 comitatul Zarandului „este despoiat de două dintre cele mai frumoase districte ale sale, de al Zarandului și al Ineului“. Celelalte două districte se împart astăzi (în 1848) în *patru* plase: Hălmaș, Baiadecriș, Brad, Ribița**), în întindere abea de 23—24 mile pătrate.

A. IANCU
1824—1872.

Sediul comitatului era *Baiadecriș*, — orășelul care, mai târziu, devenise cuibul favorit, unde *Iancu* își plimba melancolia și de unde s'a mutat la o viață mai bună.

Numărul locuitorilor Zarandului:

Anul	Ort. rom.	Gr. cat.	R. cat.	Ref.	Unitari	Lut.	Jidani	Cu totul
1825	45.095	137	767	360	2	13	?	46.374
1846	51.768	345	1.210	376	6	5	17	53.727
1857	52.724	404	1.026	293	9	13	53	54.522

Românii se prezintă în număr copleșitor de:

*) O. c. al lui Kozma, pag. 88.

**) O. c. al lui Kozma, p. 6 și 96.

45.232 (în 1825), 52.113 (în 1846), 53.128 (în 1857). În vreme ce numărul românilor a sporit, al ungarilor romano-catolici și reformați a scăzut după anul 1848.*)

Între anii 1861 și 1876, pe vremea administrației românești, comitatul Zarandului avea cinci plase: Băița, Brad, Baiadecriș, Hălmaș, Aciuva.

Clasele...

Locuitorii Zarandului, până la a. 1848, aveau în fruntea lor clasa nobililor, a *nemeșilor*, stătători, cei mai mulți, din proprietari de pământ, aflători, în cea mai mare parte, pe teritoriul comitatului, ear unii în afară de comitat.

Numai nemeșii aveau vot în adunările comitatului, ear numărul lor se urcă, în 1846, la 502**).

După nemeși urmau „*locuitorii liberi*“, care se pot împărți în 3 clase: de clasa întâi se țin locuitorii comunelor: Baiadecriș, Tebea, Râșca și Căraci, cari se ocupau cu minieritul și astfel nu se numărau în șirul iobagilor; a doua clasă de liber locuitori era a meșteșugarilor; ear a treia clasă — în număr foarte redus — era a celor ce s'au putut răscumpără de sub puterea nemeșească.

*) Datele din anii 1825 și 1846 se găsesc la Kozma Pál, Zaránd-vármegye, Kolozsvártt, 1848, pag. 50 și 49. Datele din 1857 sânt dintr'o notiță-extras („Auszug“), aflată între acte zărăndene.

***) O. c. pag. 44.

La sfârșit vin apoi... *cei mulți*, aproape totalitatea locuitorilor, — clasa *iobagilor*.

Tabela locuitorilor Zarandului, de pe acele vremuri, se prezintă în următoarele cifre :

1. Nobili 2024 ;
2. Onorațiori, de cari se țin și câțiva preoți ai diferitelor culte, 519 ;
3. Oamenii liberi 3561 ;
4. Iobagii 46.797 ;
5. Țigani 826.

Cu totul 53.727 suflete*)

Acei bieți oameni, de ultima clasă, pomeniți mai sus, din a căror cruntă sudoare se resfătau cei mari, n'au găsit, la celce compunea monografia Zarandului, la fostul lor fișpan, mai târziu consilier în guvernul transilvan dela Cluj, la nemeșul *Kozma Pál*, nici o înțelegere pentru soarta lor tristă ; — dimpotrivă, ei sânt înfățișați ca *trândavi din fire* („*az oláhnép természetes restsége*“, pag 38), ca oameni, cari mai bucuroși își încălzesc burta la soare decât să muncească („*az oláh... inkább melegiti hasát dolog nélkül a napfényen*“, aceeaș pagină) ; preoții ortodocși în Zarand, după afirmarea lui *Kozma*, sânt neglijenți în toate afacerile lor și mulți sânt și anal-

*) O. c. pag. 46. — Despre țigani spune : unii, „spălători de aur“, adevărat nisipul purtător de firicele de aur, nu erau iobagi, ci aveau să contribuie anual, pentru „cămara“ fiscului, o anumită cantitate din aurul dobândit în modul primitiv obișnuit în văile ardelenene ; alți țigani trăesc ca lăutari, lăcătuși, cărămidari etc. și earăș alții ca șătrari, lingurari, petecitori de căldări, — dar liberi în felul lor.

fabeți, („*meg kell vallani, hogy a görög nemegyesült valláson levő sok lelkészek irástudatlanok*“, pag. 51).

Dacă întinderea teritorială a comitatului a suferit, în cursul veacurilor, dese schimbări, motivele erau mai mult politice, decât administrative: țăranii răsculați împotriva nobililor trebuiau „pedepsiți“ și anexați la centre cu populație în mare parte neromână.

În veacul al 16-lea Zarandul era stăpânit, cum s'a arătat, de principele Ardealului Ioan Zápolya, slav de origine, maghiarizat. El e înăbușitorul revoluției țărănești dela 1514. Alungat de Habsburgi, fuge în Polonia și revine cu ajutorul turcilor, ear în pacea dela Orade, în 1538, primește titlul de rege al Ungariei dela Tisa spre răsărit. În acelaș veac Zarandul, până la tradiționalul „Măru-Roșu“, — arătat comandantului turc când descălecuse la Baiadecriș, — sta sub stăpânirea turcilor, cari deși îl pierd, pe la sfârșitul veacului, îl pustiesc, în anii următori, în dese rânduri.

În 1735 se pomenește revolta țăranilor iobagi, conduși de căpetenia lor *Pero* (Pâru?) și înfrânți de trupele nobililor la Erdeiș, lângă Chișineul Crișului.

Pe vremea revoltelor țărănești și a robiei turcești sigilul comitatului s'a pierdut. Abea după acestea Zarandul și-a înouit sigilul în anul 1712*),

*) O. c. p. 53.

cum se vede în inscripția latinească păstrată:
 „*Sigillum Comitatus Zarandiensis Anno 1712*”.

In 1861

În anul 1861 împăratul din Viena se simte nevoit a restaura o parte din drepturile provinciilor ce alcătuiau monarhia austriacă.

Cetățenii *comitatelor*, având acum dreptul să-și aleagă funcționarii, *Zarandul*, în adunarea sa municipală din 3 April 1861, alege cu aclamație, în postul de vice-comite (administrator al unui comitat) pe *Iosif Hodoș*, cu salariu anual de 1500 florini val. austr.*)

Incorporarea Zarandului la Ungaria era socotită, de românii zărăndenii, ca faptă, din orce punct de vedere, nedreaptă și ilegală.

O adresă energică de protestare împotriva încorporării, — adresă întocmită de noul vice-comite, — s'a votat de consiliul municipal în 20 Iulie 1861, pentru a fi înaintată la Viena**).

Adresa, înaintată și guvernului transilvan din *Cluj*, cerea ca: Împăratul să nu admită *uniunea Transilvaniei cu Ungaria*, nici *anexarea Zaran-*

*) A doua oară e ales în 21 Mai 1867, a treia oară în 10 April 1872, totdeauna cu un mic spor de salariu.

**) Actul s'a tipărit în Orăștie în „Tipografia dela August Nagel”, și s'a publicat în foaia brașoveană, „*Foaia pentru minte, inimă și literatură*”, Nr. 42 din 1861. Còpii făcute în Baia de Criș, în 1861, cu ortografie etimologică, sânt depuse în biblioteca Asociațiunii „Astra” în Sibiu.

dului la Ungaria; cerea mai departe încuviințarea întrunirii unui *congres* național și convocarea *dietei* transilvane.

Ce lămurește adresa ?

Adresa „Comunității Comitatului Zarand”, din 20 Iulie 1861, lămurește situația Transilvaniei, după dreptul ei istoric și după voința marelui majorități a locuitorilor săi, *ca țară cu totul independentă de țara ungurească*. Singura legătură reală între aceste două țări este *persoana domnitorului*, care în Ungaria stăpânește în calitate de *Rege*, iar în Transilvania în calitate de *Mare Principe*.

Transilvania, — accentuiază adresa, — tributară Turciei, abea la anul 1688 ajunge sub protectoratul Austriei habsburgice și se bucură, de atunci și până astăzi, neîntrerupt, de independența sa de Ungaria și de celelalte țări ale coroanei împărătești.

După drept (și dreptate) Transilvania nu poate fi unificată cu Ungaria, *niciodată*.

Adresa trece apoi mai de aproape la comitatul Zarand, care e partea întregitoare a Transilvaniei din toate timpurile, și asupra căruia Ungaria, fără învoirea Transilvaniei, nu are drept să decidă.

Delegații

Deputația, aleasă și compusă din trei membri: Ios. Hodoș conducătorul ei, protopopul Petru Moldovan și Ieronim Moga, a plecat spre Viena

în 24 Iulie 1861 pentru a prezenta adresa „la tronul M. Sale Impăratului și Prîncîpelui”. Din 24 Iulie pînă în 12 Sept. 1861, va să zică 51 de zile, deputația a cheltuit timpul parte în călătorie, spre Viena și înapoi, parte în capitala austriacă.

Raport despre rezultatul misiunii s'a făcut în adunarea comitetului comitatens din 10 Oct. 1861.

Cheltuelile de drum ale delegațiilor s'au acoperit parte din colectă particulară, care a dat suma de 500 florini, — parte din pungă proprie a celor trimiși, dupăce ministerul de finanțe c. r. n'a admis achitarea lor din cassieria comitatului*).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Refuzul

Intru încuviințarea cererilor sale, Zarandul se întemeiase atît pe „simțul de eternă dreptate a Majestății Sale c. r. apostolice”, cât și pe documentele de stat și pe adevărurile istorice amănunțit înșirate, — cu toate acestea adresa este respînsă, în numele împăratului, de cătră „*A magyar királyi udvari kancellária*”, din Viena, în 4 Noemvrie 1861, Nr. 15,926 — cancelărie condusă de aristocrați maghiari, susținuți din partea dinastiei în privilegiile și latifundiile lor.

Adresa fusese înaintată la Viena, în 12 Au-

*) Spesele erau socotite, de persoană, 120 florini călătoria la Viena și înapoi, și diurnă de 5 florini.

gust 1861, prin deputații numiți mai sus și aleși din sinul comitetului zărăndean.

Refuzul se motivează cu legea dela 1836 din Pojon, (lege alcătuită, ca de obicei „despre noi fără de noi“).

Supărare

Activitatea și călătoria la Viena a zărăndenilor era mult supărătoare pentru cercurile ungurești din localitate și din alte părți neromânești din țară. Supărarea izbucnește într'o corespondență apărută în ziarul din Cluj *Korunk* din 24 Dec. 1861, Nr. 263, unde se afirmă și se repetă că „dl Hodoș obișnuiește(?) a lipsi din Zarand“. In absența lui de acolo — spune ziarul clujan — unгурii din Brad au întemeiat cu permisiunea dela pretură și „cu știrea d-lui fișpan Pípos János“, o societate teatrală, care a și reprezentat câteva piese. „Până când dl fișpan Pípos János — continuă ziarul — se găseă în comitat, ear dl vicecomíte Hodoș, după obicei, în afară de comitat, societatea putea să lucreze fără piedecă, când însă acest din urmă (vicecomítele) s'a înapoiat și a luat în mână toate frânele guvernării comitatului (*a megyei kormányzat összes gyeploit kezeibe vevèn*), a oprit activitatea societății teatrale, șub pretext(?) că societatea n'are concesiunea vicecomitelui“...

(Nu li-a rămas asifel „nedreptățiilor“, decât să apeleze la locurile unde ei se simțeau tari, și noi slabi.)

Ungurii zărăndeni

Cei câțiva cărturari, proprietari unguri, din Baiadecriș, Brad, Criscior, cercau ocaziile de a pune toate piedecile cu puțință, ca Zarandul — ca și celelalte comitate locuite de români, — să nu se poată organiza conform diplomei imperiale din 20 Oct. 1860 și ordinelor mai înalte.

Nenumărate proteste, semnate și nesemnate, se adresau congregațiilor sau comitetului comitatens. Pentru domni „nemeși” era procedură „ilegală” ca deschiderea adunărilor să se facă în limba *română*, — în ținuturi unde aproape toți locuitorii erau români, cu sate necunoscătoare de limbă ungurească; tot „ilegală” se declară și formula de jurământ al funcționarilor dacă nu cuprindea și cuvintele „constituția și legile dela 1848”.

Decretarea limbii românești, drept limbă oficială a Zarandului, a fost în deosebi onorată cu un „patriotic” protest, ca și mergerea deputațiunii zărăndene la Viena, în cauza neanexării comitatului către Ungaria.

Nu era slujbaș român în Zarand scutit de bănuiala, calomnia și intrigile indivizilor conduși de „nemeși”, ca Ribiczey Ferencz („domnu’ Ribițescu”, îi ziceau țărani), Kírényi Lajos și alții, cari nu reprezentau decât puțin peste o mie de locuitori unguri, față de peste **53 de mii de români**.

Un raport al vicecomitelui către comite, —

raport din 5 Septemvrie 1862 Nr. 207, din care am dat amănunțele de mai sus, amintește că una din cauzele cele mai delicate și încurcate în Zarand, și în toate comitatele muntoase, este cauza *pădurilor*. Așa zișii „földesurak” — proprietarii de pământ, — aduceau acuze împotriva comunelor și locuitorilor, — ear aceștia împotriva „domnilor”; în urma plângerilor, autoritățile comitatului au luat măsuri, în mai multe rânduri, ca pădurile să nu se devasteze, prevaricațiile să fie aspru pedepsite, — și astfel să se susțină ordinea legală în problema pădurilor, până la definitivă regulare prin hotărâri legale asupra pretensiunilor celor interesați în ceea ce privește dreptul la păduri, lemnărit și pășunat.

Vicecomitele a convocat douăzeci de proprietari, mai mari și mai mici, la oficiul său din Baiadecriș, ca să se consulte — fără a prejudica în dreptul uneia sau celeilalte părți — asupra modului de-a împacă adversarii, până ce pretensiunile lor se vor decide definitiv pe calea sa. S'au prezentat *cinci* proprietari, ceilalți au declarat în scris că nu participă „la asemenea consultări”, — sau n'au răspuns de loc, — „în ura nespusă” ce o purtau organelor publice românești din Zarand.

Dieta dela Sibiu

Dieta Ardealului, din anii 1863 și 1864, ținută în Sibiu, „unde românii ardeleni au debutat pe un teren lor cu desăvârșire nou”, a dovedit

că deputații noștri „s'au prezentat bine pregătiți, și-au apărat drepturile cu istețime și îndârjire, întocmai ca și celelalte popoare conlocuitoare cu un trecut politic constituțional de veacuri... Pe când în dieta din Pesta românii formau numai o minoritate disparentă... în dieta din Sibiu românii s'au prezentat îndată la început cu 57 *deputați*, maghiarii și săcuii aveau 34 deputați, iar sașii 43, — partidul român avea majoritate relativă. După ce însă maghiarii și săcuii au refuzat d'a participa la lucrările dietei, românilor li-a revenit și majoritatea absolută"...*)

Dacă ungurii au stat, demonstrativ, departe de dieta sibiană și n'au primit să lucreze *în-lăuntrul* ei, cu atât mai vârtos au operat, *împotriva* ei, *în afară* de sala hotelului „Impăratul Romanilor”, locul de întrunire a deputaților.

Încă dela începutul pregătirilor pentru alegeri de deputați (spune *manuscrisul* lui Ios. Hodoș cu titlul „Alegerea lui Dr. Hodoș de deputat la dietă”**) am candidat în cercul de alegere al *Câmpenilor* din Munții apuseni ai Transilvaniei. Introdus în lista alegătorilor, în cercul de alegere Roșia, unde îș plăteă dările și de unde îș avea biletul de legitimație spre a-și exercita dreptul de-a alege, cercul Câmpenilor îl onorează cu votul său, în 7 Iulie 1863, și-l alege

*) V. Moldovan, Dieta Ardealului, Cluj, 1932, pag. 6—8.

**) Articol semnat „Un alegător”, cu observarea: „Publicat în Gazeta și Concordia, 1863”.

deputat la dieta Transilvaniei. Comitetul central din Aiud însă nu vrea să-i înmâneze certificatul acreditiv de alegere, și, după unele tergiversări, scrie la *președinția* guvernului transilvan să ia măsuri pentru *altă* alegere în pomenitul cerc. „Aici e locul să observ, că Ios. Hodoș, luând parte la toate adunările naționale, precum și la adunările de comitat în Aiud, într'una din aceste adunări a dat vot de neîncredere comitetului suprem *Pogány*, — acesta... și-a pus carul în pietre, ca lui Axentie, Hodoș și altora... să le facă toate piedecile”, oprindu-i de-a intra în dieta dela Sibiu.

S'a dat ordin, fără motivare, pentru o nouă alegere la Câmpeni, — pe ziua de 7 August — deși era dreptul *dietei* de-a proclama, valide sau nevalide, alegerile dificultate.

La a doua alegere este ales *acelaș* deputat...

Toate în zadar: ușile *dietei* au rămas închise pentru alesul dela Câmpeni.

Ce-a fost la Aiud?

Intr'un raport trimis de Ios. Hodoș, *Gazetei* din Brașov, Nr. 80 din 1861, este vorbă despre adunările ținute în reședința comitatului Albei, în Aiud, în vederea unei „congregații” (adunare județană) și a alegerii *dirigătorilor* acestui comitat.

S'au ținut în Aiud, în 1861, patru adunări:

în April, Iunie, Septemvrie și 17 Octomvrie, ultima a fost cea mai „sgomotoasă și interesantă”, cercetată de „ungurii cerbicoși de o parte, și de românii întrepizi de altă parte”... față în față ca două armate dușmane. Românii s'au prezentat în mare număr, la Aiud, deși administrația făcuse totul ca nedorii județului să nu afle termenul de întrunire a celor convocați. De cătră Teiuș sosiră românii, cărturari și țărani, cu steagul tricolor național purtând inscripția: **Egalitate**.

Mulți dintre cei ce soseau la adunare, își arătau nemulțumirea că nu li s'a făcut cunoscută ziua hotărâtă pentru întrunirea aiudeană. Sala județului era înghesuită de unguri. Comitele suprem, *Pogány György*, (despre care o scrisoare a lui Amos Frâncu, din Abrud, dela 18 Sept. 1861, cătră Hodoș, spune că e „*George Poganu, român din Clocoteni*”, — poate Clocotici din Banat?) intrând în sală și-a ocupat scaunul în fruntea mesei verzi, înconjurat de aristocrați. Abea câțiva români pot străbate în sală, între aceștia: Axentie, Hodoș, Găitanu, Frâncu, Nicola, protopopul Balint, profesorul Antonelli și alții puțini; dar, într'o sală laterală, pătrunseră românii, câți au putut, de unde se auzea tot ce se vorbea în sala cu masa verde.

Luând cuvântul Ios. Hodoș, declară că nu află altă cale și mijloc pentru reorganizarea comitatului decât *congregația* generală, ținută după principiul de reprezentare a poporului; vor-

bitorul nu uită să scoată la iveală și ilegalitatea comisă de fișpanul Pogány, care, din proprie autoritate, a făcut numirea dăregătorilor, — anunță prin urmare că românii declară vot de *neîncredere* atât fișpanului amintit, cât și oficialilor pe cari i-a numit. Invită dar pe dl Pogány să poftască în fața adunării de popor ce așteaptă în curte sub cerul liber, și, împreună cu ceilalți slujbași, se va convinge că declarația de neîncredere este a *tuturor* românilor veniți la adunare. Declarația, care fusese însoțită de viile aprobări ale românilor din cele două sale, este sprijinită prin vorbirile rostite de: profesorul Antonelli, protopopul Balint și Axentie care, întrerupt de vocile violente, și-a continuat vorbirea în curte, adresându-se poporului adunat și cărturarilor: preoți, profesori, învățători ș. a.

Oprindu-se apoi la casa unui cărturar român din Aiud, conducătorii au formulat și semnat protestul cuprinzător al declarațiilor românești dela adunarea din 17 Oct., și l-au înaintat lui Pogány György, — care a fost odată George Pogănu, și care, ținând bine în minte pe celce i-a vestit votul de neîncredere, — a căutat, cu prilejul dietei din Sibiu, să-și răsbune cum i-a dat mâna și cum îl arată numele.

Zarandul în 1862

Icoană despre situația comitatului Zarand, în cursul anilor de sub conducerea funcționarilor în preponderanță români, o găsim zugrăvită,

scurt și clar, în expunerile prezentate de primul vicecomite în *adunările oficiale*l comitatului.

Cum se prezintă Zarandul în anul 1862?

În adunarea din 12 Ianuar 1863, după un an și ceva de gospodărie *românească* (fără înțeles pejorativ), vicecomitele arată rezultatul activității celor ce au condus Comitatul Zarandului „de un an și mai bine”.

Desprindem părțile, mai grăitoare, din acel discurs, (după manuscrisul vorbitorului):

„Viața liberă constituțională, nu numai a acestui comitat (Zarand), ci a toată țara — fu foarte scurtă; comitatul nu și-a putut exercita mult timp drepturile sale municipale autonome; schimbările s'au făcut dela locurile mai înalte, și abea câteva luni după activitatea noastră ca oficiali — am intrat în *provizoriu*”, ce s'a întins peste toată țara.

Câteva considerații:

1. *Starea sanitară* a comitatului, deși e mulțumitoare, se simte totuș necesitatea de a înființa un *spital* pentru acest comitat, cu atât mai vârtos că direcția spitalului din Deva vecină a început să refuze primirea bolnavilor din Zarand. S'au făcut astfel pașii la guvern pentru a se construi un spital public în Baia-de-Criș, arătând că există un *fond*, întemeiat de comunitățile comitatului în anul 1858 cu ocazia nașterii principelui de coroană Rudolf, întru ajutorul săracilor, ear fondul s'ar putea schimba în fond pentru înființarea spitalului, urmărind ace-

laș scop de-a da ajutor bolnavilor săraci. Cu aprobarea guvernului, s'au început tratative cu respectivele comune privitor la schimbarea menirii fondului.

2. *Starea materială.* — Zarandul este, o știm cu toții, unul dintre comitatele cele mai sărace. Nu că locuitorii ar fi oameni leneși, ci pământul e neroditor; cea mai mare parte a teritoriului e formată din munți, pământ pietros, păduri, dealuri, râpe, — abea o parte e șes, care, pe lângă o gunoie diligentă, îș dă produsul său; pe lângă toată seceta anului trecut, rodul în bucate și fructe, atât cantitativ, cât și calitativ, nu se poate zice că ar fi fost rău, — poate felul pământului de aici supoartă mai bine seceta, decât multele ploii. Observ însă că și în anul în 1862, — ca totdeauna în trecut, — Zarandul a trebuit să facă import de bucate din comitatele vecine.

Afară de fructe, produsul în *fân* e unicul articol, în care comitatul nostru n'are trebuință de import.

Economia fructelor, pometul, este un ram economic din cele mai însemnate. Avem în deosebi, cum s'a văzut în anul precedent, mai ales multe prune, cireșe, mere, pere etc. Spre a nobilita acest articol și a-l face și mai producător, s'au luat măsuri de a se înființa în sate școli de pomologie: rezultatul mulțămilor se așteaptă dela activitatea judecătorilor de cerc și dela concursul locuitorilor la această întreprindere.

Privitor la *meseriașii* noștri, am ținut de curând la Brad o adunare spre a forma o asociație cu scop de a perfecționa unele meserii ca: butăritul, rotăritul, olăritul, precum și de a răspândi și a sprijini meseriile de: croitorit, cizmărit, pielărit și altele.

3. *Starea spirituală.* — Grijă specială s'a acordat școlilor sătești și școlărilor lipsiți de mijloace materiale în cercetarea școlăii. Pasul cel mai însemnat în cauză școlară îl formează dispozițiile luate pentru înființarea unui „*gimnaziu mare*” (liceu). Încă pe timpul administrației fostelor „c. r. preture” o mare parte a comunelor a declarat că cedează „*împrumutul național dela anul 1854*” pentru înființarea de școli. Adunările cercuale, ținute la începutul anului 1862, au declarat, în cele mai multe locuri, că cedează acel împrumut pentru înființarea unui gimnaziu român în Brad și pentru formarea unui fond gimnazial. În urma inițiativei luate de aceste adunări, conduse de judecătorii cercuali însărcinați dela centru, numeroși particulari au subscris sume însemnate în favoarea viitorului mare gimnaziu român dela Brad. Pentru mărețul scop, necesar culturii publice a poporului zărăndean și-au dat concursul mai toate comunitățile, — excepție fac 9 (nouă) comunități, — despre care se speră că nu vor întârzia prea mult a-și alătura votul la celelalte 89 din comitat.

4. *Siguranța persoanei și a averii.* — Anul n'a înregistrat în Zarand nici o făptuire îngrozitoare

de : omucidere, jaf, furturi mari, aprinderi. Comisarul de „persecutori” (jandarmi) și-a împlinit datoriile, punctual, în toate abaterile mai mici dela legi. În astfel de împrejurări, vicecomitele nu poate decât să sublinieze sentimentul de moralitate și de bun simț al poporului din comitat.

5. *Căile de comunicație.* — Drumul de țară (șoseaua națională) ce vine dela Ciuci până la Brad, taie Zarandul tocmai prin mijloc; drumurile ce merg de o parte cătră comitatele vecine Arad și Bihor, de cealaltă parte cătră Alba și Hunedoara, tot comitate vecine, — le-am ținut în bună stare. Drum nou am deschis pe la Lazuri cătră Beiușul Bihorului, și ne-am adresat comitatelor vecine rugându-le să mijlocească deschiderea de drumuri nouă, sau buna întreținere a celor vechi, la punctele unde se unesc cu drumurile noastre. Ni s'au dat răspunsuri mulțămitoare. Astfel, ținând în cât mai bună stare drumul cătră Arad, drumul cătră Deva, și drumul cătră Abrud, vom avea cele mai directe căi de comunicație neîmpiedecată, atât în interiorul comitatului, cât și în vecinele comitate amintite.

6. *Recrutarea.* — Cu sfârșitul lui Noemvrie 1862 ni-a venit ordinul privitor la recrutare, ear la termenul hotărât de 15 Dec. 1862 am fost gata cu pregătirile necesare, mulțămită conlucrării exacte a judecătorilor cercuali, așa ca recrutarea să se desfășoare în ordine. Sperăm

că, la timpul său, contingentul pus acestui comitat, în sumă de 139 indivizi, îl vom putea da, ca și în anul precedent, fără nici o piedecă.

7. *Dările.* — S'au făcut învinovățiri împotriva noastră, că nu desvoltăm energie de ajuns în încasarea contribuțiilor. S'au înaintat arătări, că poporul refuză să plătească dările către stat și împărat. Toate acestea s'au desmințit prin — *faptele* contribuabililor, cari n'au așteptat mijloace de forță, ci și-au plătit dările fără cea mai mică opunere; ear dacă unii, țărani prea săraci, au rămas în restanță, nu trebuie să se uite împrejurarea, că dările, în Zarand, nu stau nici de cum în proporție dreaptă cu cantitatea și calitatea pământului. Făcându-se aici o reglementare temeinică, țăranii noștri vor fi și cu dările în curent, și nu în restanță. De altfel io tare cred că restanța ce se arată acum în dări, datează din anii 1860 și 1861, când *nu noi* am administrat comitatul. Urmează să se limpezească restanțele pe anii 1860 și 1861 și să se separe de darea cursivă, ca să știe contribuabilii câtă le este restanța și cât le face darea curentă, — și, prin urmare, să înceteze execuțiunea militară, costisitoare pentru stat și nemeritată pentru contribuabili.

După zece ani

Am văzut cum se prezintă, în câteva linii, icoana Zarandului dela 1862.

Eată, după zece ani, la 1872, icoana aceluiaș, prinsă în vorbirea vicecomitelui în adunarea

„Reprezentanței Comitatului” din 10 April 1872.

Redăm, în extras, părțile ce urmează :

Unsprezece ani au trecut de când, după diploma din 20 Octomvrie 1860, în primăvara anului 1861 am intrat în viața cum o numim „constituțională”, dar care, în realitate, nu e tocmai constituțională.

De atunci și până astăzi, de două ori reprezentanța comitatului a fost chemată să-și exercite dreptul de a-și alege magistratura. Odată, la 1861, sub primul comite *român* al Zarandului, Ion Pipoș ; altă dată, la anul 1867, sub al doilea comite *român*, Demetrie Ionescu.

Astăzi reprezentanța comitatului este chemată a treia oară să-și aleagă magistratura.

Ce deosebire este între astăzi și actul de alegere dela anii 1861 și 1867 ?

În acei doi ani reprezentanța și-a ales oficialii atât la „politic”, cât și la „juridic” ; — astăzi însă alegerile se fac numai la „politic”. Camera deputaților dela Pesta a luat dela municipalități dreptul de a-și alege funcționarii la judecătoria și tribunale, și l-a dat guvernului ; s’au suprimat tribunalele și judecătoriile municipalităților, și s’au creat tribunale și judecătoria numite „regești”.

Altă deosebire însemnată : astăzi reprezentanța se formează din membrii *numiți* („viriliști”) și membrii *aleși* ; — mai înainte erau cu toții membri aleși prin votul obștei, va să zică pe bază democratică ; acum însă stăm pe bază

semidemocratică și semiaristocratică, — o stare nefirească și nedreaptă.

Mai este o deosebire între atunci și acum, ci ...aceasta nu v'o spun... o vedeți. (Comitele nu mai era *român*).

— Fără a intra în amănunte, reținem unele fragmente ale expunerii vicecomitelui despre stările zărândene :

Starea sanitară. — Spitalul dela Baiadecriș, plănuit pe la 1862, a luat ființă și s'a deschis în ziua de 1 Ianuar 1872; statutele lui sânt aprobate de ministerul de interne. Clădirea s'a construit prin concursul locuitorilor comitatului pe locul dăruit de comuna Baiadecriș. Dispune de un fond, în obligații naționale, care sporește prin contribuția anuală a locuitorilor. — Se amintește meritul deosebit al lui Amos Frâncu (unchiul lui Dr. Amos Frâncu, „tribunul“ de mai târziu), neobosit întru realizarea așezământului sanitar al Zarandului *).

2. *Starea școlară.* — Zarandul care avea, înainte cu 11 ani, 14 școale, — astăzi, în 1872, are 66 de școale, între care și *gimnaziul dela Brad* cu patru clase, urmând să se deschidă succesiv celelalte clase.

În cele 93 comune zărândene, avem școale în 59 comune; adăogând că unele comune fără școală sânt afiliate la comune cu școală, se

*) După activitate de peste șase decenii, spitalul dela Baiadecriș este, de câțiva ani, cu totul renoit, bucurându-se de un bun renume în toată împrejurimea.

poate zice că cel puțin $\frac{2}{3}$ părți din comunele noastre se bucură azi de școale. Patru școale au câte 3—4 clase. Două din aceste școale sânt confesionale ortodoxe, una reformată, una catolică. Celelalte școale „poporale” (primare), cu câte două sau numai o clasă, sânt aproape în totalitate confesionale ort. române.

Învățătorii români se plătesc din cassele comunale și din repartiții. Salariile învățătoresți variază dela 300 florini, până la 80 florini, — cei mai mulți sânt dotați cu 200 fl. anual, unii primesc și locuință, grădină, lemne etc. Învățătorii dela școalele primare confesionale ortodoxe din Brad și Hălmaș se plătesc din fondul gimnazial din Brad cu salariu de 500 fl. până la 325 fl. fără alte adaosuri; din acelaș fond se plătesc profesorii gimnaziului cu 700 fl. până la 500 fl. Fondul gimnaziului ort. român din Brad constă din: împrumutul național de stat dela a. 1854 (cum s'a arătat la altă ocazie), cu efecte în valoare nominală de 61435 fl. 50 cr.; bunul dela Mihăleni, cumpărat succesiv cu interesele din acel capital, și care a fost prețuit la 43.630 florini; oferte și daruri, între care și darul de 2000 florini, în obligații de stat, oferit de mitropolitul dela Sibiu, Andrei Șaguna.

Toate aceste școale, din Zarand, au fost cercetate de 2.525 școlari.

3. *Starea materială.* — Pentru ajutorul locuitorilor, ajunși în jalnică situație în urma împrejurărilor extrem de nefavorabile, s'a trimis în

10 Februar 1872 o adresă către guvern, cerând să acorde comitatului un împrumut, sau să sisteze încasarea dărilor până la 1 August 1872. Guvernul a răspuns că n'are de unde să ne împrumute, dar va încerca să amâne încasarea dărilor. Am scris din nou guvernului, cu privire la sistarea dărilor. Răspuns neprimind, rămâne să ne ajutăm cum vom putea. —

Se specifică apoi, cu date și cifre, cât de puțină proprietate de pământ au *bisericile or țromâne*, preoții și școalele Zarandului, — sfârșind că, dacă *biserica* ne întărește moralul, și dacă *școala* ne dă lumină, — „*Dvoastră veți ști ce este de făcut pentru școală*”.

4. *Căile de comunicație* sânt bune și practicabile. Drumul principal se întinde dela Iosași și de unde iese Crișul din Zarand, până la muntele Buceșului, unde izvorește Crișul; drumul dela Brad merge prin Băița, parte pe valea Caianului spre Deva sau Brănișca; cel dela Ciuci merge peste Lazuri și trece spre Beiuș. Astfel, Zarandul comunică direct cu toate patru comitatele care-l înconjoară: Arad, Biharia, Hunedoara și Alba inferioară.

Toate aceste drumuri s'au îndreptat și scurtat, căutând să atingă cât mai multe comunități. Lungimea drumurilor face 55.743 stânjeni. (Urmează specificare în cifre).

5. *Contribuția* în bani dată de locuitori în anul 1870: directă 107.901 florini, personală 39.342 florini, cu totul 137.243 fl. Contribuția

indirectă dă cam aceeaș sumă ca și cea directă.

Spesele de administrație a comitatului în 1870, au fost : 34.190 florini. Scăzând toate cheltuielile avute de stat cu administrarea Zarandului, totuș mai rămâne o considerabilă sumă, din care guvernul ar putea da ajutor școlilor zărăndene și sprijn locuitorilor amenințați de foame. Cererile noastre au fost întâmpinate *cu refuz* și jertfele comitatului au rămas nesocotite de guvernul dela Budapesta, — fiindcă așa cerea politica neamului de nemeși.

6. *Contribuția de sânge a Comitatului.* — De 11 ani, de când am onoare a fi în capul administrației comitatului Zarand, s'au dat, pentru oștiră țării, următorul număr de soldați din Zarand :

BCU Cluj / Central University Library Cluj

128	în anul	1862,
140	„ „	1863,
143	„ „	1864,
156	„ „	1865,
281	„ „	1866,
208	„ „	1867,
121	„ „	1868;

în anul următor, 1869, s'a introdus miliția de țară, sau așa zisa „honvezime“, și s'au dat ;

143	la linie,	55	la honvezi,	în 1869,
150	la linie,	28	la honvezi,	în 1870,
164	la linie,	201	la honvezi,	în 1871,
95	la linie,	94	la honvezi,	în 1872.

Peste tot, în 11 ani, Zarandul a dat ostași la linie 1719, la honvezi (în 4 ani) 378, cu totul 1207 feciori, pe an vine numărul de 192.

Școlile...

Ungaria nobilitară eră departe de-a fi atât de nobilă ca să poată acorda libertăți și drepturi cetățenești unui ținut unde mișcările revoluționare, — orcât ar fi fost de îndreptățite, — să fie acoperite de vâlul uitării binefăcătoare. În urmare nici școli nu se înființau în regiunile urmașilor lui Pero(?) dela 1735, Horea dela 1784 și Iancu dela 1849. Stăpânirile refuzau românilor, fără excepție, toate subvențiile cerute din bugetul țării ca să-și ridice așezămintele cele mai necesare, — lumina cărții nu se admitea pentru cei încăpăținați să-și cinstească, prin școlile lor, limba și legea din strămoși.

Până a luat ființă *gimnaziul* (abea sub guvern român *liceul*) dela *Brad* cu mijloacele oferite de popor și de intelectuali, fără ajutorul cuvenit din partea statului, a trebuit să intervie, cu toată autoritatea sa, marele vlădică dela Sibiu, la forurile stăpânirii, — cari apoi au și încercat, în cursul anilor următori, să-l schimbe în școală ungurească sau să-l închidă definitiv. Dacă, din întâmplare, în Zarand n'au reușit, în schimb s'au opus cu îndărătnicie înființării de școli românești secundare atât în *Aradul* episcopului Ion Mețianu, cât și în *Caransebeșul* lui Ion Popasu și Traian Doda, — două orașe, care întruneau toate condițiile, materiale și spirituale, de a deschide așezăminte de cultură... Dar, inițiatorii, doi vlădici și un general, au

fost siliți să renunțe în fața forței — ce „primează dreptul“.

Gimnaziul Zarandului

Pe la anul 1856 se pornise oarecare mișcare în vederea înființării unui „institut de cultură” pe seama poporului român din Munții apuseni. Acel institut avea să fie un *gimnaziu (liceu) în Câmpeni*.

Celce puneà în lucrare ideea înființării școalei dela Câmpeni erà protopopul gr. cat. dela Zlatna, *Grigoriu Mihali*, care într'o scrisoare circulară către cărturarii din acei Munți (Zlatna, 27/15 Dec. 1861) spune :

„Preuțimea eparhiei Bistrene, cu ocaziunea sinodului său din 28 Noemvrie 1861, venind și la acest obiect, și luând în serioasă considerare și necesitatea, și marea însemnătate a unui institut, precum e cel mai sus menționat, a încheiat și m'a însărcinat pe mine, ca punându-mă în coînțelegere cu Prea Onorații Frați Protopopi grecorăsăriteni din Ținutul Munților, dimpreună să mijlocim, cât s'ar putea mai curând, una Adunare de preuți, înțieligenți (cărturari), antisții comunale și de alți bărbați demni d n ținutul preatins, în care adunare să se... trateze obiectul înființării unui institut de cultură pentru poporul rumân din Munți, ori sub numele de gimnaziu, ori sub alt oarecare nume, ca din idee să se facă realitate“.

Protopopul Mihali observă că, în scopul în-

ființării școlaei, comunele din Munți au și asemnat, unele întregi, altele în parte, sumele date de dânsule la *Imprumulul Statului*.

Pe ziua de 8 Iulie n. (25 Iunie v.) 1862, scrie prot. Mihali către vicecomitele Zarandului, este convocată la Abrud comisiunea pentru înființarea gimnaziului român în Munți. La această conferința invită stăruitor să fie de față și *Hodos*, și *Frâncu*, (despre alți zărândeni nu aminteste).

Se pare că, pe lângă toată râvna, desfășurată în deosebi de protopopul Mihali, comunele muntene nu au putut oferi ajutoare în măsură necesară. Școala, plănuită în Munți, n'a luat ființă.

În schimb, îndemnul de acolo a trecut în vecinul Zarand și, prin oamenii cari veniseră dela Abrud la Baiadecriș, și prin vrednicia satelor zărândene, Bradul își inaugurează, peste câțiva ani, școala plănuită.

Punctul de mănecare al lui Șaguna

În adresa cu data Sibiu, 9 Martie 1863 Nr. 184 pres., episcopul Șaguna scrie Comitelui:

„Din relațiunea cea mai proaspetă a Părintelui Protopop Iosif Bașa m'am convins, că treaba înființândului Gimnasiu din Zarand nu se tratează potrivit autonomiei bisericești, și legilor și ordinațiunilor previgienți politici (prevăzute?), ale căror miez este ca școalele să aibă caracter confesional. Eu, când mă țin strâns de dreptul

autonomiei Bisericii noastre, și de ordinațiunile preainalte, n'am alt cuget decât a înainta sânta treabă școlară astfel ca să nu se opăcească, ci să meargă înainte. Acesta este... punctul meu de mănecare, când m'am otărât a-ți scrie în treaba aceasta momentuoasă națională și a Te recuira (învița) ca atât Ilustritatea Ta, cât și ceilalți Domni amploiați comitatensi să vă împăcați cu principiul autonomiei Bisericii noastre și cu urmările ei naturale și nemeștersugite" (sic).

„... am compus un proiect de statute pentru proiectatul Gimnasiu mic din Brad, l-am trimis Părintelui Protopop Bașa, cu aceea ca să-l comunice cu Ilustritatea Ta și (cu) Dl vicecomite Dr. Hodoș”. —

A. ȘAGUNA
1808—1873

Episcopul, terminând, amintește *circulara* sa din 26 August 1862 Nr. cons. 657.

Ce spune circulara

În proiectele de statut, pentru gimnaziul român din Brad, este arătat, în *fiecare* din cele ce le menționăm, caracterul confesional „*gr. răsăritean*” al institutului; — acest caracter însă, proiectele nu-l subliniază în măsura dorită de Episcopul Șaguna, care, din acest motiv, în circulara sa (Nr. cons. 657 din 26 Aug. 1862) spune: „... treaba școlară în Biserica noastră din Ardeal

are organismul său legiuit, — și părțile constitutive ale acestui organism școlar sânt: I. Inspectia supremă școlară, ce este lângă *Episcopul*; — II. Inspectiile tractuale, ce sânt lângă *Protopopii* respectivi; — și III. Inspectia locală școlară, ce este sau lângă *paroh*, sau lângă un membru calificat. Acest organism școlar este urmarea firească a organismului Bisericii noastre *autonome*".

Șaguna se declară, după aceasta, împotriva „năzuelilor pentru formarea unor școale naționale fără caracter confesional", și zice: „eu nu numai nu aprob acele păreri, ci încă silit sânt a le declara de ilegale și anormale; ba încă îmi vine a zice: că tuturor acelor cari au început cu acele năzueli ilegale și anormale, nu le place de autonomia Bisericii noastre și caută mod cum să conturbe organismul ei cel bazat pe principiile cele corecte ale Creștinismului primitiv și genuin".

Câte un exemplar, din hârtia cu aspra muștrare arhierescă, s'a împărțit și cărturarilor mireni ai Episcopiei din Sibiu și, în special, zărândenilor.

Intâiul proiect

O comisiune școlară zărândeiană, aleasă în adunarea dela Baiadecriș în 3 Martie 1862, a compus *intâiul* proiect de statute (semnat de Ios. Hodoș și Amos Frâncu) cu titlul „*Statutele gimnasiului român din Brad*". Reprezentanța gimna-

ziului o constituie (§. 1): *preoții și juzii comunelor politice-bisericești* din comitat, dacă au contribuit la fondul gimnazial cel puțin 200 fl. v. a., precum și particularii cari au dat 100 fl. v. a. Reprezentanța își alege, în adunare generală, un președinte, un vice-președinte și doi secretari (§. 3), pe 3 ani cu serviciul gratuit. Reprezentanța alege și numește profesorii, membrii eforiei etc. (§. 5). Fondul gimnazial se administrează de: „**Eforia gimnasiului român de legea gr. orientală în Brad**“, care va avea un sigil cu inscripția: „*Sigilul eforiei gimnasiului român din Brad*“, cu figurile Sfinților Constantin și Elena ca patronii gimnaziului (§. 12). Profesorul de religie se denumește de respectiva autoritate bisericească, la propunerea reprezentanței, ear ceilalți profesori la propunerea eforiei se denumesc de către reprezentanță (§. 62).

Alte proiecte

Al *doilea* proiect de statute pare a fi cel întocmit în adunarea comisiunii din 1 August 1863 (20 Iulie c. v.) semnat, afară de Hodoș și Frâncu, și de ceilalți membri: Bașa, Pipoș, I. Moțu, G. Secula, Lad. Papp, Dr. Iac. Brendușanu, Dan. Papp, cu totul 73 de nume *).

*) Comitetele suprem Ioan Pipoș cere — în scrisoarea sa din Băița 2/17 Ian. 1863 către A. Frâncu — convocarea comisiunii școlare în „adunanță generală“ pe ziua de 12 Febr. n 1863 în Baiadeciș. Cu acest prilej Pipoș scrie: „Se îngrijesti ca pranduirea membriloru se se intemple în birtul cel mare, solvânduși fiecare membru prandiul din gebul propriu“, (ung. zseb, buzunar).

Titlul este, de astădată : „*Statutele gimnasiului român greco-răsăritean din Brad*”. — §. 2 dispune : „Gimnasiul are caracter național român *de religiea gr. res. n. u.*” Reprezentanța e aceeaș din proiectul precedent. Sigilul ei are inscripția : „*Sigilul reprezentanței gimnasiului gr. n. u. în Brad*”, cu aceiași patroni (§. 11). Eforia din 18 membri se numește : „*Eforia gimnasiului român de legea gr. or. neunită în Brad*”, cu : „*Sigilul Eforiei gimnasiului român gr. n. u. din Brad*” (§. 21). Profesorul de religie se denumește ca și mai înainte (§. 55 al. 2).

Al treilea proiect de statute este cel amintit la „Punctul de mănecare al lui Șaguna” (pag. 44). Compus de episcopul de atunci dela Sibiu și primit la Baia-decriș în 27/15 Martie 1863 Nr. 72, proiectul șagunian spune în §. 1 : „Motivul principal al înființării gimnasiului mic (cu 4 clase) la Brad de relegea ort. răsăriteană este năzuința clerului și poporului român din Proto-popiatele de relegea ort. răsăriteană a Zarandului și Hălmajului de a procura prilejul și înlesnire pentru toți acei tineri, cari săvârșind școala parohială locală sau capitală vreau să păsească mai departe în învățatură spre luminarea lor, ca apoi astfel de tineri să nu fie siliți a căuta cu spese mari ale părinților săi o asemenea școală gimnasială afară de ținutul Comitatului.”

„§. 2. Ear principiul din care s'a pornit înființarea acestui Gimnasiu este organismul Bi-

sericii noastre ort. răsăritene *) și a trebii ei școlare, căci Biserica noastră, fiind în centrul ei autonomia, părțile ei constitutive încă sânt autonome,... prin urmare și Protopopiatele noastre din Zarand și Hălmaaj au dreptul înființării unui asemenea Institut literar (cultural) precum este Gimnasiul pe lângă atârnarea acestui Institut dela Suprema inspecțiune școlară de relegea noastră ort. răsăriteană.

„Pentru aceea, în modul legal și competent, Protopopiatele noastre numite s'au adunat într'un Sinod local protopopesc și s'au consultat pentru înființarea și susținerea unui Gimnasiu mic. Reprezentanții Inteligenței (cărturarilor), ai Preoțimii și ai Comunităților de relegea noastră ort. răs. din aceste două Protopopiate, sub președinția Ilustrisimului domn Ioanne Pipoșiu, comitele suprem al comitatului, fiind de față Măritul domn *Dr. Iosifu Hodosiu*, Păr. protopop Iosifu Basia al Zarandului și N. N. al Hălmaajului, dintre parohi — *aici să se pună toți cu numele*, (scrie Șaguna), — dintre reprezentanții Comunelor bisericesti, — *aici pe rând să se numească toți*“, (acelaș).

În §§. 4 și 5 se înșiră drepturile și datorințele acelor comune bisericesti.

„§. 6. — Spre prosperarea acestui Gimnasiu și a fondului lui, precum și spre ducerea afacerilor necesare, se înființează un comitet sub

*) Șaguna scrie, în tot locul, „ortodox răsăritean“, nu greco-oriental.

nume de „*Eforia Gimnasiului român din Brad de relegea ortodoxă răsăriteană*“, provăzută cu Sigilul propriu ce va purta în mijloc Icoana Patronului Bisericii din Brad, și anume Icoana Sântului N., și inscripția aceasta : „*Sigilul Eforiei Gimnasiului din Brad de relegea ort. răsărit*“. (cuvintele se pot abrevia)“.

„§. 7. — Eforia aceasta va consta din un președinte și un vicepreședinte, și din opt membri ordinari, dintre cari trei vor fi din partea preoțimii tractuale, și cinci mireni“.

§. 8. dispune ca : președinte al Eforiei să fie *Comitele suprem* al Comitatului, dacă este ortodox răsăritean ; în caz contrar, președinte al Eforiei „va fi cel mai înalt amplotat comitatens de relegea noastră“.

„§. 9. — Protopopul mai bătrân în ordine va fi Inspectorul Gimnasiului și are loc și vot în Eforie. Așisderea și Protopopul mai tiner are în Eforie loc și vot“.

„§. 11. - Afară de președintele, vicepreședintele, și amândoi protopopii, ceilalți membri ai Eforiei se aleg pe trei ani“, (după modalitățile §-ului 4, sub 3 și 4).

„§. 31. — Indivizii, cari vor competa la îmbrăcarea postelor (posturilor) de profesori la acest institut, debue (trebuie) să fie de națiunea română și de religea ortodoxă răsăriteană, ca să poată corespunde caracterului național și confesional al acestui institut. Recursele lor debue să fie provăzute cu cartea de botez, cu do-

cumente despre capacitatea, despre serviciul avut, sau despre ocupațiunea de mai înainte, precum și despre purtarea morală, politică și cunoștința limbilor Patriei”.

Comisiunea școlară a răspuns, la proiectul de mai sus, în 31 Martie 1864, Nr. 19 șc.

Răspuns lui Șaguna

Răspunsul acesta, dela Baia-decriș, semnat de protopopul Iosif Bașa (și compus de vicecomitele Iosif Hodoș), este adresat: „Cătră Excelența Sa, Preastrălucitului și Prealuminatului Domn Episcop gr. or. al Transilvaniei *Andrei Baron de Șaguna*, în Sibiu: Umilită rogară a Protopopului tractului Zarand Iosif Bașa, cu care ca președinte al Comisiunii școlare, în numele acesteia, se roagă pentru a exopera la autoritățile concernente mai înalte încuviințarea ridicării unui gimnasiu românesc gr. răs. în Brad, aprobarea și întărirea statutelor gimnasiului”.

În conținutul rugării se spune :

Precum Excelenței Tale îți este prea bine cunoscut, în Comitatul Zarand de vreo 2 ani încoace se fac pregătirile pentru înființarea unui gimnasiu român *de confesiunea greco-orientală*. Un comitet, ales din comisiunea școlară a compus statutele necesare, care s’au desbătut în mai multe adunări ale comisiunii și s’au primit în adunarea ei din 10 Martie 1864. Un exemplar original din statute se înaintează Excelenței

Tale; alt exemplar, s'a trimis prin mijlocirea comitelui suprem la înaltele locuri spre aprobare, împreună cu o petiție și documente (care, toate, în copie, se trimit și Episcopului).

Din petiția aceasta și din statute Excelența Ta te vei îndurà a aflà prea ușor principiile din care a pornit comisiunea școlară întru statorirea lor.

Se arată apoi că ceice au contribuit la fondul institutului, fundatorii principali, sânt comunitățile politice din comitat, dintre care vreo 8 conțin locuitori și de altă confesiune, care comune, ca și celelalte cu locuitori numai greco-răsăriteni, au oferit obligațiile de împrumut național dela a. 1854, sunătoare pe numele comunei, la fondul gimnasiului, — prin urmare și ele se numără între fundatorii principali ai institutului... Din motivul că nu comunitățile bisericești ca atari, ci comunitățile politice au format fondul gimnasial, Comisiunea școlară *n'a putut aplicà întru toate* proiectul de statute comunicat mie de cătră Excelența Ta, dar nici statutele gimnasiului din Brașov nu le-a putut lua de cînosură, ci a trebuit să și le compună ale sale după împrejurările locale față cu chemarea ce o are institutul ca gimnasiu. Prin sistema acestor statute, caracterul gimnasiului de național și confesional, după opiniunea noastră, este asigurat, și de aici valoarea și respectul religiunii și națiunii noastre va crește din zi în zi cu atât mai vârtos, că și reprezentanța institutului este și va fi com-

pusă din *preoții* și *juzii* comunali, mai peste tot români *de religiuera gr. orientală*.

Sfârșind, comisiunea exprimându-și „credința tare, că numai Excelența Ta ești în stare a exopera realizarea dorinței comune a Comitatului, roagă să binevoiești grațios a Te întrepune la autoritățile mai înalte, și chiar până la Preaînaltul Tron, pentru încuviințarea ridicării gimnasiului numit, și fără aceea (al) unicului în toată Ungaria, românesc greco-răsăritean, și pentru întărirea și aprobarea Statutelor lui”.

Statutul din 1869

Intervin, după acestea, ordine dela guvern, în cece privește cedarea obligațiunilor și despăgubirea locuitorilor de altă confesiune decât cea ortodoxă, — muncă grea de câțiva ani, — alături de dovezile ce trebuiau produse că cele 92 comune, care au cedat obligațiunile pe seama fondului gimnazial, nu sânt în restanță cu dările cătră stat — și alte pricîne, ușor de găsit de ceice le caută cu orce preț.

În vreme ce aprobarea statutelor se așteptă în tot Zarandul, și nu soseă nici decum „dela locurile mai înalte”, — anii se strecoară în schimb de rapoarte, și corespondență, și interveniri, — până la anul 1868, care ni-a dat *Mitropolia ortodoxă pentru Transilvania și Ungaria*.

Schimbarea aceasta, precum și *Legea școlară* dela 1868, — făcea necesară o schimbare în

des memoratele statute, aducându-le în armonie cu Statutul Organic al Congresului bisericesc din 1868 și cu Legea pomenită.

Deci, în sesiunea comisiunii școlare a Comitatului Zarand, ținută în Baiadecriș la 8 Februar 1869, se votează, în sfârșit, un nou „*Statut pentru gimnasiul român din Brad, Comitatul Zarand*”, unde, în § 1 se declară că această școală „e gimnasiu național român de legea gr. or.; el e gimnasiu mare de 8 clase (liceu) și se bucură de toate drepturile și prerogativele unui gimnasiu public de stat”.

Statutul înregistrează, (ca și proiectele premerse): care este averea sau fondul gimnaziului, împreună cu numele comunităților zărăndene care au cedat fondului, prin declarații obligatorii, împrumutul național de stat dela anul 1854. *)

Reprezentanța gimnaziului, — alcătuită din membrii Sinodului protopopesc al Zarandului (Brad), întruniți cu membrii sinodului protopopesc al Hălmajului, sub președinția *protopopului român gr. or.* al tractului Zarand (Brad), — alege profesorii gimnaziului și raportează la *Consistorul arhiepiscopesc român gr. or. din Transilvania* pentru întărirea și numirea profesorilor. La fiecare post se candidează trei, dintre cari *Consistorul* întărește pe unul.

Punctul de mâncare șagunian izbutise.

*) Averea fondului gimnazial, în efecte, imobile, numerar etc., treceă binișor peste una sută de mii florini, aur.

Statutul, schimbat și întregit, este aprobat cu data de: *Buda, 14 Iulie 1869.* (L. S.) *Br. Eötvös Josef* m. p., ministrul instrucțiunii și al cultelor.

Inaugurarea gimnaziului din Brad

Intr'o corespondență, din Baiadecriș 10 Iunie 1870 semnată de „Ioanul lui Tanase” (= *Ioan Simionas*) și apărută în *Telegraful Român* Nr. 45 din 7/19 Iunie 1870, se dau următoarele amănunte despre însuflețita inaugurare a gimnaziului din Brad:

Fruntașii Zarandului, bărbați neobosiți, sprijiniți de preoțime și de toți românii cărturari din partea locului, luptând cu numeroase piedeci, începând încă pe la 1861, au reușit cu vremea să împrietenească poporul Zarandului în ideea înființării unui gimnaziu; — ca urmare, toate comunele din comitat, afară de trei, și-au oferit împrumutul național din 1854 în favoarea fondului gimnaziului proiectat. Oferte particulare au sporit suma fondului și i-au dat putința să facă deschiderea școlii în toamna anului 1869 cu două clase gimnaziale, având să se deschidă an de an câte o nouă clasă, până se va completa numărul, obișnuit de clase la școlile secundare din patrie.

Anul școlar 1869/1870 este *cel dintâi* în viața noului așezământ. Prin statutele sale, școala își adoptase de patroni pe *Sf. Constantin și Elena*; aceasta este ziua de „sărbătoare națională a

gimnaziului". În anul acesta, 1870, gimnaziul nostru și-a ținut sărbătoarea de inaugurare.

Încă înainte cu o săptămână de această zi mare (de 2 Iunie st. n.), o bucurie se revărsa pe fața fiecărui zărândeian, și abia apucă să sosească ziua „care a făcut-o Domnul să ne bucurăm și să ne veselim într'însa”.

Corespondentul urmează :

„Zelosul nostru deputat dietal, Dr. Iosif Hodoș, a venit din Peșta singur numai pentru a participa la inaugurarea, în mare parte a fătului său), și „prin un excelent discurs a dat, acestei festivități, o adevărată culoare de sărbătoare națională”.*

În preseara zilei, clădirea gimnaziului se luminează, banda măiastră a lăutarilor dela Abrud întonează în fața gimnaziului, și în mijlocul mulțimii de popor, numai cântece românești, ear corul școlarilor răspunde cu acelaș fel de cântări. Un elev salută pe fundatorii gimnaziului în numele tinerimii școlare, căreia îi vorbește directorul și protopopul *Moise Lazăr*, președinte al „reprezentanței gimnaziului”, îndemnând școlarii să fie silitori și să ajungă a fi și a rămâne buni creștini și buni români.

În zorii zilei de Sf. Constantin și Elena sunete de treascuri vestesc începutul serbării de inaugurare. La ora 9 tinerimea, profesorii, reprezentanța, intelectuali și masa poporului pleacă

*) Contribuția lui Ioan Pipoș, la chemarea în viață a institutului brădean, este mult mai modestă decât o afirmă fiul său în broșura anonimă din 1907, tipărită în Orăștie.

dela gimnaziu și din piață la sf. biserică, înaltă rugăciuni către Atotputernicul ca, binecuvântând pe fondatorii și factorii principali ai institutului, să-l ocrotească spre înaintarea în cultură a fiilor nației românești.

Opt preoți, în odăjdii, pornesc în fruntea mulțimii, la gimnaziu, și săvârșesc sfîntirea lui. Inapoiindu-se la biserică, președintele reprezentanței, prot. *Lazăr*, deschide adunarea inaugurală făcând o scurtă dare de seamă despre starea fondului. Vorbește apoi vicepreședintele reprezentanței, *Ios. Hodoș*, ținând discursul amintit, și anume: „*Despre școale la români în genere, și în special la românii din Zarand*”. Discursul, „ascultat cu cea mai adâncă atențiune, de multe ori e întrerupt de vivate, carele însă, prin o mulțime de pasagii triste ale sale, a umplut inimile asistenților de durere; cu deosebire pasagiile unde se zice că românilor din Ardeal nu li era iertat să umble la școală, ba și pruncii preoților români încă erau scoși din școală și siliți a griji de bivoliî domnilor feudali” ...

— În curând, după ziua inaugurării, sosește, la adresa protopopului-director *M. Lazăr*, scrisoarea Mitropolitului *Șaguna*, despre darul său pe seama tânărului așezământ*).

*) *Șaguna*, dotat cu însușiri spirituale extraordinare, s'a bucurat de mare autoritate; întreținea legături de prietenie cu bărbați de seamă străini, ear porțile Burgului, cum se știe, îi erau larg deschise. Era învederat, prin urmare, cui se datorește aprobarea statutelor institutului.

Prefect nedorit în Zarand

Limba română, introdusă la tribunal și în toată administrația Zarandului, apoi faptul că la toate alegerile, ce se făceau cam din trei în trei ani, voturile erau întrunite în aceeaș persoană a vicecomitelui, stăpânirea dela Pesta a încercat să mijlocească în Zarand, — în locul prefecților români, numiți de monarh, — trimiterea de prefecți (fișpani) *maghiari*.

După cei doi români, *Ion Pipoș*, în 1861 și *Demetrie Ionescu*, în 1867, a venit un maghiar cu nume nemțesc: *Haller*.

Înlăturarea românului Ionescu, din comitatul Zarandului, a produs generală nemulțumire între români.

Noul comite, contele *Alexandru Haller*, numit pentru Zarand, vine în Ianuar 1869, la Baiadecriș. E primit, în tot locul, cu receala ce i se cuvenea.

În ziua instalării se întrunesc, în sala comitatului, membrii comitetului comitatens, și prin graiul preotului *Ion Jurca* își exprimă părerea de rău că guvernul a trecut cu vederea, la numirea noului comite al Zarandului, § 27, art. 44 din 1868, care statorește luarea în considerare a *naționalităților* la numirile de comiți supremi, și face propunerea să se aleagă o comisiune în persoana dlor: Ios. Hodoș, Atila Baternay și Gheorghe Bardoși, pentru a compune o *adresă* și a o înainta, în cea mai apropiată

adunare a comitetului, spre desbatere; în adresă guvernul să fie rugat a lua în dreaptă considerare legea, cu raport la numirea de comiți supremi. Propunerea se primește, — susținută și de membrii *maghiari* ai comitetului.

Haller pare foarte surprins și desiluzionat.

Adresa

Adresa Zarandului, către guvernul dela Pesta, când comitele suprem, Ionescu, fu înlocuit cu un străin de neam, are următoarele pasagii principale :

„Inalt ministeriu, — Când s'a lătit știrea, că s'ar destitui comitele suprem de român al acestui comitat, și s'a înlocui cu un nou comite, de naționalitate neromână, ... inimile locuitorilor, mai ales ale românilor, din acest comitat, s'au umplut de grijă... Se spunea că unii dintre cei mai de frunte oficiali ai noștri vor fi arestați, ear Comitetul comitatului se va dizolva, și că vor veni „cătane“ asupra noastră, („cătanele“, dintr'un regiment dela Timișoara, au și sosit la Baiadecriș), — fapt e că inimile noastre erau agitate și îngrijirile noastre creșteau pe zi ce merge... Noi nu putem cuprinde ce motive au îndemnat pe Inaltul ministeriu, să destitue pe comitele de român și să-l înlocuiască cu un neromân...

E lucru prea bine cunoscut guvernului, că toți locuitorii acestui comitat sânt de naționa-

litatea și religiunea română, afară de vreo câțiva maghiari și nemți, cari se țin de bisericile romano-catolice din Baiadecriș și Băița, și de cea reformată din Brad și din Baiadecriș, cu filiala Crișcior; prin urmare este cea mai naturală consecință că, în acest comitat, numai acel comite suprem se poate considera de factor natural, care este de naționalitatea și religiunea română... ar fi o crimă comisă contra majorității, când ne-am uita cu ochi indiferenți și n'am reclamată contra orce călcare în dreptul cel mai natural și cel mai legal al pluralității mai mult decât absolute a acestui comitat...

S'a destituit, comitele român, numai pentru că era *român*, căci altă „vină” nu știm și nu credem să i se poată atribui, și s'a înlocuit cu un comite maghiar care *nu știe limba română, a majorității...*

Fostul comite și comitatul întreg a fost și este leal, s'a purtat și se poartă între marginile legale, n'a asuprit și nu asuprește pe nimeni...

Prin urmare, nu vedem pentru ce ar mai putea continua susținerea unui comite maghiar și a nu ne trimite unul de român, sau a nu ne restitui pe fostul nostru comite suprem, Demetrie Ionescu?...

Datorința noastră este a respecta simțul comun, și a-l manifesta și a-l arăta Inaltului guvern cu ori și ce ocaziune... N'am făcut alta, decât am dat expresiune acestui simț; și sperăm că guvernul, în prudența sa, nu se va opune,

pentru că nu-i iertat a se opune simțului comun, până când acesta se învâрте între marginii legale...

Acest comitat e convins că și acum trăește cu dreptul său și-și împlinește datorința, când față de actul destituirii fostului comite și înlocuirea lui cu un neromân, vine să-și exprime resimțul său că, la acest prilej, Inaltul guvern n'a luat în considerare măcar legea del. a. 1868, art. 44, § 27.

In aceeaș chestiune

Scrisoarea lui Ios. Hodoș, către *Alex Romanu*, la Pesta, despre contele Haller :

Baiadecris, 20 Ian. 1869. Frate Alexandre, — ... Mă grăbesc a-ți scrie despre chestiunea ce ne agită pe noi aici cu numirea și venirea noului comite...

Ni-a venit din toate părțile, dela Arad, din Orade și din alte părți (sfatul sau îndemnul) ca să primim pe noul comite *cu căldură și cu pompe*; ni-a venit și dela el însuși, și mai cu seamă dela secretarul său (un oarecare Toma Costin). Cu toate aceste, atât aici în loc, cât și în comitat peste tot, l-am primit cu cea mai mare răceală cuvenită. Nici un român n'a ieșit înaintea lui. Io l-am așteptat în cancelarie; și am ieșit înaintea lui singur, și nu cu ceilalți oficiali, până la trepte: „*Alászolgája*“ de o parte, „*alászolgája*“ de altă parte.

„Am auzit, zice (în ungurește) că acest comi-

tat gravitează cătră București, și nu cătră Pesta", și pentru aceea a venit, ca să se convingă despre fapt...

„Dle conte, sper — am continuat io — că pe cât timp vei fi aici, te vei convinge că toate faimele ce s'au lățit despre acest comitat, că aici maghiarii ar fi persecutați, că românii ar fi revoluționari ș. a. sânt scornite de contrarii noștri; — de altmîntere ți-o spun în toată sinceritatea, că în locuitorii români din acest comitat a făcut o impresiune foarte rea că pe Ionescu l-a ridicat guvernul din postul său de o parte, de altă parte tot acea impresiune rea domnește că nu s'a numit pentru acest comitat un comite român”

— „O cred, zise el, și le dau tot dreptul; am primit însă acest post, pentru ca io, Haller, ca ungar să pot desminți toate acele știri, de care se ridică părul în cap, ce s'au lățit despre acest comitat”.

Precum îmi spuse apoi mai târziu, el a și făcut relațiune (raport) la ministeriu, că numai niște malcontenți fac minciunile despre comitat.

De ce venise ?

Ce căută contele în Zarand ?

Notițele lui Ios. Hodoș ne dau unele lămuriri :

Contele Alexandru Haller, după ce și-a ținut instalarea de comite suprem al Zarandului, îndată, în ziua următoare, a plecat din comitat.

S'a dus cu întreaga suită de *trei* maghiari din Bihor, între cari și Toma Costin. Simpatțiile nu se câștigă cu prânzuri și nici comitatul nu se administrează cu parade poruncite prin „persecutori” (jandarmi).

În ziua de boboteaza noastră, mergând în trăsură cu patru cai și cu 16 jandarmi înainte către Brad, când era s'ajungă lângă biserica dela Țebea, care e lângă drum, în depărtare de 15 minute dela Baiadecris, vede un preot în ornate bisericesti, cu mulțime de popor după el venind chiar în față. Contele strigă îndată către cocis: „*áj meg, nem látod hogy elömbé jönnek!*” (Oprește; nu vezi că vin să mă întâmpine). Trăsura stă, contele coboară și merge înaintea preotului și a mulțimii. Când tocmai așteptă să-l tămâieze, preotul se întoarce pe calea spre biserică și poporul după el, — spre desiluzionarea neașteptată a grofului. Preotul nu făcuse alt ceva, decât procesiunea cuvenită la marele praznic. . . .

De altă parte, contele Haller și aghiotantul său au fost destul de indiscreți să dea la lumină planul urmărit de guvern: întâi și înainte de toate se va stăruii din adins, ca nici Hodoș, nici Borlea să nu fie realeși deputați în cercurile de alegere ale Zarandului. Secretarul comitetului purtă în buzunar numele candidaților în locul acestor doi; noii candidați erau: unul chiar secretarul, Toma Costin, al doilea era Al. Șuluț, probabil fără știrea lui.

Punctul al doilea din plan: înlăturarea lui Hodoș și Borlea din slujbele ce le poartă. Promisiunile lui Haller erau, firește, seducătoare: posturi de consilieri ministeriali, posturi de vice-comite, protonotar șcl. cu urcare de salarii, ear protopopilor scaun vlădicesc și alte favoruri. Toate aceste promisiuni, — degradatoare pentru oferitori și umilitoare pentru ceice le-ar fi acceptat, — în Zarandul de atunci n'au prins.

Planul mai cerea desființarea Comitetului comitatens și, — în vederea unei mișcări *revoluționare*, — aducerea unor detașamente de soldați.

Incolo însă, acelaș Haller declarase, că el însuși va lucra în scop ca Zarandul — să aibă earăș comitele român.

Se cere o revocare

Cu data de 19 Ianuar 1869, Comitetul comitatului Zarand înaintează, cătră guvernul dela Pesta, o rugare motivată, în care se cere *revocarea* Contelui Haller, din demnitatea de comite ce i se acordase și trimiterea, în această calitate, a unui bărbat de naționalitate și religie română.

In aceeaș cauză, comitetul se îndreaptă și cătră *Haller*, rugându-l să intervină la guvernul reg. ungar pentru numirea unui comite *român* al Zarandului românesc.

Rugarea (după un concept, manuscris, al lui Amos Frâncu, bătrânul), spune între altele:

Cu ocazia inaugurării Ilustrității Tale în demnitatea de comite suprem al acestui comitat, ne-ai asigurat despre intențiunea Ilustrității Tale de a fericii poporul român din aceste locuri, — aflător în număr covârșitor, — și a-i respecta și a face să i se respecte dreptatea și legile.

În scurtul timp, cât Il. Ta ai fost în mijlocul nostru, te vei fi încredințat că în Zarand se găsește un număr frumos de intelectuali („inteligenți“, scrie Frâncu), români, capabili de lucruri bune, și patrioți, de cari poporul este legat cu tot sufletul. Nu știm ce va fi îndemnat pe Înaltul guvern reg. ungar, ca în locul comitelui suprem român, să ne trimită unul de naționalitate maghiară în persoana Il. Tale. Nu putem crede, că intenția guvernului ar fi să producă nemulțămire în popor și a-i da motiv de iritație, sau chiar de revoltă și răscoală împotriva maghiarilor; ci trebuie să presupunem, că guvernul, crezând știrile mîncinoase ziaristice și denunțările răutăcioșilor, a fost sedus la acest pas; sau, crezând că Zarandul *nu trebuie să fie antiguvernamental*, guvernul vrea să mijlocească alegerea unor deputați *de partidul său* cu înlăturarea foștilor deputați Hodoș și Borlea; ear spre înfăptuirea acestor gânduri, Înaltul guvern a socotit că se poate folosi de persoana Il. Tale, ca de una care ar avea popularitate la români.

Il. Ta a putut să vadă lămurit, că intelectuali români de aici nu sînt agitatori revoluțio-

nari, și că siguranța vieții și averii locuitorilor n'a fost primejduită nicidecum; a putut să vadă că foștii deputați Hodoș și Borlea se bucură de o imensă trecere în poporul zărăndean, și că realegerea lor nu s'ar putea împiedeca fără turburări grave pentru obște.

Il. Ta v'ați putut convinge despre marea durere a poporului pentru pierderea comitelui român și despre amărăciunea provocată prin numirea comitelui neromân.

Dacă intelectualii și poporul zărăndean, cu prilejul inaugurării Il. Tale de Comite, n'au dat expresiune *mai vie* durerii și nemulțămirii generale, aceasta s'a făcut pentru a dovedi lealitatea și respectul purtat persoanei Il. Tale ca reprezentat al Majestății Sale Monarhului.

Am avut și unii intelectuali, cari au răspândit ideea funestă că vicecomitele și partizanii săi, lucrând cum au lucrat, s'au făcut vânzătorii *intereselor comitatului*, de dragul intereselor personale.

Prin scornirea acestei știri, s'a sporit neplăcerea și durerea locuitorilor.

Ai luat, Ilustrissime, sarcina de-a împlini dorințele noastre legale, ai recunoscut, de repetite ori, dreptul Zarandului de-a avea comite suprem român, te rugăm cu respect să binevoești a interveni la guvern în favoarea numirii unui comite român în Zarand, a cărui soarte de prezent îți este încredințată scl.

— Conte Haller, comitele Zarandului, iș

păstrează totuș postul; — ear în 25 Martie 1872 Ios. Hodoș își scrie petiția către Comitele Haller la *Telegd* (Tileagd), cerând să fie candidat de vicecomite la alegerile ce se vor ține în comitatul Zarand în ziua de 10 April 1872:

(Avea, în acel an, 11 ani de serviciu în calitate de vicecomite al Zarandului).

Tribunalul

Tribunalul comitatului Zarand s'a *desființat* în 1871, ear actele sale s'au transpus la tribunalele nou înființate. Cu acest prilej, Reprezentanța comitatului, prin adresa *Baiadecriș*, 28 Ian. 1872, Nr. 210, semnată de protonotarul Sig. Borlea, comunică vicecomitelui Hodoș, că este absolvat dela oficiul de președinte ales al zisului tribunal, „exprimându-ți totodată, în numele reprezentanței, cea mai călduroasă mulțămită pentru inteligența, zelul, capacitatea și diligența ce ai arătat în conducerea tribunalului și în oficiul de președinte ce l-ai purtat în curs mai bine de zece ani“*).

*) De atunci, dela anul 1871, când, în statul ungar, s'a desființat tribunalul Zarandului, au trecut aproape șapte decenii, până ce, în anul 1940, și în statul român, s'a reînființat tribunalul, — de astădată nu la *Baiadecriș*, ci la *Brad*. Reînființarea se datorește, în bună parte, stăruințelor neobosite ale prim-președintelui Curții de Apel din Cluj, *Ioan Papp*, — bun cunoscător al problemelor privitoare la Zarand și la Munții apuseni ai Ardealului, — nu mai puțin bunăvoinței înțeleghătoare a guvernului român, în frunte cu generalul *Ion Antonescu*.

9. La „Societatea academică română“

Din inițiativa guvernului din București, și cu data de 22 April st. v. 1866, Locotenența domnească a Principatelor Unite, apretiind recomandarea ce i s'a făcut, — prin raportul înaintat de C. A. Rosetti, ministrul instrucțiunii publice și al cultelor, — a făcut numirea primilor membri ai „Societății literare române pentru cultura limbii“. Sânt numiți:

Dr. Ios. Hodoș și Al. Roman, din Marmația(?);

AL. ROMAN
1826—1897

T. Cipariu, G. I. Munteanu și Gh. Bariț, din Transilvania;

Al. Mocioni și Vinc. Babeș, din Bănat;

Al. Hurmuzachi și Sbiera, din Bucovina;

Al. Hașdeu, cav. Stamate și Străjescu, din Basarabia;

Caragiani și Casacovici, din Macedonia;

V. Alecsandri, C. Negruzzi și V. A. Urechia, din România de peste Milcov;

I. El. Rădulescu, A. Treb. Laurianu, C. A. Rosetti și I. C. Maximu, din România de dincoace de Milcov.

Cei numiți aveau un trecut literar, cultural sau național, și reprezentau *toate* ținuturile locuite de români, va să zică și pe cele aflătoare sub domnie străină.

Adunarea membrilor societății la București era plănuită ca întrunire pașnică, în scop d'a se ocupa de limbă românească, alcătuiindu-i dicționarul și gramatica.

Totuș, în 1866 adunarea nu s'a putut întruni. Piedeca a fost — se zicea — *holera* ce bântuia în unele părți; se știa însă că guvernele străine, vecine țării, nu vedeau bucuroase adunarea „literaților” la București.

În vara anului următor, „Societatea literară pentru gramatică și dicționarul limbii române” se întrunește în București.

Un comitet de primire, format din cetățeni ai Capitalei, a făcut programul serbării, date în cinstea membrilor anunțați de peste hotare. Programul spunea, că recepția membrilor se va face la rândul al doilea dela șosea, (membrii aveau să sosească cu „deligeanța”, în lipsa căilor ferate), în ziua de 30 Iulie v.

AL. MOCIONI
1841—1909

Duminecă, la ora 11 dimineța, „într'un umbrar decorat cu drapelurile române. După salutarea membrilor, cortegiul va parcurge șoseaua, Podul Mogoșoaiei (Cal. Victoriei) până la Cizmeaua roșie, strada Fântâniei, strada Luterană, strada Știrbei Vodă, până în fața Teatrului, podul Mogoșoaiei, str. Carol I, str. Șelari, Lipsani, până la biserica Sf. Gheorghe nou, pentru a se face mulțămire lui Dumnezeu. Seara, la ora

7, conduct de facile, cu muzică și coruri”.

Primirea s'a făcut însă numai Marți, în 1 August. Primăria capitalei învitase cetățenii, prin nou apel, să participe la festivitatea primirii. Lume enormă a ieșit întru întâmpinarea oaspeților români „din Austria”. Cuvinte calde spune președintele comitetului de primire, *Ion Falcoianu*, zicând : „Țara întregă se unește la

VASILE ALECSANDRI
1821—1890

serbarea acestei zile, care va rămâne etern memorabilă în toate inimile române; trăim departe unii de alții; iubirea noastră însă, sufletele noastre n'au hotare și, ceea ce ne-au ținut frați și români până astăzi, limba și religiunea străbunilor noștri, ne va apropiă și întări încă mai mult în viitor”.

Răspunde *Ios. Hodș*, între altele :

„Vă salutăm cu iubire, frați liberi din România liberă; sântem fericiți de-a ne afla în mijlocul vostru, unde cuvântul este liber. E frumoasă libertatea voastră. Nu v'o învidiăm, ci o dorim și pentru noi. O dorim și o sperăm, și lucrăm

pentru dânsa. Am avut fericirea a fi chemați ca, în unire cu dvoastră, să stabilim unitatea limbii; unitatea limbii o avem, fraților, dela Tisa până la Marea neagră toți românii au aceeaș limbă; prin urmare n'avem a stabili unitatea de limbă, ci numai forma ei, unitatea gramatică și a dicționarului. Când vom avea această unitate în exprimarea cugetării noastre, vom fi și mai uniți în sentimente și cugete. Libertatea este dreptul tuturor. Românul o cere cu gura, o cere în numele dreptului, și când i se contestă, o dobândește cu mijloace morale, sau materiale, după împrejurări... Bine v'am găsit, fraților!”

Urale puternice răspund.

Intre membrii sosiți se mai găseau: Cipariu, Romanu, Bariț. Bănățenii n'au putut veni, nici cei din Basarabia.

Societatea, constituită, își alege președinte pe Eliade Rădulescu (cel mai în vârstă, de 65 de ani), secretari: V. A. Urechiă, Maximu, Romanu și Sbiera. În aceeaș ședință (din 8/20 August) membrii G. Bariț și Ios. Hodoș prezintă declarația, prin care societatea aduce mulțămire și recunoștință tuturor acelora cari s'au ocupat, mai ales dela 1860 încoace, cu ideea înființării unei societăți științifice, precum și funcționarilor din ministerul instrucțiunii, cari între 1865 și 1867 au elaborat proiectul pentru convocarea societății literare române, astăzi constituite, — societate care trebuie să fie scutită „de toate valurile politice efemere”.

La ordinea zilei, în mai multe ședințe, era unificarea *ortografiei*. Venise și poetul dela Mircești, V. Alecsandri, și dăruî colegilor săi câte un exemplar din Poeziile sale populare. Principiul etimologic se părea că va ieși biruitor în cursul desbaterilor ortografice.

În 24 August v. se votează Statutele, după care „Societatea literară română“, convocată în București prin decretul domnesc din 2 Iunie 1867 Nr. 5041, se constituie în „Societatea academică română“, cu 3 secțiuni: 1 literară filologică, 2. istorică-arheologică, și 3. a științelor naturale.

A. TR. LAURIANU
1810—1881

Societatea și-a reales președinții de până aici, de secretar A. Treb. Laurianu, cari împreună cu Maxim și Urechia formează „delegațiunea“, organul reprezentativ și administrativ al societății.

Chestiunea ortografiei se amână — după lungi și obositoare ședințe — și după un proiect făcut de Cipariu și semnat de: Cipariu, Laurianu, Barîț, Străjescu, Maiorescu, Maximu, Hodoș, Romanu, N. Ionescu, Caragiani — până la compunerea *gramaticii*, pentru care se publică concurs cu termenul de 15 Iulie v. 1868 și premiul Zappa de 300 galbeni. Adunarea cuvintelor, din cărțile vechi, până la 1720, pentru dicționar, se încredințează lui Cipariu, care avea bibliotecă bogată în asemenea material.

Sesiunea, după o lună și jumătate, s'a închis în 15/27 Sept. 1867, prin o ședință publică în prezența Domnitorului Carol I.

În unele din următoarele sesiuni Hodoș este ales secretar ad hoc, ear la compunerea *Dicționarului* (al lui Laurianu și Massimu) este însărcinat să lucreze materialul literelor F și G, în sensul programei stabilite.

Manuscrisul de dicționar, prezentat Societății de Hodoș, ca și manuscritele altor colaboratori, — au fost însă mult *castrate* de redactori, „*modificând cât rămâne necastrat*“ .. (Bariț).

Dicționarul, ca operă clădită de Laurianu și credinciosul său Massimu, cu imposibilitățile și ciudățeniile sale lingvistice, n'a prins nicăiri, la români. Astfel, limba nu eră primejduită — nici prin păcatele Dicționarului; limba noastră românească este, — după o vorbă de bun simț scrisă undeva de Șaguna, — „pom viu care în toată primăvara se schimbă; ramurile, bătrâne și fără suc, se usucă și cad; mlădițe tinere ies și cresc; frunza vestejește și se scutură, dar alta nouă curând îl împodobeste, — numai trupina rămâne totdeauna aceeași!“

T. L. MAIORESCU
1840-1917

Societatea, fondată în anul 1866, se transformă, prin legea din Martie 1875, în institut național cu numirea de *Academia Română*,

10. In Dieta dela Pesta

Pe timpul când funcțiile de stat în Ungaria erau compatibile cu caracterul de reprezentant în corpurile legislative, Iosif Hodoș a fost ales, de repețite ori, pentru Camera dela Pesta, deputat al cercului electoral prim al Bradului din Zarand.

Deputatul zărăndean asistă, întâia oară la ședințele dietei, în ziua de 10 Ianuar¹⁾, ear la 11, 23 Februar 1866. își rostește, *pro Transylvania*, prima cuvântare în parlamentul unguresc²⁾.

Răsunetul cuvântării

Cuvântarea deputatului român stârnește puternic răsunet în largul țării; faima ei trece dincolo de granițele ardelen. Scrisori și adrese dau expresiune de recunoștință și urări de bine deputatului, care acolo, în mijlocul ungarilor, s'a rostit în apărarea cauzei românești și a nedreptățitului Ardeal și în favoarea „acestei țări nefericite”.

Acelaș viu răsunet însoțește și cuvântul rostit în 28 April 1866.

De peste Carpați își manifestează sentimentele, de aprobare și simpatie, acte semnate de reprezentanți ai vieții publice din București și Craiova; ear dincoace de munți numeroase pagini

¹⁾ Scrisori, publ. de E. Hodoș, pag. 52.

²⁾ O. c., pag. 88 și urm.

poartă semnături de cărturari și popor din localități ca: Sibiu, Brașovul, Zarandul, Urmiș (comit. Solnocul de mijloc), Dobra, Făgărașul, Turda, Rășinarul, Teaca. Dela Blaj scrie mitropolitul *Alex Șuluț*¹⁾.

În ședința dietei din 21 April 1866, amintită mai sus, vorbind despre chestiunea naționalității, respinge părerea ministrului maghiar *Deák*, care pretindea că „naționalitățile” (și nu națiunile) din Ungaria sânt membre întregitoare ale *națiunii maghiare*.²⁾

MITR. ȘULUȚ
† 1867

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Uniunea și altele

După cuvântarea din 7 Martie 1867, ținută de Ilie Măcelariu — și începută cu vorbele românești: „*Inalt corp legislativ*”, — vorbe primite cu surprindere și acoperite de întreruperi și proteste, — a grăit, în ziua următoare, în 8 Martie 1867, Iosif Hodoș, despre arzătoarea problemă a *uniunii Ardealului cu Ungaria*³⁾, ear în 24 Iunie, acelaș an, despre întrebuițarea, în viața publică, a *limbilor naționale*.⁴⁾

Așa zisa „*egală îndreptățire a naționalităților*”, trece, în anul 1868, prin felurite peripeții. Deputatul Zarandului interpelează guvernul în șe-

¹⁾ O. c. pag. 58 și urm. — ²⁾ O. c. pag. 93.

³⁾ O. c. pag. 96. — ⁴⁾ O. c. pag. 98.

dința Camerei din 19 Iunie 1868, la care prim-ministrul contele Andrassy Gyula promite, în 9 Iulie 1868, grabnică deslegare¹⁾.

Spre sfârșitul lui Noemvrie pornesc, însfârșit, debaterile în spinoasa problemă, în care deputații români Al. Mocioni, Florian Varga ș. a. au scărmanat, fără cruțare, proiectele ungurești²⁾, unul al comisiunii centrale, al doilea al ministrului Deák, „Înțeleptul Patriei”, -- susținându-se, din partea românilor, proiectul minorității deputaților sârbi și români.

Istoricul proiectelor ungurești, — întrunite în laboratul lui Deák, (de o parte cu o latură comică, de altă parte cu o latură dramatică) este prezentat, în ședința de Joi, 26 Noemvrie 1868, prin discursul deputatului Hodoș, cum s'a arătat, pe larg, la alt loc³⁾.

Cu provocare la somitățile maghiare, la contele Széchenyi și la baronul Eötvös, deputatul dela Brad atinge, în ședința din 4 Iunie 1869, articolul 44 din 1868, ear la 2 Iulie 1869 apără, într'o lungă vorbire, autonomia municipală⁴⁾.

Recunoștință din Timișoara

O conferință națională de bănățeni și arădani, convocată pentru 7 Febr. n. 1869, de Anton Mocioni, — la Timișoara, — de față eră și națio-

¹⁾ O. c. 99.

²⁾ O. c. pag. 100.

³⁾ O. c. pag. 101 și urm.

⁴⁾ O. c. pag. 110, 111.

nalistul sârb Miletici, — aduce vot de recunoștință și mulțămire celor 24 deputați naționali, cari, în Camera din anul 1868, au susținut cauza națională în contra majorității aristocratice dela Pesta.

Membrii clubului național (partidul național nu era constituit) au procedat *solidari* în chestiunea de naționalitate.

Resoluția III, a conferinței timișorene, zice că se va înființa un partid politic național de sine stătător; eâr în rezoluția VI: „românii din Ungaria și din Bănat, față cu alegerile și cu dieta, vor urmă politica de *activitate*”.

BCU Cluj / Central University Library La Miercurea

Tocmai cu o lună mai târziu, în 7 Martie n. 1869, se întrunește, la apelul semnat de *Ilie Măcelariu*, „inteligența română din Transilvania la conferința frățească în opidul *Miercurea*”, pentru constituirea partidului național român din Transilvania și stabilirea modului de procedare cu raport la alegeri și la dieta din Pesta.

Conferința națională dela Miercurea se pronunță aproape cu totalitatea de voturi (5 contra), pentru politica *pasivității în Ardeal*, față de alegeri și dieta din Pesta.

Ideea de activitate în Ardeal fusese susținută de oamenii lui Șaguna, dar și de *amploniații* regimului, considerați în conferință ca „agenți” ai stăpânirii asupritoare.

Organul de publicitate al lui Șaguna, *Telegraful Român*, continuă propaganda de activitate parlamentară (în Nr. 45 și u. din 1869).

Guvernul ungar împotriva lui B. P. Hașdeu și V. A. Urechiă

Deputatul *Hodoș* adresează în 15 Iunie 1869, ministrului de interne o interpelare, zicând: În 1861 s'a înființat în Transilvania societatea „Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român”. Societatea, în adunarea sa generală anuală, își alege membrii săi onorari. În anul trecut, în 1868, societatea, întrunită la Gherla, a ales membri onorari pe *Vasile A. Urechiă* și *B. P. Hașdeu*, supuși ai României, cari s'au distins prin lucrările lor privitoare la istorie și la cultivarea limbii române. Conform statutelor Asociațiunii, alegerea celor ce nu sânt supuși austro-ungari, are să fie confirmată de guvern; citesc, de curând, în ziare că guvernul ungar a refuzat confirmarea alegerii persoanelor amintite. Intreb pe dl ministru de interne, dacă e adevărată sau nu această neconfirmare; și, dacă da, ce l-a îndemnat s'o facă?

În 5 Iulie 1869, ministrul de interne, baronul *Wenkheim Béla*, răspunde interpelantului că neconfirmarea alegerii lui *V. A. Urechiă* și *B. P. Hașdeu*, de membri onorari ai Asociațiunii transilvane, s'a făcut din motive *politice*, pe care

ministrul nu le găsește de oportun să le precizeze.

Deputatul român se declară nemulțămît cu răspunsul ministerial și își rezervă dreptul de a reveni cu o altă propunere. — După 2 zile, în ședința dela 7 Iulie 1869, deputatul, ținându-se de vorbă, a cuvântat zicând :

Dl ministru de interne a declarat alaltă ieri, că din motive *politice* n'a întărit alegerea de membri onorari ai „Asociațiunii” a cetățenilor din statul român *Vasile Alexandrescu Urechia* și *Bogdan Petriceicu Hașdeu*. Scopul numitei societăți, cum am mai spus, nu este altul decât promovarea literaturii românești și a culturii poporului. Membrii săi pot fi cetățeni de orice limbă, din patrie și din străinătate, dacă au lucrat pentru scopul societății, fie pe cale spirituală, fie pe cale materială. Din cercul activității sale sânt excluse *politica și religia*, mărghinându-se la probleme de cultură și știință. Membrii onorari, de alt fel, n'au în societate decât vot consultativ. Ceea ce a săvârșit, — prin refuzul confirmării, — dl ministru ungar constituțional, n'au făcut-o nici oamenii absolutismului. „Asociațiunea” adevă, în anul constituirii sale, în 1861, a ales membri onorari, și de atunci, aproape în fiecare an, adunările generale și-au ales persoane din străinătate ca membri onorari. Eată câteva nume : Din Bucovina sânt membri onorari : Const. Hurmuzachi, Pumnul, Iliuț ș. a. Din România : Príncipele Brâncoveanu-Bîbescu, contele Scarlat Rosetti, Episcopul Scriban, Dam.

Bojincă, Laurianu, Papiu Ilarianu, *Maiorescu Ion*, *Aaron Florian*, Sion, Odobescu, actualul ministru de interne al României Mihaîl Kogălniceanu, ba chiar și dl ministru ungar de comunicație, contele Mikó Imre, încă este ales. (*Mare ilaritate în cameră*). Și pot adăoga, că mulți dintre ceice i-am numit, aveau convingeri politice în totul deosebite de vederile guvernului absolutistic. Ministrul nostru constituțional se prezintă, în fața țării și a lumii, mai conserva-

ION MAIORESCU
1811—1864

tor decât bărbații fostului guvern neconstituțional. În trecut era oprit să se aducă în Transilvania cărți românești tipărite în România. Acum se oprește ca frații noștri români să poată veni la noi pentru a comunica cu ei în cele spirituale, în literatură și știință. O procedare nejustificată, care ar putea da motiv la retorsiune. Vorbitorul mai constată, că ministrul ungar de interne n'a precizat nici măcar una din considerațiile politice, pentru care nu a aprobat alegerea amintită. La sfârșit vorbitorul depune pe biroul Camerei propunerea: Onorata Cameră să-și exprime dorința ca guvernul să nu mai respingă, din considerații politice, aprobarea alegerii de membri onorari, ai bărbaților din străinătate, la societățile înființate în țară cu scop cultural.

Autonomia municipiilor

In ședința din 2 Iulie 1869, la desbaterea generală a proiectului de organizație a justiției, deputatul Hodoș rostește în apărarea autonomiei municipale*) următoarele :

Onorată Cameră! (Voci, din stânga: *S'auzim!* Din dreapta: *Renunță la cuvânt!*). Cine nu știe decât să strige „renunță la cuvânt”, poftescă să renunțe; io nu renunț. (Aprobări în stânga). Dlor, nu pot să primesc de bază, la desbaterea specială, acest proiect de lege despre exercitarea puterii judecătorești.

FLORIAN AARON
1805—1887

In contra despărțirii justiției de administrație cred că nimeni nu va protestă. In municipiile noastre însă cum se vor putea despărți aceste două sisteme, când încă nu e stabilită, nici pentru una, nici pentru alta, sfera ei de activitate. Proiectele de legi, pentru *amândouă* sistemele, trebuiau puse *deodată* pe biroul Camerei.

Nu primesc proiectul de lege, căci consider organizarea judecătoriilor, sau a tribunalelor de întâia instanță, ca nedespărțită de organizarea administrației în municipii, — dacă cumva nu voim știrbirea instituției și a autonomiei municipale. Când vrem, dlor, să începem a reformă instituția de guvernare autonomă a municipiilor,

*) A se vedea: Tribunalul, pag. 67.

atunci să nu facem începutul cu *negațiunea* instituției; să o reformăm în întregime, nu în fragmente. Când vom organiza administrația în municipii, numai atunci vom putea să organizăm și justiția sau tribunalele de prima instanță, dacă voim ca aceste două puteri ale instituției municipale să fie uniforme și durabile.

Nu pot primi proiectul de lege nici pentru motivele că:

1. Proiectul ia de bază numirea, nu *libera alegere*, a judecătorilor;

2. Proiectul se îndreaptă împotriva dezvoltării naționale a națiunilor nemaghiare din patrie și împiedecă libera întrebuințare a limbilor acestora;

3. Proiectul isolează cu totul pe judecători de ceilalți cetățeni ai patriei; creiază din acești judecători o *castă*, asemănătoare preoților din veacurile de demult, cari judecau asupra averii și persoanei supușilor fără să-i cunoască, — așa cum, judecătorii numiți după acest proiect, izolați de cetățeni, vor „judeca” asupra persoanei și averii acestora fără a-i cunoaște și ca și când acești cetățeni ar fi creaturi aduse din altă lume, nu ființe la fel cu judecătorii lor.

Susțin principiul liberei *alegeri*, și nu al numirii, care poate să fie oportună acolo unde poporul n'a atins încă gradul de cultură pentru a se folosi de asemenea drept al liberei *alegeri*.

Temei al statului democrat este dreptul de

alegere. Poporul trebuie cultivat în acest scop, și se cultivă nu prin *numiri* de diregători, ci prin exercitarea dreptului de alegere. Numirea tâmpește poporul și-l înjosește, lipsindu-l de cea mai bună ocazie de a participa la viața publică de stat.

Dacă e rațional și legal, dacă e axiomă constituțională ca poporul să participe la creierea legilor prin libera alegere a deputaților săi, e rațional și legal, și trebuie să fie axiomă constituțională, ca acelaș popor, prin alegere liberă a diregătorilor săi, să participe și la executarea legilor. Poporul își alege principiile cu drept de ereditate, sau pe viață, sau pe timp determinat; el, poporul, își alege corpul legiuitor: *el să-și aleagă și diregătorii*. (Aprobări vii în stânga).

În Transilvania, ca să nu vorbesc de Ungaria proprie, știm că oficiile așa zise diplomatice sau cardinale se făceau prin alegere, prin dietă (citează articole din legea transilvană dela anul 1791 în favoarea dreptului de alegere liberă, „*jus liberae electionis*”). Să nu-mi răspundeți, dlor, că libera alegere stă în contradicere cu principiul de inamovibilitate, și că prin urmare alegerea nu se poate face pe viață. Aflăm și pentru aceasta exemplu în Transilvania, unde la oficiile numite diplomatice sau cardinale alegerea se făcea pe viață, și unde art. 25 dela 1791 tratează anume despre inamovibilitate.

Dar veți zice: judecătorul nu poate fi independent dacă se alege, ci numai dacă se denu-

mește. Io cred din contră, — și urmează din firea lucrului, — că mai neatârător este cel ales prin încrederea unui corp moral, decât cel numit prin un singur individ... Io caut mai mult ca judecătorul să aibă încrederea *poporului*, decât grația ministrului; mai multă garanție am că un corp moral va da judecătorii mai bine calificați, în toate privințele, decât ar da un individ, care nu poate fi scutit totdeauna d'a acorda favoruri; mai bucuros stau la discrețiunea unei corporații, decât la discrețiunea unei persoane; mă încred mai mult în publicitate, decât în informațiile secrete și, mai totdeauna, părtinitoare.

Statorească legea calificația candidaților; să se spună că numai acela poate fi judecător, care e absolvent de studii juridice, care a trecut examenul de avocat, sau de judecător și care are atâți și atâți ani de practică, și altele, — dar, lăsați poporului să-și aleagă liber judecătorii dintre acei cetățeni, cari au calitățile legale; pentru *sine* și-i alege poporul, nu pentru ministru, — dar ministrul, mai adese ori, îi pune pentru sine, decât pentru popor.

Veți face obiecțiunea, că ministrul este responsabil; prin urmare *el* este și îndreptățit a numi judecătorii, căci altfel n'ar putea fi responsabil. Sofismă, dlor! Fiecare judecător sau funcționar este răspunzător de faptele sale; și când ar săvârși abuzuri în oficiul său, după drept și natura lucrului nu ministrul, ci dire-

gătorul abuziv va fi tras la răspundere. Ar fi prea ușor pentru dîregători, ca *miniștrii*, și nu cei ce au comis abuzul, să fie chemați la răspundere; — în acest caz n'ar mai fi trebuință să aducem legi pentru responsabilitatea ministerială.

S'a zis și se zice, că la alegeri stăpânește „*corteșia*” (propagandă prin agenți electorali, zîși „*côrteși*”, în favoarea candidatului), nepotenia, nepotismul și nu mai știu ce. Obiecțiunea este o armă cu două tăișuri, amîndouă agere la fel. Dar oare nu se poate afirmă acelaș lucru și despre numiri? Neapărat că da, — cu deosebirea esențiaiă, că la alegeri răul îl controlează, îl previne *publicitatea*, ear la numiri îl controlează — profundul secret. Io, pe lîngă tot răul acesta, „*malo periculosam electionem, quam quietam centralisationem*”, prefer alegerea sgomotoasă, față de odihnita centralizare; pentru că cea dintâi duce la lumină și libertate, a doua la tâmpenie și robie. (Vii aprobări în stînga).

Dlor, dacă scaunele de jurați, jurii, care judecă asupra averii și persoanei cetățenilor, se aleg liber, io nu înțeleg de ce să nu poată fi aleși și judecătorii de prima instanță, cari asemenea nu judecă despre alt ceva, decât despre averea și persoana cetățenilor? Sau, nu e d'ajuns când guvernul numește pe judecătorii de instanțe mai înalte? N'are aici guvernul teren de ajuns și ocazie largă de a numi liber și

după cunoștința și placul propriu? Dar, fie guvernul atât de liberal și împartă cu poporul aplicarea diregătorilor, precum poporul acum este atât de liberal de-și împarte dreptul de legiuire cu principele său.

Pentru acestea am zis și repet, că nu sânt părtinitor al numirii, ci al liberei alegeri.

De altfel, dlor, mă tem că dacă se va vota, adecă dacă majoritatea va vota acest proiect de lege pentru numirile judecătorilor, guvernul va voi, și la organizarea administrației în municipii, să-și valideze sistemul numirii pentru diregătorii politici, — și atunci nu mai rămâne alt ceva, decât ca guvernul să numească până și judecătorii comunalii și jurații satului...

Am zis, că nu primesc acest proiect de lege, pentru că este în contra desvoltării naționale a națiunilor nemaghiare din țară, și pentru că împiedecă libera întrebuintare a limbilor popoarelor din această patrie. (S'auzim!) Dlor, cum începuse Bach a practică vestitul său sistem de numire a slujbașilor? Așa că, din toate țările, lăsate de Dumnezeu, a adus și a copleșit țara noastră cu diregători, cari nu scriau și nu vorbeau limba poporului, nici nu o pricepeau.

Când un cetățean — mai exact un rob — îndrăzneà să meargă, în vreo cauză, la domni slujbași veniți din străini, acei domni se îndreptau cătră servitori sau copiiști cu vorba: „*Was will er?*“ — și cu atâta îi trimiteau apoi acasă pe cei ce li se adresau cu rugări. Cam

aşa vom ajunge şi cu sistemul numirilor ce voiţi să introduceţi, — cu deosebirea că al lui Bach era în ediţie nemţească, al dvoastră va fi în traducere maghiară...

Di ministru al justiţiei, înarmat cu astfel de lege, va putea dispune de funcţionari, întocmai ca ministrul războiului de armată: precum acesta dispune şi transpune regimentele curat româneşti în Galizia, pe cele galiţiene în Ardeal, pe cele curat ungureşti în Boemia, pe cele din Boemia în Ungaria, — aşa ministrul de justiţie va transpune judecătorii transilvăneni şi bănăţeni în Ungaria de sus, pe cei din Ungaria de sus în Ungaria de jos, pe aceştia în Transilvania, şi aşa mai departe... ca astfel, precum soldaţii, tot aşa şi diregătorii, să nu poată veni în situaţia de-a vorbi cu poporul, să nu se poată înţelege unii cu alţii. În acest chip voiţi să ocoliţi şi puţina umbră de adăpost ce o dă, cu atâta economie, legea de „egalitate” a naţionalităţilor...

Se zice că, pe lângă asemenea organizare a judecătoriilor, — dacă adecă judecătorii se vor alege şi nu se vor numi, — nu vom avea credit, şi că creditul numai aşa se ridică, dacă judecătorii se numesc. Aceasta însemnează, ca şi când aş zice că creditul creşte în absolutism, şi scade în constituţionalism, sau ca şi când aş zice că ministrul are mai mult credit decât poporul. Dar vă întreb, dlor, când am avut mai mult credit, atunci când Bach şi-a numit „regi-

mentele" de slujitori, sau atunci când, restaurându-se autonomia municipiilor, acestea și-au ales liber judecătorii?

Nu d'aceea ne lipsește creditul, fiindcă se aleg și nu se numesc judecătorii, ci n'avem credit, pentru că n'avem legi, n'avem codice civil, codice penal, codice comercial... și mă mir că, în lipsa acestor legi, mai putem avea atât credit pe cât avem...

Se spune într'un articol al proiectului, că puterea judecătorească se exercită în numele Suveranului. Dlor, io știu că persoana Suveranului este sfântă și inviolabilă, și că el are și dreptul de grațiere, așa dar în această privință stă în afară de lege. Cum dar se poate exercita puterea judecătorească în numele unuia care stă afară de lege? Cred și sânt convins, că justiția are să se exercite în numele *legii*, căci numai așa putem da putere și respect *legii*. De multe ori o sentință nu e dreaptă, sau se poate întâmpla ca doi judecători, în una și aceeaș cauză, să judece unul într'un fel, altul în alt fel, cu totul contrar, și amândoi după deplina lor convingere juridică, — aceasta se poate face în numele *legii*, dar nu în numele unei persoane sfinte și inviolabile.

Apoi jurământul, dlor, — formula de jurământ din proiectul de lege, este atât de iezuitică și despotică, încât nu o putem primi în cartea de legi, fără ca să nu ne dăm un certificat de paupertate morală în fața lumii civilizate, unde

judcătorul nu jură decât pe lege. (*La votare!* strigăte din dreapta. *S'auzim!* în stânga). Da, la votare, dlor, — după sfârșitul desbaterii. Din parte-mi, am încheiat, deși proiectul mai conține părți de criticat. Votez împotriva lui. (*Să trăească!* Aprobări în stânga).

Extradarea lui Al. Romanu

În ședința din 4 Dec. 1869, era la ordinea zilei *extradarea* cerută de președintele judecătorei de presă din Pesta în contra deputatului Al. Romanu. Secția de imunitate propune ca deputatul Romanu să fie extradat, spre a-și face pedeapsa ce i se croise în procesul de presă al „Federațiunii”, (— gazetă înființată de Romanu în 1868 și susținută până la anul 1876).

Deputații Zarandului, Hodoș și Borlea, și deputatul ungar Simonyi, au cuvântat contra extradării redactorului Romanu.

Simonyi spune că juriul este instituit numai prin ordin ministerial și nu prin lege, prin urmare sentința sa nu poate avea valoare; Hodoș arată că nu este motiv de acuză împotriva deputatului Romanu, deoarece el este judecat pentru o proclamațiune care e amnestiată de Suveran.

În ședința dela 6 Decembrie se continuă discuția. Ministrul de justiție Horvath, după o interpelare a lui Al. Mocioni, răspunde, cu privire la amnestie, că grația regală privește numai pe *autorii Pronunciamentului* dela Blaj, dar nu

pe Al. Romanu, care a publicat (în 1868) articolele împrucesuate relative la pronunțiament și e condamnat acum pentru delict de presă.

Al. Mocioni observă ministrului că pronunțiamentul, după exprimarea grației regale, încetează d'a fi crimă. Roagă să se respingă cerearea tribunalului de presă.

La votarea nominală, votează pentru extradarea lui Al. Romanu 188 dep. contra 124, absenți 115 deputați. —

Argumentele, de neresturnat ale oratorilor, n'au scăpat pe deputatul român și redactor să-și facă pedeapsa în închisoarea de stat dela Vaș. Pedeapsa era un an de temniță și o amendă de 500 florini.

In absența lui Romanu dela „Federațiune”, ziarul e condus, ca redactori responsabili, de Ion Poruț (7 Ian.—11 Dec. 1870), apoi de Ios. Hodoș (13 Dec. 1870—13 Ianuar 1871). — (Vezi: Publicațiile period. românești, de Nerva Hodoș și Al. I. Ionescu. Buc. 1913. Pag. 252).

Recensământul în Ungaria

In ședința dela 18 Dec. 1859 deputatul Hodoș arată felul cum se face în Ungaria numărătoarea poporului.

Ministrul însărcinat cu această operație — spune oratorul — a dat o mulțime de instrucțiuni, tabele și formulare, cu rubricile cerute, din care însă lipsește una dintre cele mai im-

portante, și adecă *naționalitatea* locuitorilor. Dl ministru vrea poate să ignoreze milioanele de români și slavi din această țară, și să dovedească Europei că în Ungaria se găsesc numai unguri? O astfel de numărătoare, pentru care s'a votat până acum suma uriașă de vreo 150.000 florini, va fi o muncă fără folos, căci ea nu răspunde nici cerințelor științei statistice, nici respectului datorit națiunilor din acest stat. — Interpelantul întreabă: Ce a îndemnat pe dl ministru de agricultură, industrie și comerț, ca, la recensământ, să omită naționalitatea locuitorilor? Și: este dl ministru dispus a lua măsuri, prin care să se noteze și naționalitatea locuitorilor din țară? (Vezi ședința din 1 April 1870).

Pe cine vrăjmășim

Pe la începutul anului 1870, presa ungurească se arată mult îngrijorată de „starea tristă” a ungarilor din Transilvania.

Intr'o gazetă maghiară, în *Hon* (Patria), nația română este timbrată ca cel mai amenințător pericol pentru unguri. „Românii gravitează în afară de teritoriul sfintei coroane maghiare”. Intr'un prim articol, despre *viitorul Transilvaniei*, *Hon* spune că uniunea cu Ungaria, deși sancționată în lege, n'a îmbunătățit cu nimic soarta maghiarilor ardeleni, — situația lor de astăzi (în 1870) este mai rea decât era după 1848, — este o situație desnădăjduită. Greșelile de zeci

de ani, sistemul regimurilor ce s'au perândat, au produs roduri fatale... Boala trebuie s'o vindecăm... Elementul maghiar ardelean cu încetul își pierde terenul de activitate... și acum *alt element*, contrar maghiarismului, se ridică la putere... Ungurii din Transilvania, nici în raport intelectual, nici material, nu mai pot desfășura puterea, ca să-și asigure superioritatea asupra celorlalte națiuni. Totuși s'ar putea ajuta ceva. Viața publică transilvană va trebui să primească o direcție, prin care românimea (oláhság), amenințatoare cu supremația, să nu mai caute punct de gravitație în activitatea sa în afară de granițele țării. Două mijloace ne stau în deosebi la îndemână, prin care am putea slăbi opoziția națională ce se întărește mereu în Transilvania: revizuirea legii electorale dela 1848 și organizarea municipiilor.

Așa scria gazeta *Hon* și tovarășele ei.

Starea transilvană își are ecoul în camera deputaților, unde, în ședința dela 9 Februar 1870, secretarul de stat, Zeyk, la discuția generală asupra bugetului ministerului de interne, încearcă să constate necesitatea postului de „comisar regesc” pentru cauzele transilvane administrative; guvernul, zice Zeyk, încă dorește uniformitatea în normele administrative din Transilvania și Ungaria, însă este cu neputință deocamdată; starea actuală transilvană nu este amenințatoare; dar poate să devie, dacă agitațiile naționalităților, mai ales la români, nu vor înceta..

În ședința aceasta, dela 9 Februar 1870, deputatul Hodoș dă, dlui secretar de stat în ministerul de interne și deputat, o binevoitoare îndrumare la lege și dreptate, zicând :

Deputatul Zeyk Károly prezintă pe românii ardeleni ca vrăjmași ai maghiarilor. Este o însinuare, împotriva căreia mă simt dator să declar că noi, românii, n'am fost și nu sântem vrăjmașii maghiarilor, ci sântem vrăjmașii sistemului politic actual și ai procedării guvernului. Cum procedează guvernul în Transilvania ? Ni-o spune cazul dela Tofalău. Cum e justiția și administrația acolo ? Neasămănat mai rea decât în Ungaria — deși nici aici nu e tocmai bună, și cu mult mai rea decât sub nemți. Sântem dușmani ai procedării guvernului care nu respectă legea. În sesiunea trecută s'a votat legea naționalităților ; un § al legii dispune ca în comitate și districte, unde una sau alta dintre naționalități se găsește în majoritate, naționalitatea aceasta va fi luată în considerare la numirea comiților supremi, — ear guvernul nu respectă legea aceasta. Rugări și proteste, scrise în limba română sau în limba germană, sânt respinse la toate administrațiile ; guvernul, prin organele sale, dispune ca toate actele de felul acesta să fie înaintate în limba maghiară, — ceea ce este earăș în contra legii votate de chiar această Cameră. Prin urmare, guvernul care procedează ast fel, este vrăjmașul românilor, și nu românii sânt vrăjmașii maghiarilor.

Le-am spus acestea pentru dl secretar de stat și deputat Zeyk Károly.

S. Borlea, combate, la fel, afirmările lui Zeyk.

Zeyk Károly, răspunzând, spune că n'a vorbit decât „în general” și n'a numit pe români... Va să zică, un fel de revocare — pe jumătate.

Teatrul românesc

Desbatere, foarte animată, în camera ungară, despre chestiunea teatrului național la românii de dincoace de munți.

În ședința dela *11 Februar 1870*, în continuarea desbaterilor bugetului pentru ministerul de interne, la punctul „subvenția teatrului național” (maghiar), deputatul Hodoș propune votarea unei sume de două sute mii de florini, în scop d'a se înființa teatrul național românesc.

Deputatul *Bobory* crede că dacă românii de aici cer înființarea unui teatru național, tot așa unghurii din România ar putea cere dela guvernul român înființarea unui teatru național maghiar — în România. (N'aveau decât să-l ceară!)

Dep. *E. Cucu*, sprijinește propunerea lui Hodoș.

Dep. *Zsedényi* o combate, și cere guvernului să sprijinească întâi școalele, și numai după aceea teatrele. Acuză guvernul că subvenționează mai mult (?) școalele românești și sârbești, decât pe cele maghiare.

Dep. *Máriássy*, în ședința din *12 Februar*,

nu recunoaște existența problemei naționalităților în Ungaria; prin urmare nu admite subvenționarea unui teatru românesc.

Al. Mocioni răspunde lui *Máriássy*, că și dacă nu recunoaște o chestiune a naționalităților, ea totuș există în Ungaria. Cere subvenții pe seama școalelor primare, dar sprijinește și propunerea lui *Hodoș*.

Contra propunerii vorbesc *Tisza*, *Csernátunyi*, *Szlávy* ș. a. *Szlávy* observă, că după exemplul românilor, ar putea să ceară subvenții pentru teatrele lor și celelalte naționalități: nemții, sârbii, rutenii etc. Crede deputatul *Hodoș*, că doar Camera va putea să voteze pentru teatre un milion?

Dep. Simonyi, ar vota imediat cele 200 000 florini pentru un teatru național românesc, dacă deputații *Hodoș* și *Mocioni* i-ar dovedi că parlamentul dela București sau dela Belgrad au subvenționat măcar cu un ban teatrul național unguresc. Face apel la concordie între neamurile din patrie, căci pe toate le paște aceeaș primejdie: barbaria dela răsărit.

Dep. Stănescu (dela Arad) susține propunerea lui *Hodoș*. Deputaților *Bobory*, *Simonyi* și altora, cari întreabă, că oare guvernul român făcut-a ceva pentru maghiari, le răspunde, că: Da! A făcut: In *Ploești* există o biserică și școală maghiară reformată, care e subvenționată anual din partea statului român. Chiar și maghiarii cari nu pot trăi în Ungaria, găsesc în România bună

primire. (Mare sgomot). Cu ce drept istoric cer ungerii sprijin dela guvernul statului român? Românii formează în Ungaria o națiune politică (contraziceri sgomotoase), și de aceea sânt îndreptățiți să ceară subvenții.

Contra propunerii lui Hodoș vorbesc: Hoffmann, Kállay și Szathmáry.

Dep. *Csernátonyi* recomandă deputaților români, ca în loc să pledeze pentru teatru național, să-și sfătuiască frații din România să nu mai prigonească în viitor pe jidovi. (Chestia izraelită era la ordinea zilei în România).

Dep. *Frid. Wächter* (sas dela Brașov), zice, că unul dintre deputații români a pomenit *Brașovul*, ca loc potrivit pentru un teatru românesc. Vorbitorul, deputat al Brașovului, știe că Brașovul, săsesc fiind, ar putea cere pe dreptate subvenție pe seama unui teatru *nemțesc*, și nu românesc. Crede că Brașovul are trebuință mai mare de o școală reală, decât de un teatru român.

Camera, în cele din urmă, votează cu majoritate proiectul secțiunii financiare și *respinge* propunerea deputatului Hodoș.

Earăș teatrul românesc

După cele petrecute în ședințele parlamentului ungar dela 11 și 12 Februar 1870, intelectualii români, aflători în capitala maghiară, nu se simțeau descurajați în hotărârea lor de a forma o *societate* pentru crearea unui *fond*, din

care să se înființeze teatrul național al românilor de dincoace de Carpați.

Cu data de 7 April 1870 apare în Pesta *Apelul*, semnat, în numele comitetului, de *Dr. Iosif Hodoș* președinte, și *Iosif Vulcan* secretar, — inițiatorul planului.

Apelul, îndreptat „Cătră publicul român”, constată cu bucurie că acest public, pătruns de frumoasa misiune a unui teatru național, a și început a contribui cu obolul său, fără a aștepta constituirea unui comitet în vederea regulării și asigurării întreprinderii d'a înființa fondul teatral.

Spune apelul că românii, întruniți acum, în mare număr, la Pesta, văzând aceste manifestații, au crezut de datoria lor națională să se consulte despre o regulare și conducere provizorie a întreprinderii, până când o adunare generală va decide definitiv în această privință. Spre acest scop, românii din Pesta, în conferința lor din 28 Martie 1870, au votat un „program preparativ” pentru înființarea fondului de teatru. Un comitet de 5 membri, cu reședința în Pesta, va elabora proiectul de statut al societății, și în timp de trei luni va convocă o adunare generală în *Deva* spre a desbata proiectul și a constitui societatea; la adunare se vor convocă toți ceice au contribuit sau oferit la fondul teatral, sau vor contribui acolo.

În comitetul de 5 s'au ales: *V. Babeș*, *Ios. Hodoș*, *P. Mihalyi*, *Al. Mocioni*, și *Ios. Vulcan*.

Despre ideea realizării unui teatru la noi, apelu-l spune: Nu este vorba despre posibilitatea unei realizări grabnice, pentru care și alte națiuni au avut trebuință de mai mulți ani, ci scopul și intențiunea noastră este numai de a înființa cu încetul un fond, din care mai târziu națiunea să poată înălța un templu al Taliei române.

Proiectul de statute s'a publicat cu data de Pesta, 6 Iulie 1870. In 4 Oct. se ține, la *Deva*, prima adunare, în care președintele comitetului de 5, *Ios. Hodoș*, e proclamat de președinte al adunării. Se țin două vorbiri: Despre teatru, de *Vulcan*, și despre teatrul din *Moldova* și *Muntenia*, de *Hodoș*. In ziua a doua se desbate, proiectul de statute, după ce se citise întâi lista membrilor intrați în societate. Votându-se statutele, adunarea alege comitetul societății. Sânt aleși: Președinte *Ios. Hodoș*, vicepreședinte *Dr. Ios. Gall*, secretar *Ios. Vulcan*, membri în comitet *Al. Romanu* și *P. Mihali*. Următoarea adunare generală, din 1871, se anunță pentru orașul *Satumare*. Capitalul, de până acum al societății, se urcă la opt mii de florini.

Tot culturale în parlament

In ședințele din 26 și zilele următoare, din *Februar* 1870, la desbaterea: despre cheltuieli pentru academia de drepturi dela *Sibiu*, deputatul *Hodoș* propune ca: la academiile de drepturi din *Sibiu* și *Cluj*, limba de propunere să

fie și cea română. (Voci : Nu se ține de obiect !)

Intervine deputatul *Tisza Kálmán*, spunând că aici nu-i vorbă de naționalitate și de limbă, ci numai despre pozițiile luate în buget ; dacă corespond sau nu, legilor ?

Părerăa lui *Tisza* este împărtășită din partea deputatului *Alex. Mocioni*, și combătută din partea lui *Vinčențiu Babeș*, care zice : Știm că desbaterea se face în legătură cu o poziție bugetară, și că problema națională nu-i la ordinea zilei ; dar mai știu că, la discuția bugetului, Camera poate să-și exprime oricând observările. Eu cred că tocmai aici este locul ca dieta să declare : este corect, sau nu, ca la Sibiu și Cluj, pe lângă limbile maghiară și germană, să fie folosită și cea română ca limbă de propunere ? Sprijinesc propunerea amicului *Hodoș* și rog camera s'o primească.

Președintele Camerei însă nu admite desbaterea propunerii.

În altă ședință vorbește deputatul *Zarandului* despre ajutorul de 4000 florini pe seama gimnaziului din *Brașov*, și spune : Deputatul *Várady Gábor* cere, în expunerile sale ca, — în considerare că gimnaziul din *Brașov* se împărtășește de ajutor din partea statului, — profesorii să fie numiți de ministrul de resort. Nu sânt de părerea aceasta. Și pe cât știu, sub astfel de condiții gimnaziul brașovean nu va primi ajutorul. Aș dori însă o lămurire dela dl ministru : *Brașovul* are trei gimnazii (licee), unul catolic,

al doilea sășesc, al treilea românesc, — care, din acestea trei, este înțeles de d. ministru? (Răspunde secretarul de stat, *Tanárky Ghedeon*, că este a se înțelege cel gr. or. român, — subvenționat, zice, de către două state).

Vorbitorul continuă: Propun o modificare: Să se declare în titlu că „*pentru gimnaziul gr. or. român din Brașov*“.

Deputatul *V. Babeș* susține și de astădată pe colegul său și cere să se arate lămurit, că ajutorul se dă gimnaziului român din Brașov. La această ocazie Babeș spune, pentru deslușirea domnilor din Cameră, că gimnaziul român dela Brașov a fost întemeiat din mijloacele românilor brașoveni și că școala neprimind ajutor dela stăpânirea de atunci, s'a oferit Brașovului, în bugetul statului român, 50 de galbeni, sau 1225 florini. (Voci: *Destul de rău!*) Guvernul dela Viena, socotind că acest fel de ajutor ar fi periculos pentru țară, a oferit, de bună voie, gimnaziului menționat suma de 4000 florini, punând în vedere, că, în anii următori, ajutorul va fi sporit. Este o necesitate vitală ca poporul să se îndrepte către aceia, cari pot și vreau să-i ajute școlile. (*Contraziceri.*)

Suma se votează între „cheltuieli extraordinare“, fără să se spună anume că e pentru gimnaziul român brașovean.

În favoarea gimnaziului gr. or. român din *Brad* ridică vocea deputatul *Sig. Borlea* și propune ca în bugetul ministerului de culte și în-

strucție publică să se înscrie, pe seama gimnaziului român al comitatului Zarand, 4000 florini.

Propunerea se amână până la desbaterea legii despre gimnazii.

La sumele preliminate pentru „*preparandii*” (școale normale), deputatul Hodoș propune să se încredințeze ministrul instrucțiunii publice să procedeze la înființarea de asemenea școli conform legii de naționalități.

Sub titlul „*Néptanitók Lapja*” (Foaia învățătorilor) se prelininează 28 mii florini. Deputatul amintit constată, cu regret, și arată cu exemple, cât este de imposibilă limba românească folosită în ediția română (se tipărea și în limbile „naționalităților”), a publicației pedagogice ministeriale. În acelaș sens pledează deputații Babeș, Borlea, Pap și Miletici.

La 2 Martie 1870, intervine pentru ajutorarea, prin bugetul statului, a *societăților culturale românești*, „Asociațiunea” dela Sibiu și cea dela Arad.*)

În sprijinul acestei propuneri iau cuvântul deputații V. Babeș și Sig. Borlea.

Cel dintâi zice, între altele : Ni se reproșează faptul că ne dăm numirea de *națiune*, ceea ce ar însemna că românii *nu* sânt iubitori de patrie. Dar, numirea este întrebuințată și în *Corpus juris*, unde naționalitățile poartă numele *natio* (națiune), fără ca patria să fie păgubită prin această numire. Ne zicem *națiune*, căci și nouă

*) O. c. pag. 114, 115.

ni se cuvine dreptul, de care se folosește naționalitatea maghiară, numindu-se „națiune”. (Voci: *Are tot dreptul! Națiunea maghiară este acasă!*) Da, onorată Cameră, ea este acasă aici; dar, îmi dați voie să spun, că și noi sântem aici acasă. (Voci: *Ca cetățeni maghiari!*) Eu nu știu despre nația noastră, să fie imigrată. Noi am fost aflați aici, când au venit maghiarii. Terminând, recomand votarea sumei propuse de amicul meu Hodoș.

Al doilea, dep. *Borlea*, vorbește la fel, — pentruca, la urmă, propunerea deputatului român, să nu fie primită, ear propunătorul, împreună cu ceilalți deputați români, să fie onorați, de *Tisza Kálmán* și de aderenții săi, cu titlul, devenit banal, de „*răi patrioți*”. Se respinge și propunerea lui Hodoș, care ia cuvântul la discuția, din 3 *Martie*, a desbaterii asupra bugetului ministerului de justiție, și propune să se înființeze un comitet independent pentru codificării. In ședința dela 5 *Martie*, (rubrica speselor de codificare) acelaș deputat recomandă convocarea unei comisiuni independente codificatoare.

Deputații din stânga sprijinesc propunerea. Camera n'o admite.

Invalizii nu-s ajutați

In 8 *Martie* 1870, la desbaterea bugetului ministerului de honvezi, dep. *Tisza* dorește ca propunerea făcută de *Ivánka*, — privitor la

sporirea ajutoarelor și pensiunilor pe seama veteranilor honvezi din 1848 și a văduvelor și orfanilor de honvezi, — să se desbată în cursul discuției generale. Camera hotărăște să se desbată la titlul 5, despre pensiuni.

În ședințele din 9, 10, 12 Martie se urmează desbaterea bugetului. Honvezii sânt sprijiniți de kossuthiștii, dela stânga, mai puțin din *dreapta*, care își îngăduiă anumite rezerve și voiă să rămână discretă cu Habsburgii, împotriva căroră luptaseră honvezii în revoluție. Ba, deputații din dreapta, și însuși prim-ministrul Andrassy, mergeau mai departe, spunând că prin sprijinirea honvezilor, după cum propune Ivánka, s'ar mări de o parte dările, de altă parte s'ar simți *jignite naționalitățile* din patrie. În ședința următoare, din 14 Martie 1870, dep. Hodoș, declară, că nu înțelege de unde a resărit, așa fără veste, temerea majorității de-a nu jigni naționalitățile patriei prin votarea proiectului de concluz al lui Ivánka?! De când această considerație, din partea majorității Camerei, d'a nu supără pe nemaghiari? Dacă majoritatea a votat legea despre *uniunea* Transilvaniei cu Ungaria; dacă a respins *modificările*, propuse de orator și de alți deputați, la buget, fără a se teme că va lovi în naționalități, apoi poate primi și propunerea lui Ivánka, pentru că vorba, de a nu jigni naționalitățile, este — învederată prefăcătorie.

La votarea *nominală*, majoritatea, 196 vo'uri,

respinge propunerea amintită, pentru care votează 126 deputați, absenți 106.

Două interpelări

În ședința dela 1 April 1870 acelaș deputat adresează guvernului două interpelări, spunând :

În cea dintâi: Am date pozitive, că unii funcționari administrativi din Ardeal procedează atât de neomenos față de popor, încât îți vine să crezi că sistemul, obișnuit înainte de anul 1848, a fost păstrat și în noua viață constituțională: poporul e bătut, pus în feare și maltrat în tot felul. Pe seama cui voesc funcționarii administrativi să susție bastonada și să îmbogățească, prin asemenea fapte, cronica epocii noastre, spre desonoarea ei și spre osânda posterității? Întreb pe dl ministru de interne: are cunoștință, că unii funcționari din Ardeal, cu motiv și fără motiv, tratează în mod barbar poporul? (Citează caz concret din cercul Ormeniș, comitatul Cojocna, cu numele solgăbirăului cercual). Are de gând dl ministru să pună capăt acestor fel de schinjuiri?

A doua interpelare, se face cătră ministrul de comerț: În 18 Decembrie 1869 am întrebat pe dl ministru, — zice interpelantul, — ce l-a îndemnat, în chestia *recensământului*, să lase la o parte rubrica din care să se învedereze *naționalitatea* locuitorilor? Dl ministru, până acum, n'a răspuns. În Casa magnaților, la o asemenea

interpelare, în chestie de recensământ, dl ministru a binevoit a liniști pe interpelant cu răspunsuri date pe cale particulară, — în vreme ce io n'am fost onorat nici de această fericire. Conform §-ului 120, din regulamentul de casă, ministrul are să răspundă numai decît, sau mai târziu. Dispoziția regulamentului nu poate fi explicată așa că ministrul n'are să răspundă niciodată, sau să răspundă atunci când interpelarea nu mai are sens practic, — ca b. o. acum, când recensământul este sfârșit. Interpelarea mea a fost zădărnicită. Intreb dar din nou: Are intențiunea, și dacă da, când are intențiunea dl ministru să răspundă? Ce a împiedecat pe dl ministru, ca până acum să nu răspundă la interpelarea mea din 18 Decembrie 1869?

Defectele justiției

În 8 April 1870, se discută legea despre statorirea numărului judecătorilor la forurile apelative. Deputatul dela Brad, în cuvântul său, constată că este vorba nu numai de stabilirea numărului judecătorilor, ci și despre sporirea acestui număr. Nu aflu, din partea mea, nici o piedecă a justiției prompte în faptul că judecătorii sânt puțini la număr, ci piedeca se află, — cum o recunoaște un antevorbitor, — în împrejurarea că, la justiție, forul de a doua instanță s'a concentrat în Pesta, la „tabla regească“, în loc să se fi înființat în țară mai multe Curți de

apel (judecătorii de forul al doilea). Mai încolo, mersul promptei justiții este stângenit prin aplicarea, la judecătorii de forul al doilea, a persoanelor neștiutoare de limbă. În acest înțeles, așa crede, să fie îndrumat dl ministru de justiție să înainteze proiect de lege, corespunzător trebuințelor țării. Proiectul actual nu-l pot primi.

Desnaționalizare prin legi

În ședința din 13 Iulie 1870, la continuarea desbaterii generale asupra proiectului de lege despre organizarea municipiilor (proiect combătut, într'un lung discurs, de Al. Mocioni, și de alți deputați, în ședințele premergătoare), ia cuvântul dep. Hodoș, reproșând guvernului că prin acest proiect nu țânțește alt ceva, decât împiedecarea nemaghiarilor de-a obține egalitatea drepturilor.

Vorbitorul sfârșește zicând :

Dela anul 1867 încoace, guvernul ungar n'a făurit decât legi îndreptate împotriva „naționalităților” : a creiat legea despre *învățământul primar* cu scopul de căpetenie al maghiarizării ; ni-a dat legea *naționalităților*, lege prin care toți nemaghiarii din țară sântem decretați — drept maghiari ; a creiat legea *uniunii*, suprimând autonomia unei țări care n'a voit niciodată să fie atârânătoare de Ungaria ; a creiat legea despre organizarea *judecătorilor*, știrbind autonomia

municipiilor; ear acum se creiază legea despre organizarea *municipiilor*, — garanțele constituției.

Din ce motiv sântem copleșiți cu toate aceste creiații? Din motivul că Inaltul guvern se teme de naționalități, — se teme de români. (Voci în stânga extremă: *Așa este!*)

Dl ministru de interne spune, cu o prefăcută sinceritate, că proiectul de lege apără interesele naționalităților, căci, prin candidarea făcută de comiții supremi, — se dă putință și românilor să fie aleși funcționari. Aceasta samănă cu istorica întâmplare, când, pe vremea împăratului Leopold I, a sosit un comisar în Ardeal, ca să trateze cu „ordinea și staturile” de acolo. Ce le zicea comisarul? — „*Vultis, non vultis, sua Majestas vos protegit!*” — Vreți, nu vreți, Majestatea sa vă ocrotește! La fel și dl ministru cu noi.

Cu prilejul acestui soi de discuții, totdeauna este invocată, ca argument, „unitatea” țării, plus stereotipele observații, că naționalitățile, românii în deosebi, gravitează în afară. Nu „gravitarea” în afară, ci tocmai prezentul proiect de lege periclitează, după mine, unitatea Ungariei. (Stânga kossuthistă aprobă). Când se făuresc legi care asupresc popoarele și le desființează drepturile, atunci, Onorată Cameră, nu se mai poate vorbi de gravitare în afară, ci despre disoluția statului, fie acel stat Austria, sau Ungaria, sau Austro-Ungaria. Dacă voiți să acordați, cum

spuneți, drepturi autonome comitatelor, sau să mențineți drepturile ce le au, dați autonomie Transilvaniei și Croației!

Dvoastră veți vota însă acest proiect de lege. Il veți vota, fiindcă ați ajuns pe povârnișul de unde nu e întoarcere. De-ați cădea măcar numai Dvoastră în prăpastie!... Nu primesc proiectul de bază pentru desbaterea specială.

Inspectorii școlari

Cu felul numirii *inspectorilor școlari* s'a ocupat deputatul *Sigismund Borlea*, care în ședința din *17 Februar 1871*, la desbaterea bugetului ministerului de culte și instrucțiune, face următoarea critică:

Guvernul ungar n'a pus inspectorii școlari pentru scopul creșterii poporului, ci: pe de o parte, ca să aibă agenți cari, călătorind prin țară, să facă serviciile polițiale; pe de altă parte — și mai ales — să maghiarizeze țara. (*Sgomot în dietă*). Chiar temeiul principal al legii de instrucțiune este maghiarizarea. (*Sgomot*). A doua cauză a numirii acelor inspectori a fost că, înmulțindu-se peste măsură credincioșii guvernului, vânători de slujbe, neîncăpând cu toții prin ministere, au năpădit guvernul și-au cerut să fie remunerați pentru serviciile lor. Guvernul li-a zis: Nu vă temeți, copii! M'am îngrijit de voi: se vor creia, pe seama voastră, posturi speciale, cu leafă bună, fără muncă, și cu titlul de Măria

Ta („Nagyságos Ur“) și de Consilieri regali : vă fac crescători ai poporului, veți avea un adjunct (ajutor), un scriitor și un servitor — care să vă aducă țigările și ale lucruri necesare unui „mărit“ consilier. (*Ilaritate*)... Eu însă cred că ar fi mai potrivit scopului, dacă suma de 265.000 florini. preliminară pentru inspectorii școlari, pe lângă desființarea acestor posturi, s'ar da școalelor sărace confesionale : prin aceasta creșterea poporului s'ar promova mai mult, decât prin inspectorii școlari... Borlea învinovățește guvernul că numește inspectorii, în ținuturi cu majoritate absolută românească, persoane care nu știu românește, în ținuturi slovăcești trimite inspectorii necunoscători ai limbii poporului.

Deputatul Ghedeon *Tanárky*, secretarul de stat, răspunde la învinovățirea aceasta, că între români *nici cu lampa*, n'a putut găsi oameni pentru a fi numiți inspectorii școlari.

În ședința din ziua următoare, 18 Februar 1871, *Borlea* face observația secretarului de stat *Tanárky* dela Culte, că între *români* se pot găsi astăzi și fără lampă oameni calificați pentru a fi inspectorii școlari, — dacă îi cauți cu gând bun și voință curată. Din Ungaria și Transilvania vorbitorul pomenește, în acet scop, numele mai multor români, ca : Dem. Ionescu, Dr. P. Vasici, Dr. Maior, Dr. Șandor, G. Popa, G. Crăciunescu ș. a.*).

*) Guvernul a numit — în 1876 — în tot ținutul Ungariei de atunci, câte locuit de români, inspectorii de școale

Școala dela Brad

Deputații Zarandului, susținuți de colegi români, se preocupă de soarta gimnaziului tânăr al *Bradului*, și în Camera dela Pesta. În *ședința din 10 Martie 1871*, vine la ordinea zilei propunerea amendament a lui *Sig. Borlea* pentru subvenționarea gimnaziului din Brad cu 4 mii florini.

Raportorul Comisiunii, *Széll Kálmán*, observă că membrii comisiunii nu află de corect ca statul să sprijinească institute confesionale; dar, deocamdată, în interesul culturii naționalităților, e de părere să se voteze cele 4 mii de florini, sub condiția ca statul să stabilească planul de învățământ și să numească profesorii în proporția subvenției acordate.

Tisza Kálmán află că nu sânt bune condițiile puse de *Széll*, căci e vorba de subvenție provizorie: când ea ar încetă, ce se alege din profesorii numiți de guvern? *Tisza* propune să se voteze suma de 4 mii, fără condiții, până când statul va procedă la organizarea școalelor secundare.

Zsedényi combate pe *Tisza* zicând că gimnaziul din Brad, din mijloacele sale proprii, n'are decât 2600 florini, statul să dea 4000

unguri. Pe români, pe câți i-a ținut, din cei puțini, în funcțiile acestea școlare, i-a strămutat unde nici cu pui de român să nu se mai întâlnească, vestește *Telegraful Român* din 1876, pag. 293. Pe T. Hossu la Ugocea — în nord-estul țării, — pe Iuliu Bardoși în Cumania — pe la Debrețin.

florini, și totuși să n'aibă cuvânt asupra spiritului de care se conduce acel institut?

Várady sprijinește pe *Tisza*, dar cere ca guvernul să controleze și să nu admită în școalele naționalităților cărți, — întrebuințate astăzi, — împotriva legilor și constituției ungare.

V. Babeș n'are cunoștință că în școalele profesionale s'ar întrebuința asemenea cărți, — de altfel guvernul are, în toată privința, dreptul de supremă inspecție. Comisiunea (secția) financiară a recunoscut necesitatea ajutorului pentru gimnaziul din Brad, — dar a pus condiții ce nu se pot accepta, fără vătămarea autonomiei bisericești, asigurate prin Statutul organic, votat de parlament și încuviințat de Suveran.

La votare se respinge: propunerea comisiunii financiare, se respinge și a lui *Tisza*, și a lui *Borlea*, pe lângă toate promisiunile deputaților unguri, din opoziție și guvernamentali, făcute afară de ședință colegilor români; chiar și *Deák* și-a „uitat” promisiunea și-a votat contra ajutorării necondiționate a școlii dela Brad.

Alte școli

Pentru gimnaziul sârbesc din *Neoplanta*, comisiunea financiară propune subvenție de 1800 florini, în condiția pusă și gimnaziului românesc din Brad.

Deputatul sârb *Pavlovici* recomandă propunerea spre primire, cu omiterea condiției puse. El susține dep. *Hodoș*. (Vezi: O. c. pag. 115).

Camera respinge și propunerea deputatului *Ioanescu* d'a se încuviința gimnaziului greco-catolic din *Beiuș* subvenție de stat în sumă de 4000 florini, sub cuvânt că această școală confesională n'are „necesitate absolută” de ajutor.

Deputatul *Justh* află că nu este corectă atitudinea lui *Hodoș* d'a se îndreptă, — după ajutor pentru școale, — spre *București*, — în afară de țară.

Răspunde *Mircea B. Stănescu*, că dacă s'a respins amendamentul lui *Borlea*, românii trebuie să se îngrijească în alt mod de susținerea școlilor lor secundare și vor fi siliți să ceară ajutor dela guvernul din *București*. Nu aflu nimic surprinzător în declarația colegului meu *Hodoș*; când patria noastră nu poate sau nu vrea să ne ajute, ear lipsele trebuie să le acoperim, atunci primesc binefacerea dela ceice ne sânt frați...

Grecii din Brașov

În ședința dela 28 *Martie* 1871, deputatul *Hodoș* interpelează pe dl ministru de finanțe în cauza administrării arbitrare a averilor bisericii greco-orientale din cetatea *Brașovului*, — bisericii numite „*La Sfânta Treime*”, unde grecii, din așa numita „*Companie grecească*”, au păgubit biserica și statul în mod foarte simțitor.

Chestiunea dela *Brașov*, despre biserică și neînțelegerile dintre grecii și românii de acolo, se discută, — în continuare, — în ședința dela 31

Martie 1871, când acelaș deputat amintește lucrul principal din documentele fundamentale, anume că voevodul român, Constantin Brâncoveanu, a creiat fundațiunea cea mai mare delanumita biserică atunci, când i-a dăruit satele Poiana și Sâmbăta. Vorbitorul părtinește propunerea lui *Al. Mocioni*, ca, examinându-se rapoartele ambelor părți, precum și raportul Comisiunii (secției) petiționare, ministrul să fie îndrumat a proceda în conformitate cu *documentele fundamentale*.

Clubul deputaților români

Parlamentarii români din Pesta au recunoscut, dela începutul sesiunilor, necesitatea de a forma „o însoțire între sine, pentru consultări, întrevederi, schimbări de păreri; nu cu toții s'au putut învoi însă ca această însoțire să fie solidară în toate și să urmărească politică națională”, (notițe scrise de Hodoș).

„Deputații români, în scurtul timp de trei luni, cât a fost întrunită Camera din Pesta (în 1869), au arătat, cum zice un corespondent al „*Românului*” (din București) o activitate admirabilă, cu distincție însă că, dacă *toți* deputații români se întruneau în Clubul național, activitatea lor ar fi fost mai solidară și mai impunătoare... putem zice că activitatea unora era paralizată prin nepăsarea... altora”, (acelaș).

Clubul român, în acel restimp, n'a prea dat semne de viață. La două consultări convocate

(în 29 și 30 April) membrii nu s'au înfățișat cu toții. Convocările au rămas fără rezultat, — deși tot atunci s'a semnat următorul act :

„*Subscrișii ne întrunim în Club național având de principiu a urmări politică națională în solidaritate.* — Pesta, în 30 Aprile n. 1869. (Semați): Dr. Ios. Hodosiu, Sig. Borlea, Lazar Ionescu, Al. Mocioni, Al. Romanu, G. Mocionyi, Antoniu Mocioni, I. Cucu, Sig. Popoviciu, Vincentiu Babesiu, Lazar Gruiescu, Eugeniu Mocioni”. —

Oarecare neînțelegeri se iviseră între ziarele române din Pesta, „*Federațiunea*” lui Al. Romanu, și „*Albina*” lui V. Babeș, cu privire la Clubul național.

Hodoș notează : „Să fie oare rivalitate între aceste două „surori”, sau chiar ură și invidie?... Oamenii, după aceste două jurnale, ar cugeta că românii din Pesta, și mai ales deputații români, se iau de capete și-și smulg bărbile... și nu mai este nici o înțelegere între ei,... ba că sânt vânduți și au trecut cu toții în tabăra secularilor inimici ai noștri!

„*Federațiunea*” strigă : Nu mai există clubul național al deputaților români; el a comis crima de lesa-națiune, să-i dăm vot de neîncredere ! „*Albina*” răspunde : Nu credeți „*Federațiunii*”, ea conlucra cu contrarii noștri de moarte; clubul național există; avem încredere deplină în el!...

„La prima vedere îți vine cugetul că „surorile”

nu par a avea bune intențiuni una față de cealaltă, și și mai puțin bun simț față de publicul cetitor. Nu se poate presupune, că deputații români din Pesta, cari se luptă, în mijlocul fanatismului maghiarilor, pentru drepturile nației, să-și renege tot trecutul și să vândă pe români" . . .

— Cercurile maghiare aveau nu puține răcori în fața întrunirii reprezentanților nemaghiari ai dietei dela Pesta; drept dovadă, eată cum se prezintă clubul — sau cluburile — deputaților nemaghiari, de cătră un coleg *maghiar* al lor, în notele publicate sub titlul: „*Egy képviselő napló jegyzetei*“, pag. 231;

Traduse, în însemnările lui Ios. Hodoș, le redăm în următoarele :

„Acum, — scrie deputatul maghiar în notele sale, — cu ocaziunea discuției speciale a primei adrese (dela 1865), era fatal ca problema naționalităților să-și ridice capul. *Stratimirovici, Hodoș și Borlea* au făcut totul ca această problemă monstruoasă să o vâre în discuția adresei, și așa, per tangentem, să o deslege după pofta lor. Ceea ce, după mai multe încercări, totuși nu li-a reușit.

„Reprezentanții diferitelor naționalități țin conferințe în cluburi separate (de ale maghiarilor). Că acolo, din când în când, ce idei se ivesc și se coc, se vede limpede din unele declarațiuni scăpate, vrând nevrând, de membrii

acelor conferințe. Acești mari viteji ai naționalităților nu numai că neagă existența unei singure națiuni politice, ci în fața lor nici integritatea și indivizibilitatea teritorială a coroanei Sfântului Ștefan nu este atât de sacră, ca să n'o lapede ușor și bucuros.

„Să le acordăm această glorie, care în prima linie revine *românilor*. Firește, sânt, cum mărturisesc ei, și buni, și răi români. *Gozsdu*, se'nțelege, e rău român, poate fiindcă respectă statul, națiunea și legea maghiară. Sper că și *Sigismund Popovici* e la fel (cu *Gozsdu*); cel puțin, despre un bărbat aparținător partidului din stânga socotesc că stă la înălțimea deșteptăciunii de a fi destoinic să judece limpede. (*O notă posterioară*.) Această speranță, privitor la chestiunea naționalităților, nu e tocmai întemeiată: și *Popovici* pare a face parte din „ultrapretendenții” eroi ai naționalităților.

„*Babeș, Hodoș, Borlea*, — O! aceștia sânt personificațiile ideilor bune românești. Dacă *Axentie* ar fi între ei, în acest viteaz bărbat ar găsi și un conducător. Durere, chiar acum vine știrea că alegerea lui (a lui *Axentie*) s'a invalidat, pentru că onorabili alegători, neputând(?) exprima numele candidatului, și-au dat voturile sub numiri de 30—40 variații care de care mai peștrițe („țifrașe”), astfel că voturile împărțindu-se n'au dat majoritatea absolută. Pagubă! Ce frumos eră, pentru deputații Ungariei” (dar și ai Ardealului), „să se aple în aceleași bănci

alături de Axentie Severu, cu tribunul de odinioară, a cărui față este neagră de fum (?) și a cărui mână picură de sânge (??)...

„Dar să ne întoarcem la condeputații noștri români. *Ei țin mereu consfătuiri*, și bine fac, ideile lor mai au trebuință de multă clarificare. E de dorit ca cele mai bune convingeri” (care anume?) „să-și facă drumul între ei. Trebuie să recunoaștem că, în acest scop, au în mijlocul lor destule elemente. Am pomenit pe Gozsdu. *Faur, Maniu, Ioanovici* sânt cunoscuți. Tinerul *Mihályi Petru*, și micul și blândul *Gerard Véghsö* (ajuns comite suprem al Zarandului), „sânt înclinați spre tot binele. Constituționalismul lui *Sigismund Pop* și *Vlad* nu plătește mult, totuși nu vor fi așa de maghiarofagi cum sânt cei trei numiți mai sus. Lumea lor este atât de slabă, încât se lasă condusă de o minoritate (?) guralivă și îndrăzneată...”

„Părerile extravagante orbesc pe cei mai puțin putincioși; în deosebi aspirațiile naționale, — în dosul cărora stau, afirmativ, sute de mii sau chiar milioane de frați, — împiedecă pe cei cu vederi mai moderate, cari, pentru a nu fi considerați drept fii necredincioși ai nației, nu cutează a se opune, cu armele minții și politiceii sănătoase, utopiilor extravagante și nerealizabile”...

(Notițele deputatului maghiar nu amintesc de alți deputați români, nici chiar de cei patru deputați *Mocionești*, deși unul dintre aceștia eră președinte al Clubului național român).

Cătră alegători

Intr'o dare de seamă din 1869, cătră alegătorii săi, deputatul cercului Brad¹⁾, vorbind despre activitatea sa din dieta dela Pesta în cei din urmă trei ani trecuți, face și următoarele declarații (le dăm după manuscrisul deputatului):

„In Decemvrie a. 1865, adecă la începutul sesiunii trecute, mergând la Pesta mi-a zis un coleg deputat: „In care club umbli, într'al lui Deák (guvernamental) sau într'al lui Tisza (partidul de stânga Ghiczy-Tisza)? Și de care partid te ții?” — Am răspuns: „Nu mă duc la nici un club, nu mă țin de nici un partid; mi-ar plăcea însă dacă s'ar formă un partid național român”.

„Partidul lui Deák și partidul din stânga numai la vedere sânt partide: în fond sânt una, în scop se unesc de minune. Ceea ce unul o vrea mai repede, celalalt o vrea mai încetișor. Ce vreau aceste partide, față de celelalte națiuni din țară și față de alte țări de sub așa numita „Coroană a Sfântului Ștefan”, s'a spus în legea pentru *naționalități*, în legea pentru *instrucțiunea* poporului și în legea pentru *uniunea* Ardealului

^{*)} Zarandul aveă două cercuri electorale. De cercul Brad, reprezentat prin Ios. Hodoș se țineau 37 comune cu 29.290 suflete; de cercul Hălmaaj, reprezentat prin Sig. Borlea, se țineau 61 comune cu 25.637 suflete, — în anul 1865. Numărul total al sufletelor, în acel an, era astfel 54 927.

cu țara ungurească. Partidele, amândouă, sânt conduse de eghemonia maghiară. Legea sau Art. XII dela a. 1867 a întemeiat *dualismul* în monarhie, adecă împărțirea dominațiunii între Austrieci și Unguri. Dualismul nu l-aș putea boteză mai nimerit, decât zicând că este *unio duarum nationum* contra celorlalte națiuni din monarhie, b. o. cum a fost uniunea *trium nationum* din Ardeal dela a. 1437 contra românilor. Ținea-va și asta mult, sau se va rupe ca nenaturală, — viitorul ne va arătă. Io cred că se va rupe ca nenaturală, căci: e cu neputință ca trupul, rupt în două, să poată avea viață lungă; e cu neputință ca o națiune să se susție cu forța pe socoteala și spre nimicirea altor națiuni, — națiuni cu putere de viață" ...

Impotriva dietei dela Pesta

După adunarea politică dela *Miercurea Sibiu-lui* din anul 1868, — când s'a hotărât ca Ardealul să nă mai participe la alegerile de deputați pentru dietă, — vântul *pasivității*, față de Camera deputaților, zisă și „casa ablegaților”, bătea destul de înverșunat.

Numărul activiștilor sporeă cu greu, deși cuprindeă pe oamenii lui *Șaguna*, mulți cu trecere însemnată în viața publică.

Ministrul *Tisza Kálmán*, om dintre cei mai activi, trimiteă tunetul amenințărilor la adresa naționalităților care, tot mai dârze, rezistau și refuzau de a se lăsa sdrobite.

Presă pestană, și cea provincială unghurească, aduceau pasiviștilor români critice violente, strigându-le „*greșala politică*” și taxându-i de „provocatori”. O gazetă clujană scrie despre „încăpăținarea proastă a valahilor”. — Dar, judecata osânditoare a *ungurilor* eră departe de-a încuraja și întări mișcarea activiștilor *români*; mai de grabă era apă bună pe moara pasiviștilor, cari n'au întârziat s'o exploateze, spunând că necazul și înverșunarea adversarilor formează dovadă clară că românii ardeleni, decretând pasivitatea față de parlamentul dela Pesta, au ales calea *nimerită* în lupta politică a nației lor. Să ascultăm — își zic ei — ecoul dela Pesta, ca să ne dăm seamă dacă e bine, sau nu, ceea ce plănuim: când adversarii noștri d'acolo se declară nemulțamiți, este semnul că lucrăm bine pentru neam.

Dar lupta între pasiviști și activiști se continuă.

În urma invitării făcute de clubul membrilor români ai reprezentanței municipale din *Sibiu*, se ține în acest oraș, la 20 și 21 Iulie 1878, o conferință a partidului național român, de față fiind mai mulți membri alegători ardeleni. Scopul întrunirii: a hotărâ atitudinea de urmat în fața alegerilor dietale apropiate.

Conferința își alege: președinte pe arhimandritul *Nicolae Popea*, președintele clubului membrilor români ai reprezentanței municipiului *Sibiu*, vicepreședinte pe *Anania Trâmbițaș*, notari pe *Ios. Hodoș* și *A. P. Alexi*.

Cu o majoritate de 36 contra 25 voturi s'a hotărât susținerea rezistenței *pasive* față cu alegerile viitoare dietale. S'a ales un comitet central electoral care va întreține legătura cu comitetele cluburilor române electorale din țară. Din comitet făceau parte: *Popea, Bariș, Hodoș, Z. Boiu, D. Comșa, E. Brote și V. Roman.*

Motivele pasivității erau: lipsa patriei autonome; participarea, în legislația Ungariei, ar însemna aprobarea desființării autonomiei transilvane; încercarea românilor ardeleni d'a se lupta în dieta dela Pesta n'a obținut, în urma șovinismului unguresc, rezultatele dorite. Deputații români, aleși în Ungaria și rămași în dietă, d'asemenea n'au izbutit să îmblânzească pe cei porniți împotriva Transilvaniei, care n'a dobândit *nimic* prin unirea cu Ungaria, — cum declară și deputații ardeleni maghiari, — nici pe teren național, nici economic, nici chiar școlar.

Activiștii răspund, că pasiviștii se adresează mai mult sentimentului, decât judecății politice. Pasivitatea politică, inaugurată cu zece ani înainte, la 1868, a produs — după activiști — rezultate dezastruoase pentru români: maghiarii ne prezintă nu ca adversari ai guvernului, ci ca dușmani ai statului, justificând măsurile asupritoare luate împotriva noastră; cu toată pasivitatea adoptată, poporul a luat parte la alegeri în favoarea candidaților neromâni. Ungurii și cehii, cu pasivitatea lor politică, se găseau în alte împrejurări: au, în țara lor, puterea în

mână, dispun de o aristocrație puternică și de numeroasă burghezime, au legături cu cercurile înalte din țară și străinătate, — toate acestea noi nu le avem.

Pentru principiul opoziției pasive vorbește *Ios. Hodoș*, zicând că legi, ce nu sânt încă nimicite, garantează autonomia Transilvaniei; aceste legi dau posibilitatea unei desvoltări mai bune a românilor; de aceea vorbitorul nu poate recomanda ca românii să meargă într'o legislațiune, care le ia patria, legea și biserica.

Pasivitatea era apărută de *G. Bariș*, raportorul majorității, și de alți fruntași ardeleni, precum și de telegrama trimisă conferinței din partea lui *Axentie Severu* dela Alba-Iulia.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Activitatea, susținută de Arhimandritul *Popea*, redactorul *Nicolae Cristea*, avocatul brașovean *Străvoiu*, obține respectabilă minoritate de voturi: 25, față de 36.

Curentul pasivist dela Sibiu își face totuș drumul la *Arad*, unde în 23 Iulie 1878, conferința românilor din acel comitat, se declară, cu unanimitate de voturi, în numele partidului român național din comitatul Aradului, și sub angajament de solidaritate (ca și la Sibiu), pentru pasivitatea absolută în fața alegerilor de deputați, la sesiunea dietală cea mai apropiată, abținându-se dela orice candidare și participare la actul de alegere.

Românii ardeleni persistă în pasivitate; cei

din Ungaria însă „nu se rețin dela folosirea drepturilor politice” și trimit deputați la Pesta — cel puțin din unele părți ale țării.

Unul dintre aceștia, *P. Cosma*, în ședința Camerei dela 25 Noemvrie 1878, spune: Camera ungară este aleasă pe baza *duor* legi electorale cu senz diferit (pentru a paraliza acțiunea românilor ardeleni); cutez să afirm, că dacă și pentru Transilvania s'ar aduce o lege electorală dreaptă, dacă s'ar introduce măcar cea din Ungaria, românii transilvăneni nu s'ar mai re- trage dela alegeri.

Vorbitorii români continuă să învinovățească pe Tisza Kálmán, șeful guvernului, care a izbutit să înlătore pe români de pe terenele vieții politice; ear alții, între cari și deputatul Brașovului, *N. Străvoiu*, unul dintre fruntașii activiști, se înscriu în clubul partidului liberal guvernamental al aceluiaș Tisza...

— Dacă luptele politice, lungi și eroice, ale deputaților noștri, în încănta parlamentului pestan, n'au izbutit să răstoarne omnipotența guvernamentală, — ele îș aveau importanță netăgăduită întâi prin faptul că au susținut, în cursul vremii, moralul alegătorilor români și au sporit și întărit rezistența neamului subjugat; ear în rândul al doilea, dincolo de hotare, au slujit ca propagandă de nerăsturnat în favoarea cauzei naționale românești.

11. La Sibiu...

Toate experimentările, aplicate Zarandului, din partea guvernului neromân, în scop de-a înfrânge o dârzenie dacică, au dat faliment, — un faliment, care — după a guvernului părere, — trebuie neapărat corectat, și anume prin *noua arondare* de comitate.

Așa s'a și urmat: Zarandul, în 1876, este suprimat și teritoriul lui se atașează la ținuturi cu majorități de intelectuali neromâni.

Primul vicecomite dela Baiadecriș, după serviciu neîntrerupt de 15 ani, este pus în disponibilitate, împreună cu tovarășii săi de muncă, de suferință și de nădejde.

Atunci, în August 1876, la invitarea stăruitoare a prietenilor de principii ca Ilie Măcelariu, N. Popea, V. Roman, G. Bariț, N. Cristea, — fostul deputat și vicecomite s'a mutat *la Sibiu*, unde în 17/29 April 1876 primise sarcina de asesor ordinar în senatul școlar al Consistorului Arhidiecezei transilvane, ear mai târziu și postul de al doilea secretar al Asociațiunii transilvane culturale, alături de G. Bariț, întâiul secretar.

— Școalele confesionale nemaghiare erau, de multă vreme, obiectul predilect de atac al minișterelor de culte și instrucțiune publică. În această pornire, de sus, se întocmește la Budapesta proiectul de lege, cu privire la *maghiarizarea învățământului primar*. Biserica ortodoxă

din Ungaria, Ardeal și Bănat se ridică energic și resolută în fața pericolului din proiectul amenințător.

„Corpul episcopesc și deputațiunea consistenților eclesiastice ale bisericii gr. or. române din Ungaria și Transilvania“, sub conducerea mitropolitului *Miron Romanul* dela Sibiu, se prezintă la tronul împăratului și regelui Francisc Iosif și-i predă petiția cu rugarea, „ca, în interesul culturii publice și a liniștei interne a popoarelor“ din patrie, să nu acorde aprobarea prealabilă proiectului de lege, al reformei învățământului.

Petiția episcopală poartă data: Viena 12 Februar 1879.

Presă, dușmană nouă, se năpustește imediat asupra „împertinenței“ valahe d'a merge, cu astfel de plânsoare, *la tron*. Incolo însă, gazetele acelea ungurești aveau dreptate când proceau, că la Curte are astăzi mai multă valoare cuvântul lui Tisza Kálmán, decât al Episcopatului român.

Și, poate tocmai de aceea, membrii deputației naționale, întorși acasă, sânt întâmpinați de români cu toată însuflețirea. In Sibiu, mitropolitul este salutat, la sosirea trenului în gară, în 18 Februar n. 1879, apoi în aceeași zi la reședință, unde îl bineventează *G. Bariț*, ear seara, când un mare conduct cu torțe, purtate de români și de sași, se postează în fața reședinței arhiepiscopicești, vorbește *Iosif Hodoș*, la sfârșitul cuvântării zicând:

„Ori care ar fi rezultatul misiunii din care vă reîntoarceți, noi vom zice și zicem :

„Aici sântem, aici stăm! Fi-va el favorabil pentru noi, pentru națiunea, biserica și patria noastră? Se poate, — vom răspunde, — cu grația bunătății și iubirii de dreptate a monarhului nostru.

„Nu va fi el favorabil? Nu vom perde speranța. Aici sântem, aici stăm, ca stâncă eternă a unui popor, pus aici de Dumnezeu

„Vom merge pe calea civilizațiunii, vom cultivă limba noastră; vom propaga cultul religios, vom ținea sus și tare la patria și pământul nostru; ne vom pune pe lucru, ca elementul român să prindă rădăcină în toate ramurile de viață publică, socială, arte, industrie, comerț; să prindă rădăcină care să nu o poată sguduî nici vijeliile timpului și nici eternitatea veacurilor. Astfel vom da împăratului cele ce sânt ale împăratului, lui Dumnezeu cele ce sânt ale lui Dumnezeu, și nouă cele ce sânt ale noastre“ ...

Mitropolitul Miron, mulțămînd din fereastra reședinței, pentru onoarea și sprijinirea morală ce-i aduce clerul și poporul, recomandă „să fim cu precumpănire matură și cu toată posibilă moderațiune“ în toți pașii noștri.

Mișcarea episcopatului ortodox, — pe lângă tot sfatul de precumpănire și moderațiune în manifestarea sentimentelor, — era cât se poate de iritantă pentru guvern.

Tensiunea, exercitată de sus asupra bisericii,

izbutește la episcopatul *greco-catolic rutean*, care nu întârzie să înainteze o petiție, unde spune că însuși *poporul (?) rutean* dorește introducerea limbii maghiare în școlile sale confesionale primare.

Mitropolitul *greco-catolic român* dela Blaj, *Vancea*, cu episcopul *Mihali* dela Lugoj, în audiență particulară dela 10 Februar 1879, înaintază monarhului, cu data dela Viena, 9 Februar 1879, o „reprezentățione” în cauza maghiarizării școlilor. Sibiuul aprobă.

Episcopii *romano-catolici* cer impunerea, prin lege, a limbii maghiare în școlile lor, — ca demonstrație împotriva episcopilor români și consolare pentru Tisza și Trefort...

— Timp de patru ani, din 1876 până la 1880, ca „referent școlar” în consistorul arhidiecezan Ios. Hodoș, cu retribuție „după buget”, are prilej să întocmească rapoarte cătră sinoade, cu datele statistice școlare, cerute de superiori. Această muncă istovitoare administrativă eră an, de an, sporită cu însărcinări nouă, impuse de adunările (sinoadele) ce se întruneau la Sibiu în Dumineca Tomii. Așa zisele „afaceri curente” ale senatului școlar din consistor, pe lângă toate rapoartele scurte și precise ale referentului, erau atât de voluminoase, încât unele probleme însemnate trebuiau amânate, în lipsa de mijloace materiale pentru a angaja personalul trebuitor de funcționari. Totuși, unii deputați sinodali își țineau de „datorie” să însire „scăderile” de

care pătimește raportul înaintat de senatul școlar al consistorului sîbian.

Criticele, rostite în ședințele interminabile ale sinodului erau, în acest caz, lipsite de adîncirea problemelor și de cercetarea împrejurărilor, psihice și materiale, în care avea să lucreze cel atacat. Astfel se creiă o atmosferă de amărăciune în sufletul referentului care se simțea atins, de ai săi, pe nedrept. Cu toate acestea, cel nedreptățit, — care trăise câțiva ani în Italia marelui poet epic *Virgiliu* și era îndrăgostit în versurile *Eneidei*, recitându-le la ocazii, — își zicea uneori: „*Forsitan et haec olim meminisse juvabit*”, (*Eneida* I. 203): Poate cândva și aceste amintiri își vor avea atracțiunea...

În curînd, în ziua de Vineri, 10 Decembrie 1880, trece la cele veșnice.

12. Publicații, note, manuscrise

I. În anul 1871 a dat publicității scrierea: „*Românii și Constituțiunile Transilvaniei*”, Pesta, MDCCCLXXI, Tip. Horniánsky. — Pg. 110. — Dedicată, în 11/23 Februar 1871: „*Luptătorilor pentru drepturile națiunii și bisericii române, pentru autonomia și independența Transilvaniei pentru limba și patria română*”.

Cartea este o „scurtă descriere a lungilor suferințe politice, bisericești și naționale ale românilor”. A apărut întâi în „*Federațiunea*”, al cărei

redactor interimar era pe atunci, și unde s'a continuat și după ieșirea sa dela redacțiune. Din „Federațiunea“ s'a reprodus în ediție de volum.*)

În partea primă se descrie starea de robie politică a românilor transilvăneni; partea a doua stăruiește asupra dreptului public al Transilvaniei; în conclusiune se arată, în linii mari, ce ar fi de făcut astăzi (în 1870).

Ca *martor ocular*, autorul face o icoană vie a ședinței desfășurate în dieta dela Cluj, din 24 Mai 1848, ținută în „reduta“ celebră a orașului.

Cum se prezintă atunci Clujul și „reduta“ lui?

„*Stradele Clujului*, — scrie autorul, — erau *cutreerate de bande strigătoare: uniune sau moarte!* („*Unió vagy halál!*“) *Inaintea redutului și pe sub ferestrele salei, unde se țineau ședințele, asemenea mulțime și strigăte; poarta, pe sub poartă, pe treptele ce duceau la sală, și sala chiar îndesată, gema de sbierători „uniune sau moarte“; pretutindenii stindarde cu asemenea inscripții.*

„*Când în sală, un deputat a cetit rescriptul regesc, la cetirea punctului al treilea despre „uniune“, mulțimea, auditorul care trebuie să*

*) Subiect analog cu al cărții „Români și Constituțiunile Transilvaniei“ este tratat și în cartea din anul 1861 a lui Al. Papiu Ilarianu „Independența Transilvaniei“, tradusă în limbi străine, precum și în lucrarea lui G. Bariț „Autonomia Transilvaniei“, apărută în Gazeta din Brașov în 1861, și în „Românul“ din București în 1868.

asculte „in silentio“, a erupt în strigăte „uniune sau...” și acest refren trecea, prin ușile și ferestrele deschise ale salei, la mulțimea de pe strade... Când deputații sași cerură ca rescriptul să se dezbată întâi în secțiuni, după uzul legal de până acum, ca așa să poată studia chestiunea, și să se poată vorbi în cunoștință de cauză, — mulțimea urlă: uniune! Și când un deputat, de naștere român, a propus inarticularea națiunii române, — mulțimea sbiera: uniune! Și când deputații săcui cereau ca, înainte de pertratarea uniunii, să se delibereze asupra gravaminelor săcuilor, — massa auditorilor totdeauna și de atâtea ori sbieră: uniune! În urmă, când un alt deputat strigă să se enunțe „uniunea necondiționată” și numai decât, — și când altul vorbi cu înverșunare și înfruntare la adresa sașilor și românilor, mulțimea repeta refrenul său fatal: — Și atunci, în aceste împrejurări, s'a decis „uniunea”, — mulțimea, fâlfâind steagurile, fluturând pălăriile, bătând în palmi, și zuruind săbiile, a strigat ca din trăznet: „Uniune, uniune sau moarte!”

„În acest moment, turburător și amenințător, un deputat maghiar... a sărit la fereastra salei ce ținea la stradă, și de acolo a strigat la mulțimea undulantă pe strade: „Uniunea s'a făcut!” Și mulțimea, în sală, și afară, pe trepte, pe sub poartă, pe strade, de nou a erupt în refrenul fără încetare de „uniune, uniune...” Sgomotul era la culme, nu se mai știu care sânt deputații, care este auditoriul, unde începe și unde se termină

recintul (incinta), între care „nemo, nisi membra dietae admitantur”? Era un caos... și țipete continue. Mulțimea de pe strade striga să vadă pe deputatul sas Schmidt și pe episcopul român (dela Blaj) Lemeny; și-i luară din sală, și-i duseră în spate la poarta redutului înaintea tumultului sbierător, și le puseră în mână stindard maghiar cu inscripțiunea: „Unió vagy halál!”, și bieții bătrâni, cu moartea asupra capului lor, au trebuit să vorbească la turba (massa) furibundă după placul ei. Deputații toți, staturile și ordurile („statusok és rendek”) au părăsit sala, mulțimea după ei, cu stindardele luate din sală, și ședința s'a ridicat.

„Și uniunea astfel s'a făcut...” (Pag. 76—78).

II. Ios. Hodoș a colaborat: la „Revista Carpaților”, redactată de G. Sion, în 1861, când a publicat articolul politic „Răsunet din Munții Apuseni ai Transilvanei”, semnat „Gemenul”, la „Foaia pentru minte, inimă și literatură” a scris fragmente din: *Principiile dreptului naturii și istoria dreptului roman*, și la alte publicații periodice românești, ca *Federațiunea, Concordia* ș. a., semnate cu numele propriu sau cu pseudonimul „Gemenul” sau „Castore gemenul”.

Mai târziu, ca membru al „Societății academice” din București și din încredințarea ei, a tradus operele lui D. Cantemir: *Istoria imperiului otoman*, și *Descrierea Moldovei*, — traduceri apărute sub înrâurirea curentului de latinizare a limbii. —

III. In *manuscris* a lăsat un început de „*Istoria anilor 1848—49, dela 15 Mai înainte*”. Cuprinde, pe 16 pagini în folio, următoarele cinci capitole :

1. Raportul guvernului și al Cancelăriei aulice către monarh despre adunarea dela 15 Mai 1848;

2. Proclamațiunea episcopului Lemeny, din 21/9 Mai 1848. Nr. 827;

3. Ungurii, dieta și jurnalele din Cluj;

4. Deputația națională română trimisă la dieta din Cluj;

5. Deputația română trimisă la împăratul. — Această deputație, — dacă n'a avut efectul dorit, — a deșteptat totuși „atențiunea” străinilor asupra națiunii române, pe care n'o cunoșteau până atunci, ear națiunea însași a căpătat curaj de a merge pe calea pe care pornise“... — scrie autorul.

Din *primul* capitol, al manuscrisului, câteva linii :

Dupăce comisarii guvernului Szabó Lajos și bar. Bánfy Miklós au raportat despre *adunarea din Blaj dela 15 Mai 1848*, guvernul transilvan, care după legile țării sta numai din unguri, săcuși și sași, nu vedeà alta în toate concluzele adunării naționale, decât răsturnarea sistemului aristocratic... prin ridicarea românilor la națiune egală celorlalte. Fără a întârzià, a trimis, în 19 Mai 1848, prin cancelăria aulică, împăratului un raport, în care se străduiește : a pre-

zentă ilegală adunarea din 15 Mai, a nimică concluzele națiunii române, a negri caracterul român, a împiedecă mergerea deputațiunii naționale la împăratul.

Guvernul face *două* rapoarte, unul în 19, altul în 21 Mai 1848.

Scrise *latinește*, cuprind, pe scurt, următoarele :

În raportul din 19 Mai guvernul spune pe larg; cum s'a ținut adunarea de popor dela Dumineca Tomii în contra opririi lui; cum această adunare, — oastea militară trimisă acolo fiind disproporționată cu numărul poporului adunat, — nu s'a putut împrăștiă cu puterea, până nu s'a desfăcut dela sine; cum s'a îngăduit episcopilor de ambe riturile a țineă adunare la 15 Mai *cu protopopii și „inteligentiorii“* națiunii spre a se consultă despre petițiile ce ar avea să dea la dieta viitoare; cum prin ordinul din 5 Mai 1848, Nr. 5897 s'au reprobă episcopii cari au nesocotit hotărârile guvernului, ținând adunarea *uniții cu neuniții la un loc*; cum s'a cerut să se trimită în jurul Blajului o trupă mai numeroasă și două tunuri, având comandantul ei să stea în înțelegere cu b. Nic. Bánfy, comitele suprem, în calitate de comisar; cum guvernul a aflat că unii români, împrejurul Blajului, îndeamnă oamenii să nu facă robotele și să vină în număr mare la adunare; cum episcopii au fost însărcinați ca, în caz de disordine, să dissolve adunarea; cum la cererea baronului Bánfy, care nu cuteză să vie singur la Blaj, i s'a trimis

consilierul Szabó Lajos, ca al doilea comisar.

Guvernul, după ce supune împăratului și raportul comisarilor despre adunarea din 15 Mai, își manifestă întreaga nemulțămire pentru adunarea care a trecut peste obiectele permise a se lua în consultare.

Și mai aspru este raportul guvernului către tron, când își face reflexiunile la „protocolul” (procesul verbal) încheiat în adunarea națională.

Guvernul transilvan zice :

a. Întrunirea aceasta, se cheamă, cum se vede din procesul verbal, *Convent național*, deși în conformitate cu ordinul guvernului din 17 April 1848 Nr. 5245, trimis ambilor episcopi (Lemeny și Șaguna) nici decum nu li s'a conces adunare națională, ci expres numai aceea li s'a permis ca — *scopo ineundae, ratione petitionum per incolas Principatus Transylvaniae valachicae nationis ad proxime celebranda generalia regni comitia exhibendarum, consultationis*, — pe 15 Mai a. c. să-și cheme protopopii săi și câțiva cărturari („intelegenți”) ai națiunii române, și cu *aceștia* să delibereze; de unde se vede, zice guvernul, că această întrunire nici decum nu se poate considera și numi *națională*, fiindcă a da voie la ținerea de întrunire națională chiar și națiunilor recepte ale patriei — *praeter Comitia regni* — trece peste atribuția guvernului.

b. Episcopii nu s'au acomodat dispozițiilor ordinului primit, și numai modalitățile lor, cele greșite, de convocare, se poate atribui *quod tam*

ingens turba ad confluum istum comparuerit.

c. In contra ordinului dat de guvern, adunarea nu s'a ținut în biserică, ci sub cerul liber.

d. Intrunirea a deliberat nu numai asupra obiectului statorit, ci și asupra altora.

e. Jurământul, depus de adunare, nu era necesar la obiectul admis de guvern pentru consultare; depunerea jurământului, spune guvernul, *pro temeraria solum extravagantia reputanda est.*

f. Obiectul arestării și deținerii lui *Mikeș* nu aparține întrunirii amintite, — afirmă preainduratul guvern!

Conform punctului ultim din ședința a doua, spune guvernul către împărat — se trimit *trei* rânduri de comisiuni, una din 30 membri care se ducă petiția *la monarh*, alta *la dieta din Cluj*, a treia, numită *permanentă* — Comitetul din Sibiu — care să primească rezoluțiile dela majestate și din dietă — și care, pentru publicarea acestora, să convoace *adunare generală națională*.

Guvernul face, relativ la aceste deputații, următoarele reflexiuni către împărat:

a. Pentru astfel de deputațiuni se cere, în prealabil, prea înalta aprobare.

b. Petiția, către dietă, o poate prezenta, și singur episcopul Făgărașului, care și alt fel are loc în dietă.

c. Deputația permanentă — Comitetul din Sibiu — este de prisos, fiindcă rezoluțiile ce ar ieși (și dacă n'ar ieși?), se pot publica și prin

episcopi, ear convocarea unei adunări — române — peste tot nu se admite.

Toate reflexiunile de mai sus se trimit și episcopilor.

Cele două rapoarte ale guvernului, despre care s'a vorbit mai sus, erau subscrise de: guvernatorul conte Iosif *Teleky*, și 13 consilieri, anume: bar. *Kemény*, președintele dietei — *Statum praeses*; contele *Lazar*, bar. *Brukenthal*, *Lészai*, *Sala* referent, *Csereti*, contele *Degenfeld*, *Földvári*, bar. *Bornemisza*, *Szabó*, *Kozma**), *Szegedi*, *Gebbel*, — toți unguri, săcui și sași — a proportione trium nationum et quatuor religionum receptarum.

În legătură cu pomenitele rapoarte, guvernatorul mai trimite monarhului o scrisoare prezidială cu data 23 Mai 1848 Nr. 3029, în care declară că a socotit să sublinieze și împrejurară că, după informațiunile vrednice de încredere ce a primit, în deputațiunea către Majestatea Sa sânt delegați și doi înși, unul *T. Laurianu*, și altul *Vasile Maioreșan*, — Ion Maioreșcu — cari deși sânt ardeleni de origine, dar sânt aplicați în Principatul Valahiei ca *praepositi scholarum*. Pe lângă învinuirile, înșirate în rapoarte și repetate de guvernator, se scoate la iveală că adunarea dela 15 Mai a ridicat „*cincisindarde*“ — (erau cevaș mai multe, observă *Hodoș*), — cu care a mers mulțimea la locul

*) Fost fișpan al Zarandului și autor al monografiei citate.

menit pentru adunare, și dintre care „numai unul împărătesc” (lingușitorul guvernator mînte, scrie acelaș observator), ear celelalte „străine” — adecă, vrea să zică, ale principatului Munteniei și ale — Rusiei!

În acelaș timp: și dacoromâni, și moscoviți, toți cei întruniți la Blaj. —

Cancelăria transilvană de curte a înaintat, cu data de 2 Iunie 1848 Nr. 3340, cele două rapoarte cătră împărat, cu reflexiuni de acelaș fel ca și ale guvernului. Președintele Cancelăriei era consilierul de curte bar. Apor, membri Szentgyörgyi, Conradsheim, Eszterházy, Czak referent, și consilierul gov. Szacsvai.

— *Așa se oglindește, — în acte oficiale, înaintate împăratului și episcopilor noștri, de conducătorii feudali ai Ardealului, — istorica adunare din Câmpul Libertății dela 3/15 Mai 1848...* (Manuscrisul datează din primii ani după revoluție).

— Din capitolul al *patrulea*: Deputațiunea română trimisă la dieta din Cluj, reproducem următoarele:

„Deputații naționali, trimiși cu protestul națiunii la dietă, ajunseră acolo la timp. Președintele deputațiunii eră episcopul Lemeny. Acesta, adunându-se deputații la el, se declară astfel:

„Acum nu sînt între miile de oameni proști, acum sînt slobod, poci vorbî ce simțesc. Comitetul din Sibiu nu e vrednic să-mi șteargă obielele (?)...

„Episcopul putea să apere cauza națională,

dar n'a voit; așa, se desconcertase cea mai mare parte din deputațiune. Totuș deputațiunea a fost în corpore la guvernator și la președintele dietei; dar aceștia nu avură decât vorbe de înfruntare pentru deputațiune, zicându-i că tot ce doresc români, au dobândit prin Uniune. Petițiunea, sau mai bine protestul, se prezentă dietei. Dar Papfalvi, vicarul, care acum este canonic, și care eră și deputat național dela Blaj, și deputat unguresc în dietă, vorbi *contra* adunării naționale din Blaj, declarându-o de nelegală, și afirmând că aceea ar fi fost adunare numai de oameni proști, și că acolo ar fi fost steaguri străine, muscălești...*)

„Intr'aceea dieta declară în ruptul capului și cu vehemență neauzită Uniunea cu țara ungu-rească. Pe Schmidt, sasul, îl duc unгурii pe umeri din sala dietei să vorbească la gloata furioasă... asemenea și pe episcopul Lemeny;

*) Const. Papfalvi e născut la 1804 în Popfalău (ung. Papfalva) în părțile Clujului. Numele familiar i-a fost Păpuclu; profesorii din Cluj, unde a urmat școala, i l-au schimbat în Papfalvi. A terminat teologia în Blaj, aici a funcționat ca profesor. În 1833 e ajutor de vicar în Hațeg, apoi vicar până în 1851, când a fost ales canonic la Blaj. A răposat aici în 1892 la vârsta de 88 de ani. A întemeiat o fundație, care în a. 1902 trecea peste 40 mii coroane. Aderent al episcopului Leményi, a dispus ca osemintele acestuia să se aducă dela Viena la Blaj, pe socoteala fundației sale, ceea ce s'a și făcut în 1901. Papfalvi a luat parte la mișcările din 1848—49, la dietele din Pesta și Dobrițin și, în 1867, la dieta de încoronare în Pesta. — Enciclopedia Română, Sibiu, 1902, pag. 522.

și amândoi au vorbit pentru uniune. Eram chiar acolo și io, sub poartă, și am auzit cu urechile mele cum acest episcop... s'a declarat, *în numele națiunii*, pentru uniune... Mult bine putea să facă acest episcop călcător de jurământ și de mandat, dar mult rău a făcut...

„Dieta din Cluj a răspuns, la protestul națiunii române, cu decretarea uniunii... Intr'alt loc vom trată despre aceasta mai pe larg”.

— Presa, dela *Clujul* de atunci, trebuie, firește, să aprecieze, în felul ei, adunarea românească dela Blaj.

Manuscrisul se ocupă, în capitolul *al treilea*, cu aceste aprecieri, și spune:

Ziarul *Ellenör* s'ar mulțămî să spânzure câțiva „buităgătăi” (agitatori) români; *Erdélyi Hiradó* amenință cu 80.000 de săcui — dacă i-ar fi putut lua din lună; tot *E. H.*, în 23 Mai 1848, descrie adunarea națională din Blaj, așa cum numai dela dușman se poate aștepta, — (înfierând bărbați ca) Bărnuț, Laurianu, Bariț și alții. Cu miliția (oștirea), — care a fost la Blaj, și care, salutată fiind de popor, ea își cunoscuse datorință a-l resalută, — încă nu se putură împacă maghiarii... Pe nici un ungar nu puteai să-l convingi ca stindardele (dela 3/15 Mai 1848) n'au fost muscălești. ci românești. Se supărara foarte și pe *Vasile Nopcea*, (din Hunedoara, cunoscut aristocrat), care a fost la adu-

nare,... pentrucă s'a făcut (prin prezența sa la Blaj), din renegat, earăș român...

(Numeroase alte preocupări, de natură politică și de administrație, n'au dat autorului acestui manuscris, răgazul trebuitor, ca să-și revadă și să-și întregească lucrarea despre o istorie începută, pentru care adunase, împreună cu vărul său Al. Papiu Ilarianu, un bogat material documentar).

IV. Notițe marginale și sublinieri însoțesc cuvintele din *Dicționarul italian al dialectului venețian*, de Contarini, din 1844: „Dizionario tasca-bile delle voci e frasi particolari del dialetto veneziano, colla corrispondente espressione italiana, compilato da *Pietro Contarini*, Venezia, Co'tipi di G. Passeri Bragadin. MDCCCXLIV.

Cărticica e cumpărată pe timpul când era student în Italia, și când, alături de Bărnăț și de Papiu, Hodoș se preocupă și de probleme lingvistice.

Câteva cuvinte venețiene, asemănătoare cu ale noastre românești, — sânt și următoarele: „*Aida!*” (Aida! Vino încoace!); *amunano* (amun anul); „*ara*, spazio di terra ove si batte il grano” (arie); „*balzan*, cavallo di qualche colore e che ha i piedi bianchi”, (bălțat); „*calandron*, uomo lungo e grosso”, (călindroi); „*camisa*” (cămașă); „*carampia*, brutta vecchia” (harancă); „*cernir*” (a cerne grâul); „*chico*” (un chic, un pic); „*chizza*” (cățea); „*descuser* (descoase); „*de-*

sligar" (deslegà); „*destropar* (destupà); „*imbonir*“; (îmbunà); „*ingalbana*, acceso d'ira nel volto" (îngălbenit); „*Luni*" (Luni); „*Marti*" (Marți); *Miercori*; „*orbo*, cieco" (orb); „*palosso*, specie di spada corta e largă", (paloș); „*ponga*" (pungă); „*rumegar*, ruminare" (rumegà); „*saco senza fondi*, uno che mangia e mai si vede sazio", (sac fără fund); „*spigo*" (spic); „*sporcar*" (spurcà); „*strucar*" (stricà); „*tariza*" (tărițe); „*Venera*" (Vineri); „*vera*, anello" (verigă); „*versa*" (varză); „*Zorzi*" (George, pl. Georzi) ș. a. —

V. Alt manuscris: In limba maghiară: „*Rövid rajza a Zaránd megyei forradalmi eseményeknek*“, — (Scurtă descriere a evenimentelor revoluționare din comitatul Zarand) — 16 pagini în folio, restul lipsește, împreună cu numele autorului acestor note despre cele petrecute în Zarand la 1848—49. Pare a fi scris în anul 1852.

Reținem, în traducere, pasagiile ce urmează:

La începutul lui Mai 1848, când cu serbarea anexării Zarandului la Ungaria conform legii dela 1848, s'a prezentat (în Baiadecriș) Böthy Ödön, fișpanul Bihorului, vestind, atât eliberarea poporului iobag, în numele frățietății și egalității, cât și drepturile sale, încă de pe atunci restălmăcite de înșiși foștii iobagi. Fișpanul ne recomandă să purtăm culorile naționale (ungurești) și să formăm o gardă națională. Elementul maghiar, — stătător din abea 500 de persoane față de 50.000 de români (oláh ajkù), — cu excepția unor tineri lipsiți de avere, a fost dela început,

cuprins de îngrijorare, presimțind că în acest comitat, în vechiul cuib al revoluției românești (totdeauna e folosit cuvântul *oláh*), guvernul ungar nu va putea apăra elementul unguresc împotriva violențelor poporului încult eliberat. De aceea, indivizii nemeși, mai maturi și cu temperamentul mai domolit, nu se împăcau nici cu formarea gărzii naționale, văzând că românii consideră alcătuirea ei, drept un fapt îndreptat în contra lor, și așa nici nu se grăbeau să facă parte din asemenea gardă.

În curând, semintele reacționare dela adunarea românească dela Blaj sânt sămănate și în Zarand prin nelipsiții apostoli; — ear Avram Iancu și delegatul Comitetului (național) român, agitând locuitorii din munții Albei împotriva unor proprietari și a fiscului, au cerut, în acest scop, și sprijinul poporului român zărăndean. Din motivele arătate, dîregătorii comitatului Zarand, pentru a păstra oarecare ordine, au hotărât să înființeze gardă națională în Hălmaș, Brad, și Baiadecriș, — o gardă ce n'avea decât 60 pe persoane. Mai erau în Hălmaș și în Brad două companii din regimentul Bianki, — acestora se datorește împrejurarea că turburările n'au izbucnit mai curând... În 9 Octomvrie 1848 cele două companii au fost retrase din Zarand, ear puținii nemeși au rămas tot mai îngrijorați...

În ziua de 21 Octomvrie 1848, în satul numit *Ormindea*, sunau în dungă clopotele turnurilor

românești; doi călăreți români din sat alergând strigau: „feriți, că vine dușmanul”; ținutul așa zis al Băiței se cutremură și, îngrozit, întreabă: unde e, sau dincotro vine dușmanul? Nimeni nu e în stare să spună o știre sigură. Zvonul străbate până la Baiadecriș, la sediul comitatului. Acolo vorbesc în taină câțiva preoți români și spun că în 23 (Oct.) va sosi Iancu dela Câmpeni pentru a face restaurarea de funcționari ai comitatului. Altul șoptește unui nemeș: „Se apropie primejdia, fugi!” Năpădită, nu fără motiv, de groază, nobilimea comitatului aleargă în 22 Octomvrie la Baiadecriș, să se sfătuiască, ce este de făcut, — în cotro să fugă? S'a hotărât ca, cei ce pot pleca luând cu sine lucrurile mai de preț, să se retragă spre Arad sau Oradea.

În 23 Octomvrie, partea mai înstărită a nobilimii a și pornit în 22 de trăsurii. Dar, în jos de Hălmaș, nemeșii sânt deținuți de câteva sute de români înarmați și, după ce li se iau armele, sânt îndrumați să se înapoieze fiecare în satul lui.

În aceeași zi (23 Oct. 1848) se citește pretutindeni o proclamație de-a lui Iancu. Proclamația poruncește, sub pedeapsă cu moarte, ca tot omul, care poate purta armă, să fie prezent, în 24 Octomvrie, la Crișcior, aducând cu sine lănci, puști, și furci de fier. În proclamație se pot citi următoarele: **Sze potopim Dusmanyi nostri**, (cuvintele românești sânt date și pe ungurește), — expresiunea eră de ajuns, pentru poporul

sălbatic (!) ca să ucidă, fără deosebire, pe ori care ungar. S'au și prezentat la Crișcior cam 7—8 mii de lănceri români, sub conducătorii, din părțile Abrudului, Teleki, Kendi și Nemeș (Nobili).

(Autorul maghiar continuă cu povestirea lugubră a pustiirilor și vărsărilor de sânge, săvârșite de lănceri în Crișcior, Brad și Baiadecriș).

Nemeșii refugiați la Oradea au dat de știre nenorocirea din Zarand; atunci, în 5 Noemvrie, maiorul Gál László, cu 650 infanterie, și cam 100 dela cavalerie, a înaintat în comitat... Pe șesul dela Târnava, față cu Vața de jos, s'a dat lupta între tabera română și oastea lui Gál (care, ca trupă regulată militară, a ieșit biruitoare asupra lăncerilor).

După mărturisirea românilor, numărul celor morți, din partea lor, este 820; după socoteala ungarilor, numărul românilor căzuți la Târnava este 1008... Kendi și Nobili (tribunii români), făcuți prizonieri, au fost executați prin spânzurătoare.

Intr'o a doua încăerare Landsturm-ul (gloatele române), mai lăsând pe câmpul de luptă 200 de morți, s'a împrăștiat. După această comandantul oștirii maghiare... care, în cele două bătălii a pierdut 23 (?) persoane, s'a retras către Oradea. Imediat românii au arestat 8 nemeși unguri și i-au silit ca, unul pe altul (?), să se spânzure

pe rând *) . . . între aceștia a fost . . . și avocatul român (oláh ajku ügyvéd) Ung (Oncu ?) Miklós ș. a. (Cam ciudată spânzurare !)

Prefectul român (de legiune) Buteanu luând cârma comitatului și organizarea Landsturmului, doreà să înfrâne poporul, și s'a năzuit să împiedece devastarea pădurilor.

În ultimele zile din Februar (1849) oștirea maghiară, condusă de maiorul Csutak, a intrat din nou în Zarand și a respins din comitat pe căpitanul Cernoiovici, — care comandă 600 de grăniceri bănățeni, — și pe Buteanu; — cel dintâi s'a retras la Alba-Iulia (Károly Fejérvárba), celalalt la Câmpeni în munți.

Csutak a lenevit („tétlenül hevert“) în Zarand, în loc ca, după ocuparea Sibiului, să pornească înainte cu trupa sa de 2700 oameni, câți avea în ținuturile minelor și între dealuri, și în loc de a porunci ca românii să fie spânzurați, în loc de a ridică din nevinovata localitate minieră Băița 1.500 de galbeni, și în loc de a despoia — ca și colegul său la fel Hatvani — pe minieri de avutul lor ascuns în adăpostul minelor, — ar fi povățuit poporul român spre pace, tratându-l cu blândețe, Iancu și soții săi conducători ar fi depus armele și s'ar fi cruțat marea vărsare de sânge nevinovat . . .

La începutul lui Mai 1849 Kossuth doreà să facă pace cu românii din Munți, — ținuturile cealalte ale țării fiind cucerite. A trimis, în

*) „kényszerítették hogy egyik a másikat rendre akasszák fel“.

acest scop, pe deputatul Dragoș, care sosind în Abrud, a încheiat aici pacea (?). Aflând știrea aceasta, maiorul Hatvani, comandantul unei oștiri maghiare de 1400 ostași cu garnizoană în Zarand, sub pretextul de-a asigura condițiile păcii, — dar mai degrabă pentru a-și satisface setea banului, — a pătruns în Abrud cu 500 de unguri înarmați cu puști și cu 180 unguri viteji lănceri. Un fruntaș român din Muntenia („Oláhországí fönök”) care din tabăra lui Iancu se atașase la unguri, văzând lucrul, face atenție pe mai mulți la declarația lui Iancu spusă de mai multe ori, că: dacă vor intra în Abrud oștiri maghiare, întreaga populație ungurească și nemțească din Abrud și Roșia va fi exterminată (?). Hatvani n'a luat în seamă vorba, pe care apoi Iancu (?) a înlăptuit-o cumplit. Pomenitul fruntaș român, cu numele *Vitian*¹⁾ a șoptit lui Iancu numărul neînsemnat al puterii maghiare, — care este și respinsă din munți²⁾... Hatvani, mai mult încăpăținat decât viteaz („az inkább makats mint vitéz Hatvani”), după câteva zile a străbătut din nou în munți cu oastea sa de 1200 de oameni. Tabera română, tot mai îndrăzneată, era acum comandată și de doi ofițeri împărătești cu experiență militară (?) și, în văile strâmte și neumblate, a izbutit să bată pe Hatvani, care, pierzându-și vreo 700 de soldați

¹⁾ „az említett Vitzian nevű oláh fönök“.

²⁾ I. Vitiani este pomenit într'o scrisoare, din 26 April 1849, a lui Hatvani Imre către Buteanu și Iancu. Vitiani doreă să vie la dep. I. Dragoș in tabera lui Hatvani. — I. Lupaș, în Anuarul Inst. de ist. naț. III, pag. 47.

și 4 tunuri în expediția sa nenorocită și neso-
cotită, s'a retras la Oradea, — dupăce, prin
oamenii săi, la hotarul comitatului Arad, a spân-
zurat pe Buteanu, — prefectul român adecă,
încrezător în promisiunile lui Kossuth, rămase
lângă Hatvani, căruia unii zărăndeni (maghiari)
i-au afirmat că el, Buteanu, ar fi poruncit
moartea nemeșilor din Zarand, (ceea ce eră ab-
solut neadevărat).

— Manuscrisul unguresc se sfârșește cu po-
vestirea *catastrofei dela Zlatna*, din Octomvrie
1848, — catastrofă provocată de ungurii de a-
colo, cum se vede și din cele relatate de autor.

Nenorocirea — spune scriitorul — o descriu
așa cum s'a petrecut. Istoria este, pe scurt, ur-
mătoarea: Poporul iobag, eliberat din servitute
și scutit de pedeapsa corporală, inspiră îndrep-
tățita teamă funcționarilor reg. „camerali” (fi-
nanciari), căci mișcarea primejdioasă, când cu
Varga Catarina, eră încă în proaspătă amintire.
Pentru a putea apăra cassieria împărătească și
averile particulare, — neprimind Zlatna (pop.
Zlagna) sprijin militar, — s'a format o gardă
națională, cum cerea noua lege. Din cetatea dela
Alba-Iulia a primit 150 de arme. Toată clasa
cultă zlatneană purtă neîntreruptă groază în
urmă cunoscutei agitațiuni desfășurate, pe la
începutul lui Iunie, de cătră Avram Iancu la
Câmpeni. Când, în 4 Octomvrie, avocatul (și
prefectul legionar) *Petru Dobra* s'a înapoiat dela
Pesta, unde fusese cu deputația română, — a-

casă la Zlatna, groaza (domnilor) sporî și mai mult, dar era, totuși, liniște în oraș. În ziua de 21 Octomvrie 1849... o massă de popor, înarmat cu lănci și alte arme, se grămădește împrejurul Zlatnei. O delegație de foști iobagi, oameni de rând, își face intrarea la administratorul și consilierul minier Nemegyei János și spune că dorește ca garda națională să depună armele. Nemegyei s'a sfătuit cu alți oficiali, și au hotărât că nu vor preda armele nici decum unei turme inculte („miveletlen csordának") lipsite de conducător, dar bucuros le vor depune în fața unui ofițer militar, care le va cere în numele împăratului. La întrebarea lui Nemegyei: Cine sânt comandanții voștri? Și în numele cui doriți să vi se dea, în mâinile voastre, armele primite din Cetatea Majestății Sale? — au răspuns: Cine sânt comandanții noștri, o să vedeți; ear predarea armelor o cerem în numele Impăratului. — După neașteptata declarație, Nemegyei imediat dă telegrame, atât la Alba-Iulia, cât și la consiliul de tesaurariat din Sibiu, — dar telegramele, izbucnind revoluția în 21 Oct. la Alba-Iulia, nu ajung la destinație. Văzând primejdia, unгурii și nemții din Zlatna se hotărăsc să depună armele, dacă le vor depune și românii. În 23 Octomvrie se începe, din ambele părți, depunerea armelor. Dar atunci un român din Poiana năvăli călare în Zlatna și trase cu pistolul în mijlocul gardiștilor naționali, strigând că și dacă unгурii și garda națională

vor da armele, ei au să fie ținuți prizonieri. Atunci gardiștii naționali, ridicând armele, trag focuri în români, ear românii aleargă toți afară din oraș...

Nota traducătorului. — Va să zică, în conformitate cu mărturisirea din manuscrisul de mai sus, un singur român a tras la Zlatna un foc de pistol, la care *gardiștii unguri au răspuns îndată cu împușcături, trase asupra românilor din fața lor, lipsiți de arme,* — și i-au alungat din oraș. Dar, în aceeaș zi, românii s'au întors, în număr sporit, la Zlatna, — unde au urmat apoi regretabile scene, descrise pe larg de autorul ungur, dar provocate, cum s'a văzut, de *gardiștii orașului.*

Autorul, de pe la anul 1852, vedeă întâmplările cu ochii nației sale încă tot revoltate. Prea aproape de focul anului nenorocit, n'avea puțința de a-l redă fără părtinire. Cercetătorul de mai târziu, stăpân pe sine, va găsi, și în asemenea cazuri, motive și indicații pentru o judecată definitivă, străbătută de vigoare și adevăr.

Dar să ascultăm și pe alți contimporani. După date autentice primite din localitate, (scrie Ion Maiorescu în raportul din publicația „Die Romanen der österr. Monarchie“, II. Wien, 1850, pag 6 și 7), catastrofa dela 23 Octombrie 1848 s'a desfășurat așa: În ziua aceea românii, chemați la Zlatna, pentru depunerea armelor din ambele părți, în bună credință le și depun; — ungurii însă depuseră armele numai cei din față, cei mai din dărăt le țin șireți ascunse sub haină sau la spatele lor; — tunurile, de asemenea, sânt rânduite mai departe în fund. În timpul tratativelor, când conducătorii români stăruiau ca

garda ungurească să depună armele, comandantul gărzii, consilierul Nemegeyi, deodată strigă în limba lui: **Foc!** Maghiarii bine înarmați năvălesc din fund și deschid focul asupra românilor. Câțiva glotași cad pe loc morți; ceilalți, în prima spaimă, se împrăstie, mulți fără arme. Tunurile gărzii bubuie în toate străzile. Acum însă, românii, cuprinși de cumplită mânie, se strâng în massă din toată împrejurimea și se aruncă asupra nenorocitului oraș... **Gărzile ungurești** nu rezistă aprigului atac românesc și, în turbarea lor neputincioasă, dau foc topitoarei împărătești și clădirilor aparținătoare românilor precum și bisericilor lor, alergând din oraș, în fugă sălbatică, pe drumul către Aiud. Pe urmele gardiștilor pornește în grabă un mare număr de locuitori unguri, — ear focul preface în cenușă partea cea mai frumoasă a Zlatnei. Ceice alergau spre Aiud, sânt loviți de glotașii de pe dealuri și, în cea mai mare parte, doborâți. Intre cei morți e și urzitorul catastrofei, Nemegeyi. În măcelul vijelios, adevărat că-și găsesc moartea și câțiva nevinovați, — totuși copiii și femeile au parte, pe cât se putea, de cruțare și de ocrotire în casele țărănești de unde sânt conduși la Alba-Iulia.

Prefectul de legiune Balint sosește (cum se arată în acelaș raport, pag. 70) în 28 Oct. 1848 la Zlatna și izbuște să liniștească poporul și să elibereze pe slujbașii deținuți; în câteva zile oamenii din satele vecine au restituit o bună parte din aurul, argintul și arama, răpite din cassieria erarială, — dar predate acum, de către prefect, controlorului cameral Hillebrand, și anume:

Aproape două mii de galbeni, mai multe măji de monete de argint și de aramă, și câțiva funți de aur brut. Toate sumele, notate pe listă, s'au transportat, spre siguranță, la Alba-Iulia. A trimis apoi, mai târziu, și tesaurariatul o comisiune de cercetare în acelaș scop.

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
<i>Iosif Hodoș, portret din 1866.</i>	4
1. <i>In Bandul de Câmpie</i>	5
2. <i>La Tg. Murăș, Blaj și Cluj</i>	7
3. <i>In revoluție și după</i>	9
4. <i>Ramonișanu.</i>	10
5—6. <i>Student, în Viena și Padua</i>	12
7. <i>Inapoiat acasă</i>	14
8. <i>In țara Zarandului</i>	16
La „Măru-Roșu”. — Clasele. — In 1861. — Ce lămurește adresa? — Delegații. — Refuzul. — Ungurii zărândeni. — Dieta dela Sibiu. — Ce-a fost la Aiud? — Zarandul în 1862. — După zece ani. — Școlile. — Gimnaziul Zarandului. — Punctul de mâncare al lui Șaguna, — Ce spune circulara. — Intâiul proiect. — Alte proiecte. — Răspuns lui Șaguna. — Statutul din 1869. — Inaugurarea gimnaziului din Brad. — Prefect nedorit în Zarand. — Adresa. — In aceeaș chestiune. — De ce venise? — Se cere o revocare. — Tribunalul	17—67
9. <i>La „Societatea academică română”</i>	68—73
10. <i>In Dieta dela Pesta.</i>	74
Răsunetul cuvântării. — Uniunea și altele. — Recunoștință din Timișoara. — La Miercurea. — Guvernul un-	

gar împotriva lui B. P. Hașdeu și V. A. Urechiă. — Autonomia municipiilor. — Extradarea lui Al. Romanu. — Recensământul în Ungaria. — Pe cine vrăjmășim. — Teatrul românesc. — Earăș teatrul românesc. — Tot culturale în parlament. — Invalizii nu-s ajutați. — Două interpelări. — Defectele justiției. — Desnaționalizare prin legi. — Inspectorii școlari. — Școala dela Brad. — Alte școli. — Grecii din Brașov. — Clubul deputaților români. — Cătră alegători. — Impotriva dietei dela Pesta	74—123
11. <i>La Sibiu</i>	124—128
12. <i>Publicații, note, manuscrise</i>	128—150
<i>Cuprinsul</i>	151—152
<i>Figuri</i> : 10, 11, 12, 13, 18, 45, 68, 69, 70, 72, 73, 75 80, 81.	

Notă bibliografică

1. Panteonul Român, de I. Vulcan, Pesta, 1869.
2. Familia, 1866. Nr. 10, de acelaș.
3. Observatoriulu, red. de G. Bariț, 1881. Nr. 70—73.
4. Bărnuț, Papiu și Hodoș la studii în Italia, de Al. Marcu, Buc. 1935.
5. Papiu, de Ion Clopoșel, Alba-Iulia, 1939.
6. Scrisori, publ. de E. Hodoș, Sibiu, 1940.
7. Zaránd vármegye, de Kozma Pál. Cluj, 1848.

